

MÁTRAI TANULMÁNYOK
2005.

MÁTRA MÚZEUM TANULMÁNYKÖTETE

MÁTRAI TANULMÁNYOK 2005.

GYÖNGYÖS

A kötetet kiadja a
MÁTRA MÚZEUM
Gyöngyös Város Önkormányzata, a Mátra Múzeum Baráti Köre,
és a Heves Megyei Múzeumi Szervezet
támogatásával

Szerkesztő – Redakteur:
Fűköh Levente

Idegennyelvi lektor:
Kovács Kinga

ISSN 1219-1906
Felelős kiadó: Fűköh Levente
Nyomta a *mondAt Kft.*
Felelős vezető: ifj. Nagy László
Telefon: 06 70 314 0608

TARTALOM

Fűköh Levente: Tisztelt Olvasó!	7
B. Gál Edit: Az Orczy-kastély építés- és birtoklástörténete	11
Simon Zoltán: A gyöngyösi Orczy-kastély műemléki falkutatásának eredményei	31
M. Bán Beatrix – M. Nagy Éva: A gyöngyösi Orczy-kastély (Mátra Múzeum) belső festőrestaurátori kutatásáról	55
B. Gál Edit: Az Orczy-kert története	59
Simon Zoltán: Régészeti megfigyelések a gyöngyösi Orczy-kastély kertjében	69
Földessy Mariann: Az Orczy-kert napjainkban	75
Orczy Mansion of Gyöngyös	91

Tisztelt Olvasó!

1846-ban Vahot Imre az alábbi mondatot vetette papírra: „A Gyöngyöst díszítő úrilakok közt leginkább kitűnik báró Orczy Lőrinc kastélya, mely a legnagyobb ízléssel épült, s igen szép angolkerttel van környezve.”

Vahot sorai óta sokakban sokféleképpen fogalmazódtak meg hasonló gondolatok, annak ellenére, hogy a több mint másfél évszázad nem múlt el nyom nélkül az épület és parkja fölött. Talán a legjelentősebb változást az 1930-as évek második fele hozta, mikor a család Gyöngyös városának adta el az ingatlant.

Ezt követően gyakorta átgondolatlan elképzelések mentén alakíttatták az épületet és az egykori angolkertet.

A Mátra Múzeum (Heves megyei Múzeumi Szervezet) 1984-ben vette teljesen birtokba az épületet. Az 1990-es változásokat követően az épület és a kert tulajdonjoga két önkormányzat között oszlott meg. Előbbi a Heves Megyei Közgyűlés, utóbbi Gyöngyös Város Önkormányzata tulajdonába került.

Mivel jelentős, mindenre kiterjedő felújítás az 1826-os klasszicista átépítés óta nem történt, az épület és a körülötte elhelyezkedő kert állapota folyamatosan romlott.

2000-ben már a szakemberek számára egyértelművé vált, hogy tovább nem halogatható a felújítás. A felismerést követően 2002-ben Gyöngyös Város Önkormányzata jóváhagyta azt a programot, melynek alapján a tulajdonosi jogokat gyakorló testületek megállapodtak az épület és az egykori angolpark teljes revitalizációjáról. Az anyagi háttér biztosítása után kezdődhetek meg azok a feltáró munkák, melyek az egykori állapot megismerését célozták. A feltárásokkal egy időben a Gyöngyösi székhelyű Grafit 37 építésziroda sikeres pályázat eredményeként megkezdhette – múzeumi és műemléki szakemberek közreműködésével – a felújítást célzó megvalósíthatósági tanulmány készítését. A feltárást és felmérést nehezítette, hogy az épületben még a múzeum fogadta a látogatókat, s a munkát úgy kellett szervezni, hogy az lehetőleg ne nagyon zavarja azt a közel 100 ezer látogatót, akik évente a kiállításokat felkeresték. A szakemberek munkájának eredményeként néha meglepően új, néha a már rendelkezésre álló ismereteket megerősítő eredmények születtek.

A múlt feltárása mellett megkezdődött a jövő tervezése. A műemléki szakhatósággal egyeztetve az az álláspont győzedelmeskedett, hogy egy olyan korszerű, a 21. század múzeumi elvárásainak megfelelő épületgyűttest kell kialakítani, mely egyszerre oldja meg a muzeológiai, oktatási és idegenforgalmi igényeket, az épület építészeti emlékeinek messzeemenő figyelembevételével. Ennek érdekében a komplex megvalósíthatósági tanulmány három területre koncentrált: a kastély, a kert és a kertben kialakítandó új létesítmények. A terv értelmében a jövőbeni látogatóközpont szerepét a kastély, a múzeum természettudományi főprofiljának megfelelő kiállítóhelyet a kertben megépülő természettudományi pavilon, a rekreációs feladatokat a revitalizált és múzeumi funkciókat is betöltő angolpark látja el. Ennek a tervnek a részleteit egy önálló kiadványban, 2003-ban tettük közzé: „B. Gál Edit, Földessy Mariann & Kurta Zsolt: Az Orczy-kastély és kert felújítási programja – Gyöngyös” címen. A munka rövid történeti áttekintés mellett ismerteti a kert (egyébként természetvédelmi terület) dendrológiai felmérését, valamint az építészeti terveket, látványtervi képekkel kiegészítve.

Az időközben elkészült szakmai munkára támaszkodó pályázat – melyet a két önkormányzat közösen nyújtott be –, 2005-ben eredményesnek bizonyult, mert a Regionális Operatív Programok keretén belül elnyert 800 millió forint lehetővé tette a felújítás első ütemének megvalósítását. E munka eredményeként 2006 végére egy olyan épület jön létre, mely egyszerre szolgálja a múzeum kiállításai iránt érdeklődők igényeit, ill. mutat be olyan, a kastély építészettörténetének szempontjából jelentős emlékeket, melyek az 1826-os klasszicista átépítést követően nem voltak láthatók. Az épület műemléki feltárásának eredményeként előkerült barokk építészeti jegyek bemutatására a lefedésre kerülő belső udvar felé nyitott, kosárirves folyosói mellett a jelenlegi főhomlokzat mögött elhelyezkedő termek falfestései adnak lehetőséget.

A helyreállított barokk és felújított klasszicista terekben megvalósuló kiállítások mellett korszerű konferenciaterem, modern könyvtár áll majd a szakmai munka szolgálatában. A vendégek fogadására, az udvar lefedésével kialakított központi tér, mely esetenként rendezvénytér, szolgál.

Kedves Múzeumbarátok!

Jelen kötetbe azokat a kutatásokat, ill. eredményeiket gyűjtöttük egybe, melyek lehetővé teszik e nagyszabású program megvalósítását. Olvasható a kastély eddig feltárt története, mely összefügg az Orczy család gyöngyösi történetével, tevékenységével. Részletes, átfogó képet nyerhetnek az épület megismert építészettörténeti múltjáról, a szakembereket is meglepő, jó állapotban előkerült barokk falképek feltárási munkáiról. Mivel a felújítás első szakaszában megkezdődik, de végleges formáját csak a későbbiekben nyeri el az egykori angolpark, ezért itt mutatjuk be a kert jelen állapotának dendrológiai felmérését, mely szorosan kapcsolódik a kerttörténeti fejezethez.

Úgy vélem, a könyvet nem csak azok forgathatják haszonnal, akik Gyöngyös múltja iránt érdeklődnek, hanem azok is, akik bepillantást akarnak nyerni azokba a szakmai munkákba, melyek egy jelentős műemlék együttes megújulását hivatottak szolgálni.

A kötet szerzőivel, a Grafít 37 építésziroda alkotóközösségével, a múzeum munkatársaival, a többnyire a háttérben láthatatlanul dolgozó, de nélkülözhetetlen munkát végző szakemberekkel együtt bízunk abban, hogy jelen kiadványunk hasznos társ lesz a kastély és kert újrafelfedezésében.

Kiadványunk a Mátra Múzeum Múzeumbarátok Köre és Gyöngyös Város Önkormányzata Kulturális Bizottsága hathatós támogatásával jelenhetett meg, méltó helyet foglalva el abban az értékteremtő munkában, melyet a Mátrai Tanulmányok vállalt és vállal a város és környéke kulturális értékeinek a széles közönség elé tárásával.

Gyöngyös, 2005. július 1.

Dr. Fűkőh Levente

Dear Reader,

In 1846 Imre Vahot wrote the following lines: “Among the manor-houses that prettify Gyöngyös Baron Lőrinc Orczy’s mansion is the most outstanding one, having built in the finest style, and surrounded with a beautiful English garden.”

Since Vahot expressed his thoughts, lots of people have had similar feelings about this area, despite the fact that time has left its mark both on the mansion and the garden. Perhaps the most important change took place in the second part of the 1930’s when the family sold the building to the town of Gyöngyös. After that the building and the one-time English garden were formed on the basis of various conceptions.

The Mátra Museum (The Society of Museums of Heves County) took the total ownership of the building in 1984. After the political changes of 1990, the ownership of the mansion and the garden has been shared by two local authorities: the former belongs to the General Assembly of Heves County, while the latter belongs to the Local Government of Gyöngyös.

As there has not been a significant renovation that involved every part of the area since the classicist reconstruction of 1826, the condition of the building and the garden has been getting worse and worse.

By 2000 it became obvious that the renovation could not be put off any longer. After realising it, in 2002 the Local Government of Gyöngyös approved the programme in which the local authorities, the owners, agreed on the total revitalisation of the building and the one-time English garden. After having managed to provide financial basis, it was possible to start to excavate what the original state of the estate was like. At the same time, owing to a successful tender, Grafit 37, an architectural company in Gyöngyös, was able to begin to make a feasibility study of the renovation with the help of museologists and monument-experts. The excavation and the survey were made even more difficult since the museum was still active, so the work should have been organised in such a way that it did not bother the more than 100,000 visitors a year, who attended the exhibitions. Some results of the research confirmed the previous ideas, while some results turned out to be absolutely new.

Besides the excavation of the past, the planning of the future also began. In agreement with the authority of monuments, the viewpoint was accepted that an up-to-date building should be created which fills the requirements of a 21st century museum, is adequate for museological, educational and tourist-industrial purposes and considers the architectural values of the original building. That is why the feasibility study concentrated on three areas: the mansion, the garden and the new projects in the garden. According to the plans, the mansion will function as a visitor-centre. Moreover, a scientific pavilion will be built in the garden; it will make a home for the exhibition of natural science, which is the main profile of the museum. The recreational tasks will be carried out in the revitalised English garden, which will also function as a museum. The details of this plan were published in another publication in 2003 with the title: “Edit B.Gál, Mariann Földessy & Zsolt Kurta: The renovation-programme of the Orczy Mansion and Garden – Gyöngyös”. The publication contains the short history of the site, the dendrological survey of the garden, which is a nature conservation area and the architectural designs with pictures.

Meanwhile the tender, which was based on the study of the experts, and submitted by the two local authorities, proved to be successful in 2005; therefore, the obtained 800 million HUF made it possible to carry out the first part of the renovation. As a result of this, by the

time the end of 2006 a building will have been constructed that not only functions as a place where exhibitions are held, but it shows those relics of architectural interest that could not be seen after the classicist reconstruction of 1826. Thanks to architectural excavation, Baroque details appeared and they will be seen in the three-centred corridors of the internal yard, and the wall-frescoes of the rooms behind the main facade will also delight the visitors. Besides the exhibitions in the renovated Baroque and the renewed classicist rooms, there will be a modern conference room and a library both serving scientific work. With covering the internal yard there will be a new central reception area, which can be used for other programmes as well.

Dear Friends of the museum,

This publication includes those researches and their results that make it possible to carry out this enormous project. You can read about the story of the mansion, which is in strong connection with the history and activity of the Orczy family in Gyöngyös. You can get a detailed picture of the architectural history of the mansion and the excavation of the well-preserved Baroque wall-frescoes, of which appearance surprised even the experts. Since the revitalisation of the English garden begins in the first phase of the renovation, - although it will obtain its final form later - the dendrological survey of the present state, which is close to the history of the garden, is also presented here.

In my opinion this book is useful not only for those who are interested in the history of Gyöngyös, but for those as well who would like to get an insight into the professional work that serves the renewal of a significant monument.

The authors of this publication, the creative community of Grafit 37, the colleagues of the museum, who work invisibly, but whose work is indispensable believe that this booklet will be a useful companion while discovering the renewed mansion and garden.

Our publication could be released with the help of the Association of the Friends of the Mátra Museum and the Cultural Committee of the Local Government of Gyöngyös. It deserves its place in the valuable work that has been and is taken upon by the Mátra Studies to popularise the cultural values of the town and its surroundings.

1 July 2005, Gyöngyös

Levente Fűköh

Az Orczy kastély építés- és birtoklástörténete

B. Gál Edit

Gyöngyös a XVIII–XIX. században

Az a terület, ahol ma a kastély áll 1723-ig a város külső kertjeihez tartozott. Mint a korabeli térképeken jól látszik a település határa még a XVIII. század közepén sem terjedt túl keleten a mai Koháry út és Dózsa György út, északon az Epreskert, délen az Ország út vonalánál, míg nyugaton a lakott terület határát a Malomárok képezte. Ezen a vonalon kívül Nyugat felé csak a Szt. Orbán templom környékén és a mai Vachott Sándor utca vonalán találunk épületeket. Keleten a város határán kívül, az Egerbe vezető szekérút mentén már állt a Szt. Erzsébet templom mint ispotály, körülötte a régi temetővel, valamint Kada Pálnak és Almásy Mártonnak egy-egy kertjéről tesznek említést az iratok. A földesurak által támogatott belső és külső migráció következtében 100 év alatt közel háromszorosára nőtt a lakosság száma. 1848-ban 14 870 főt számláltak össze a településen. A betelepülők nagy része felvidéki szlovák, illetve német iparos volt. A XVIII. század elejére tehető a zsidók és a görögök vagy más néven arnótok megjelenése, akik elsősorban kereskedelemmel foglalkoztak. A XVIII. század második felében az egykori városháza mögött, a Malomárok és a Nagypatak közötti területen kb. a mai Eszperantó utca vonalában, főleg a zsidó népesség telepedett meg. Az oppidum beépítettsége a XVIII. század közepén a következő képet mutatta:

Sűrűn beépített a Bene (vagyis a mai Kossuth Lajos) utca mindkét oldala a mai Mátrai útig, a Csapó (ma Jókai) utca az Angyal csárdától, kapcsolódva a Piarc (ma Főtér) utcához. Szintén házak sorakoztak a Solymos (ma Petőfi) utca mindkét oldalán körülbelül a mai Epreskert utcáig. A várost keresztül szelő Nagy patak nyugati oldalán csak a Szent Orbán templom körül, illetve a Tó (ma Vachott) utca déli oldalán találunk épületeket. A Bene utcáról egy jelentősebb út vezetett a Ferences templom és rendház felé, amelynek mentén szintén álltak már házak. (1. kép) A tótok nagyarányú betelepülése a Kis-Hóstya benépesülését vonta maga után. Ebben az időszakban kezdenek kialakulni a Bene és a Solymos utcákban az ún. zsellérlakások. Mivel az adózás telkenként történt, egy telekre egymás mögé olykor 6-8 ház is épült. Később, a telket az utca felé lezáró kapuk levételével jöttek létre a közők.

A XVIII. század a földesúri építkezések időszaka. Ekkor épült Steösszel Kristóf háza (Fő tér 2 helyén állt egykori épület), Grassalkovich városi palotája (Fő tér 10), Eröss ezredes háza (Fő tér 5), a Gosztonyi ház (Szt. Bertalan u.), az Almásy palota (Szt. Bertalan u. 3.), az Orczy kastély (Kossuth u. 40.) ekkor épült át emeletessé az Almásy-ház (Fő tér 8.), és a Forgács grófok háza (Fő tér 13.). Ekkortól áll Haller Sámuel Piac téri rezidenciája (Szt. Berta-

lan u. 2.), s a század végén emeli leánya a Szt. Bertalan templommal átellenben, a Vörös Ökör fogadó helyén földesúri házát. A földesúri rezidenciák mellett többek között megépült a városháza, a vármegyeháza, s a Piac tér déli végét lezáró Három Rózsa vendégfogadó.

A város a XVIII. század folyamán folyamatosan fejlődött. Ezt a növekedést bizonyítja az I. katonai felmérés is, amelynek várostérképe már kőházakkal beépített belvárost mutat. (2. kép) A házak általában földszintesek, s csak néhány, a központban álló földesúri rezidencia egyemeletes. 1750 és 1783 között az oppidum területe duplájára növekedett. A domborzati viszonyok miatt a település terjeszkedésének iránya hosszú évszázadokon keresztül a déli és keleti irány volt.¹

Az 1700-as évekig a magyarországi úthálózat bizonyos változásokon ment keresztül. Kissé eltolódtak a főútvonalak, s ezzel egyes települések gazdasági színvonala is emelkedett, míg néhányé visszaesett, ahogy belekerült illetve kilépett a kereskedelem vérkeringéséből. A 18. század végén az első katonai felmérés szerint a megye egyik legjelentősebb országútja a Hatvan-Hort-Gyöngyös-Visonta-Kápolna-Eger vonal, melyek egy részét postaútként is jelölik. Erre szinte majdnem merőlegesen fut rá északról a Pátervásárrát illetve Sirokot Gyöngyössel összekötő út, melynek Parádtól városunkig terjedő szakasza országútként szerepel. Vonala nagymértékben megegyezik a Mátrafüreden keresztül menő, a Mátrát átszelő jelenlegi úttal. Ezzel egyidőben szinte „kiesett a forgalomból” Vámosgyörk, illetve alsóbb rendű úttá vált a Pásztórol Patán keresztül Gyöngyöstre vezető szekérút. Az országos főútvonalak áthelyeződésével tehát Gyöngyös bekapcsolódhatott a kereskedelmi vérkeringésbe. Jól mutatja ezt a fent említett XVIII. századi térkép is, melyből leolvasható, hogy az utazó, kereskedő Hatvan felől a Csapó utcán (ma Jókai utca) keresztül érkezett a településre, majd a Piac utcából (ma Főtér) keletre fordulva a Bene utcán át, az Egerbe vivő szekérúton (ma Kossuth Lajos utca keleti fele) hagyta el a várost. A XVIII. század közepétől kezdve tehát bizonyíthatóan fontos útvonala lett ez Gyöngyösnek, s a térkép alapján feltételezhetjük, hogy az utak szélessége sem nagyon változott. Ebből adódóan a Piac tér mellett a település másik két, az 1700-as évek elején már teljesen beépült utcája a Csapó, tehát a mai Jókai és a Bene vagyis a mai Kossuth Lajos utca volt. Az 1700-as évek második felében a népesség számának emelkedése kihatott a város területi növekedésére és arculatára is. Kialakult a mai Dózsa György, illetve Vezekényi utca. A Kis Hóstyának nevezett városrész a mai Mátrai út vonalától a Belső-Mérges patakig terjeszkedett. Tőle északra kialakult a Miklósvárosnak nevezett negyed. Nyugati irányba terjeszkedve benépesült a mai Deák Ferenc és a Damjanich utca, a Nagy-patak mentén a Viziváros és a Sziget városrészek. A vásártér (Búzapiac, ma Koháry út) körbeépítésével megindult a város keleti terjeszkedése is. A XIX. század elején, a Haller örökösök, a Szent Erzsébet templomtól délkeletre lévő kertjükből házhelyeket osztottak ki. Ekkor 1810-1811-ben kezdődött meg a mai Koháry utca keleti felének beépítése, amely részben határolta, részben része volt az egykori ún. Búza piacnak. E „vásár térnek kiterjedése a Fehér bárány fogadó és Férfi Ispitály közötti utcától a Zöldhíd fele azon útcza végig, mely a Kolostor kert kőfallal egy vonalban fekszik és hol a Mérgesben a Dolinka beleszakad térszen 5094 nsz. ölt.” Ez a leírás 1856-ból származik. Ekkor javasolta Bahó János városi mérnök, hogy a „Dolinka pataknak 230 folyóól hosszán rendezése a térnek tagosítása miatt célszerűbb alkalmazása, annak kivágása, medrének lapos helyekre elhordása s mostaninak betöltése.” A szintén Bahó János által készített 1860-as évek közepén készült városi térképen még látható egy, a tér déli végén a

¹ B. HUSZÁR Éva 1997. 68.

Mérgesbe ömlő vékony erecske, mely a mai Török Ignác utca déli sarkánál fordul a térre, ennél följebb azonban nem követhető. Az 1891-es térképen már ez sem látható. A mai Koháry utca keleti oldalának telek-kiosztása a 19. század elején kezdődött, amikor is Barna János, Kozmáry János és Medveczky János kapnak egy-egy házhelyet a Haller örökös gr. Szerdahelyi Páltól és feleségétől br. Hunyady Annától. Ez előtt, még az első katonai felmérés térképén is csak kerteket látunk, melyek sövényrel voltak körül kerítve. Az 1860-as évekre már teljesen felosztott ez a rész, s a Búzapiacra belépő Mérges vonaláig szabályos szalagtelkes utcavonal alakult ki.

A Szent Erzsébet templom mögötti terület egy részét a régi temető-hely foglalta el, míg a többi rész, egészen a Belső-Mérgesig beépítetlenül állt, s jobbára személtlerakó helyként szolgált. 1852-ben parkosították, s egy szép sétateret hoztak létre, melyet az 1860-as években Széchenyi-ligetnek neveztek el. A téren keresztül út vezetett a kastély gazdasági épületeihez. Ezt a 4482 m² területű ligetet jelölték ki 1898-ban az újonnan felépítendő nyolcosztályos gimnázium helyeként.

1725-ben elrendelte a tanács, hogy a baromvásárnak a városon kívül kell lennie. „... az Egri út mellett való képnél kezdődvén az barom Vásár az kétt Mérges között fel épen Tekintetes Stöetzel Christóph Úr kerteig ...” tartson. Ma ez a Dobó István – Zöldhíd – Széna és Egri utcák valamint a Külső-Mérges által körbezárt területre esne.

A Vasút utca és a Kossuth L. utca torkolatának környékén állhatott 1767-ig, a benei kápolna felépítéséig a Szent Mihály kápolna, melyet 1709-ben a gyöngyösi nagy pestis megszűnésének emlékére emeltek, s ahová búcsút is vezettek. 1759-ben a város ide vette remetének Fráter Felixet, aki a kápolna mellett lakott. Az 1700-as évekbeli térképen szerepel mind a kápolna, mind a mellette lévő remetelak. Az 1760-as évek végén az egri püspök elrendelte mindkét épület lebontását, mely ekkor egészen biztosan megtörtént, hisz az 1784-es első katonai felmérésen – mely minden objektumot feltüntetett – már egyik sem szerepel. A Belső-Mérgesen, a kastély sarkánál lévő kőhídtól keletre eső terület szinte teljesen üres volt. Az 1927-es térképen már megjelenik az 1913–14-ben épült járásbíróság ma is álló épülete az út bal oldalán, a többi rész azonban csak ezt követően népesült be.

Így fejlődött tehát a város az 1700-as évek elejétől a századfordulóig.

Az Orczy bárók

Gyöngyös XVIII–XIX. századi története szorosan összefonódik a több mint két évszázadot át birtokos Orczy család történetével. Honnan származik ez a család, hogyan szerzett birtokokat Heves megyében, s hogyan lett a Mátraalja meghatározó földbirtokos famíliája?

A XVII. század végén, XVIII. század elején a magyarországi nemesség átforgalmazása vette kezdetét. A régi főnemesi családok részben kihaltak, részben a Rákóczi-szabadságharcban tanúsított magatartásuk miatt kegyvesztetteké váltak. A köznemesség soraiból egy újonnan kialakuló birtokos arisztokrácia emelkedett fel, amely a hivatali pályán szerzett érdemeivel, s ezzel együtt az udvarral szemben tanúsított hűségével szerzett jogot a főnemesség soraiba való belépésre. Ezen felemelkedő köznemesség egyik képviselője az Orczy család.

Az ősök a XVI–XVII. században Vas és Somogy vármegyében Arczi, Arczill, Orczill néven még kismemesi sorban éltek. 1536-ban Orczill Jánosnak birtokrészei voltak Besenyőn,

Győrökön, Gerincen és Felső-Miklóson, Orci falunak azonban egyedüli ura volt.² 1591-ben az Orczillok már a Vas vármegyei Söptén, a 17. század végén pedig a szintén Vas vármegyében lévő Csömötén bírtak részeket.

1699-ben Telekessy István győri kanonok, majd ez időtől kezdve egri püspök – aki szintén Csömötén született, s a hagyomány szerint rokoni kapcsolatban állt az Orczyakkal –, magával hozta a család két tagját, Istvánt és másod-unokatestvérét, Sándort Heves megyébe, ahol István a bárói ág, Sándor pedig a nemesi ág megalapítója lett.

A család első kiemelkedő egyénisége tehát, a bárói rangot megszerző Orczy István, aki 1669-ben született Kis-Pössén. (3. kép) Apja Orczy Gergely, anyja Boda Júlia. Tanulmányai befejezése után a 25 éves fiatalembert Telekessy István győri kanonok vette maga mellé, s egri püspökké való kinevezése után 1699-ben vele érkezett Heves vármegyébe. Mint végrendeletében leírja, 16 évig állt a püspök szolgálatában, ahol fokozatosan emelkedve a ranglétrán végül az összes püspöki jószágok prefektusa lett.³ A püspöki szolgálat után világi karrierje is gyorsan ívelt felfelé. 1714-ben kinevezték a jászok és kunok kapitányává, amely tisztséget 20 évig viselte. Eközben „*Heves vármegye ... ordinarius viceispánnak választott – vallja végrendeletében –, s ugyanazon tisztséget is nagy nyomorúságos háborús időkben hat esztendeig viseltem. Nem különben az nagyméltóságú fejedelemnek, úgy mint Esztergom és Sasconie Cardinálisának az királyi táblán assessora voltam négy egész esztendeig. Úgy utána lett nagyméltóságú gróf Eszterházy Imre ő hercegsége, mint esztergomi érsek Confirmálván azon tisztemet szolgáltam két esztendeig az királyi táblán. Ezek után... gróf Koháry István maga tulajdon indulatjából vice judex curiaenak denominált és választatott mind hazának ország bírójának, kit is holtáig az királyi táblán szolgáltam két esztendőnek elhaladásával.*”⁴ Bár a Rákóczi-szabadságharcban való szerepe igen vitatott, tény, hogy a császáriaknak tett hűségesküje után 1710-ben kinevezik a hűtlenné nyilvánítottak javainak összeíró ügyészévé.⁵

E rendkívül kényes és bizalmas állás betöltőit az udvar általában főnemesi ranggal és jelentős birtokokkal jutalmazta.⁶ Orczy István 1731. április 30-án szent birodalmi bárói rangot, majd 1736-ban magyar báróságot kapott.

VI. Károly a bárói diplomában így ecseteli érdemeit: „... *Te Orczy István különös érdemű vagy, aki sokféle érdemeidért és különös hűséges és hasznos szolgálataidért méltó vagy arra, hogy császári királyi kegyünk által feldíszítsessél. ... Először az országban elmúlt Rákóczi-féle belvillongásai alkalmából tettél nyíltan tanúságot, amikor te megemlékezve törvényes királyod és urad iránt tartozó esküdről és hűségedről a császári vezéreknek, akik a felkelők által elfoglalt Eger várat vissza akarták foglalni, annak vérontás és veszteség nélküli visszafoglalási módját javasoltad, ezen időben az ott tartózkodó seregek szükséges élelméről és fenntartásáról előrelátóan gondoskodtál. ... Majd pedig a Nekünk hű és igazán kedves tekintetes és nagyságos erdődi Pálffy János gróf, császári seregünk főparancsnoka által, most pedig a királyi curiának bírója által az ország felső részében lévő kincstári birto-*

² A hagyomány egészen a honfoglalás idejéig vezeti vissza a család eredetét. Ősüknek vallják azt az Orchio urat, aki a Pannonhalmi Főapátság alapító levelében, mint Szent István király egyik vezére szerepel.

³ GÁL Edit B. 1993. 9.

⁴ MOL P.518. I. cs. Nr. 30

⁵ A szabadságharc kezdetén Egerben, Zinzendorff Ferdinánd egy lovas csapatának kapitánya. 1707-ben, már mint Heves megye követe jelenik meg az ónodi országgyűlésen. Igen jó viszonyban volt a fejedelemmel, aki segítette neki abban, hogy idős apját magával hozhassa Gyöngyöstre, sőt a városban egyik házat is elcserélte vele. A család levéltárban azonban megőrződött Pálffy Jánossal folytatott levelezése, amely arra enged következtetni, hogy már 1709-től rendszeresen tájékoztatta a horvát bánt a kuruc csapatok mozgásáról.

⁶ VARGA Kálmán 2000. 89.

koknak reád ruházott felügyeletét néhány éven át hűségesen és becsületesen betöltted és a szatmári békéig nem mulasztottál el egy alkalmat sem, hogy császári seregünket élelemmel ellássad, a felkelők helyzetéről pontos értesüléseket szerezz és az elidegenedetteknek lelkületét kibékítsd.”⁷

Birtokainak nagy részére a Petrovay Zsuzsannával 1708. január 18-án kötött házassága révén tett szert. Feleségének apja II. Rákóczi Ferenc tályai udvarbírája, anyja pedig Bedeghi báró Nyáry Zsuzsanna volt. Esküvőjükön Rákóczy generálisa, Bercsényi Miklós vállalta a násznagy szerepét. Felesége hozománya a Nyáry-család Heves, Nógrád, Gömör, Kishont és Túróc megyei birtokainak 1/48-ad része, amely Heves megye esetében sok kis falu részirtoklását jelentette. Ha hozzátesszük, hogy a XVIII. század elején egy-egy faluban csak 10–15 család élt, ez a földesúri birtoklás alig jelentett akkor többet településenként 1-2 családnál.

1570-ben, a fiágon kihalt guthi Országh Kristóf Heves és Nógrád megyei birtokait enyingeri Török Ferenc kapta királyi adományul. Török Ferenc lányát – Zsuzsannát – Nyáry Pál egri várkapitány vette feleségül, így e hatalmas birtokegyüttessel 1620-ig ő rendelkezett. Halála után két gyermeke, Borbála és Miklós örökölte ingó és ingatlan javait, s így a birtokok is két részre szakadtak. Az egyik fele Borbála kezével férjének, Haller Györgynek birtokába jutott, s egészen a XVIII. század közepéig egy kézen maradt. A Miklóstra testált rész azonban – négy gyermeke lévén – tovább aprózódott és a „négy línea” között osztódott.⁸ Ez a Petrovay, Szunyogh, Bossányi és Huszár örökség azután az évek folyamán további részekre esett, így sok esetben az örökösök valós, jövedelmező birtok helyett csupán birtokjogot tudhattak magukénak. A XVIII. század közepén a birtokok fele Haller Zsigmond, a másik fele a Bossányi, Orczy, Szunyogh és Török családok kezén volt. Az öt birtokos család Heves megye közel 40 falujában élt egymással birtokközösségben.

Orczy István miután felesége kezével hozzájutott a Nyáry vagyon egy részéhez arra törekedett, hogy hivatali pályáján szerzett vagyonából mind nagyobb részt váltson magához a „línea” többi részirtokosától, illetve összeköttetései révén mind több adománybirtokra tegyen szert. Már 1708-ban hozzáfogott a birtokok fejlesztéséhez. Kocsmákat, majorságokat, malmokat emeltetett. Bár sokat megfordult Pesten és Budán, s felesége kezével hozzájutott a tarnaörsi kastélyhoz is, mégis Gyöngyöst tekintette igazi lakóhelyének, ahol a piactéren rezidenciális háza állt. Orczy István életének 80 éve alatt a kismemesi sorból, nagy vagyonnal rendelkező báróvá küzdötte fel magát. Egész életét a folyamatos birtokszerzés jellemezte. Fekvő birtokainak nagysága meghaladta a 250 000 holdat.⁹ „*Jó lehet – írja végrendeletében –, hogy kéz pínzt nem hagyhatok, mert mint észrevehetitek az levelekből és aquitációimból, hogy szegén legén voltam, az házasságommal is egy pínzt se nyertem. Hanem mit Isten adott sok fáradtságim után azt kívántam nektek reserválni.*”¹⁰ Végül „*kegyesen végezte be (életét) 1748. november 13-án vigaszt a fényben keresve.*”¹¹ Halála után itt, Gyöngyösön a Szent Bertalan templom kriptájában temették el felesége és leánya mellé.

Az általa megkezdett munkát, a birtokok további gyarapítását, a közeleti és katonai pályán sokkal nagyobb sikereket elért fia, I. Lőrinc folytatta. (4. kép) 1718. augusztus 9-én született. Iskoláit Pesten kezdte 1728-ban. 1731–33-ig Nyitrán, majd 1734-ben Gyöngyösön tanult. 1735-ben filozófiát hallgatott Budán. Először báró Podmaniczky Judittal, majd ennek

⁷ Orczy István bárói diplomájának szövege alsópetőfalvi Pettkó Béla fordításában - a család tulajdonában.

⁸ DIV Adattár Soós Imre jegyzetei

⁹ Báró Orczy Elemér saját gyűjtése. Magántulajdonban.

¹⁰ MOL P518 1. cs. Nr. 34. Boy

¹¹ A gyöngyösi Szent Bertalan templomban lévő epitáfium felirata.

halála után báró Laffert Annával kötött házasságot. Orczy Lőrinc nem készült hivatásos katonának. Hadi pályáját 1743-ban kezdte, amikor beállt a Grassalkovich Antal vezette nemesi felkelők közé. Egy önkéntes nemesi század kapitányaként szerezte első harci tapasztalatait. Később visszatért birtokaira gazdálkodni. A hétéves háború (1756–1763) kezdetén, a saját költségén felállított jászkun huszárezred élén vonult hadba, annak ezredesként. Katonái élén báró Orczy Lőrinc ott küzdött a prágai és kolini csatákban, majd Hadik András egyik alparancsnokaként 1757 októberében Berlin elfoglalásában és megsarcolásában is részt vett. Hadiérdemeiért az uralkodó, Mária Terézia, 1759 márciusában tábornokká léptette elő. A hétéves háborút lezáró hubertusburgi béke megkötése után azonban vezérőrnagyi címmel és 1500 Ft. fizetéssel nyugállományba vonult, és visszatért a polgári életbe.

1764. december 20-án Abaúj vármegye adminisztrátora, 1767-től főispánja lett.

1774. szeptember 12-én Mária Terézia, mint királyi biztost – comissarius regius – a folyamszabályozó bizottság elnökévé nevezte ki. 1782. augusztus 10-én a közügyek terén szerzett érdemei jutalmául a Szent-István rend középkeresztjével tüntették ki. Életének nagy részét Tarnaörsön töltötte. „*Jóllehet – írja végrendeletében –, akaratom volna, hogy Gyöngyösi Sz. Bertalan templomában, hol boldogúlt atyám, anyám, testvérnéném és egynéhány gyermekeim különös helyen készített Kryptában tétettek, az én rothadandó testem is várta volna feltámadását, mivel mind az által talán felséges új rendelések szerént ez nem lehetne, kedves társamra és fiaimra bízom, Őrsy vagy Új Szász határban egy különös helyen tiszántassanak tisztesség, de nem pompás sírt, a mellyben nyugodhasson rothadandó testem. ...*” 1789. július 28-án a tarnaörsi templomban temették el.

A hatalmas vagyont Lőrinc két fia, László és József örökölte, míg a négy lány a kor szokásainak megfelelően készpénzt, 85 000–85 000 Ft-ot kapott. A XVIII. század végén tehát megindult az addig egy kézben összpontosult óriási birtoktest szétesése. A két testvér közül József volt, aki Gyöngyös életében jelentősebb szerepet játszott.

József 1746-ban született a családi kastélyban Tarnaörsön. 1774-ben házasságot kötött gróf Berényi Tamás és báró Haller Jozefa leányával, Borbálával, s így az Orczy-vagyon mellé a Haller örökség részei is társultak. József Gyöngyösön telepedett le, s felesége családjának házáat, a Solymos utcai egykori Haller „kastélyt” (ma Petőfi u. 30–34.) vagy ahogyan ekkor emlegették az ún. belső kastélyt lakta. Fiatal korában a katonai pályán szerzett érdemeit. Császári és királyi kamarás, 1790-től Békés vármegye adminisztrátora, majd 1792-től Zemplén vármegye főispánja volt.

A két testvér közül József értett inkább a gazdálkodáshoz, míg öccse a politika és a művészetek terén jeleskedett. József a napóleoni háborúk „okoza” kedvező konjunktúrát kihasználva 1801-ben lópokrócot előállító posztógyárat „Fabrikát” alapított Gyöngyösön. A XIX. századi „új” főnemesség láthatóan jóval szabadabban és könnyedebben mozgott a fellendülő ipari szférában, s elsősorban bérletekkel, kölcsönzéssel, ipari vállalkozásokkal gyarapította pénzét és befolyását. Ennek ellenére a XIX. század elejére mindkét testvér jelentős adósságokat halmozott föl. Amikor 1804-ben a családfő József meghalt az özvegy, Berényi Borbála vette át a gazdaság irányítását. 1807-ben László halálakor – mivel neki gyermeke nem született – az ő része is visszakerült az idősebb ághoz, s a vagyon ha rövid időre is, de ismét egyesült. Orczy Józsefnek és Berényi Borbálának hat gyermeke született, négy fiú és két leány. Amikor az anya 1819-ben meghalt, rá egy évre fiai felosztották egymás között a birtokokat. A fekvő jószágokat a négy fiú, Lőrinc, László, György és József felbecsültette és a jövedelemaráynak megfelelően, felosztotta egymás között, s ezzel megindult a hatalmas birtoktest újbóli, most már végleges szétdarabolódása. „Létrejött” a négy, – a tarnaörsi, gyöngyösi, újszászi és erdőkövesdi – ág, amelyek a családi köz-

pontokról kapták nevüket. A gyöngyösi ág megalapítója báró Orczy II. Lőrinc aki az ún. külső (barokk) kastélyban „telepedett le” feleségével, gróf Batthyány Terézzel. A külső kastély 1820 után, II. Lőrinc idején válik meghatározóvá. A báró ugyanis ezt emeli családjá központjává, s 1826-ban Zohfal Lőrinc tervei alapján klasszicista stílusban átépítette a barokk épületet. Ugyanebben az építkezési ciklusban alakították át a város főterén álló földszintes házakat is, amelyekben egykor Orczy István élt. Az épületek emeletet és egységes homlokzatot kaptak. Ide, a legidősebb testvér kezelésébe került a családi fegyver-, könyv-, és levéltár. (5. kép) A többi gyöngyösi ingatlan az 1820-as osztálykor más-más testvér birtokába került. A belső „Haller-Berényi” kastélyt László kapta, s övé lett a major egy része illetve a pince. A major másik felé Györgynek, míg a „Fabrika” József özvegyének gróf Pejachevich Xavériának jutott, aki a XIX. század közepén eladta az épületet a városnak kórház céljára.¹² (6. kép)

II. Lőrincnek csak egyetlen leánya született Anna, aki gróf Szapáry József felesége lett. Így a gyöngyösi férfi-ág kihalt, a leányági leszármazottak azonban egészen az 1930-as évekig a városban éltek.

A kastélyépítés előzményei

Földesúri majorság a város határán kívül – 1723–1770

1723-ban Orczy István, mint a város egyik legnagyobb földesura, a jászok és kunok kapitánya kerthelyet kért és kapott a tanácstól, azt a területet, amelyen ma is a kastély áll, s amely – szemben az ispotállyal –, a Benére (ma Mátrafüredre) vivő úttól, az Egerbe vezető szekérút mentén egészen a Mérges folyásáig terjedt.

Az oppidumnak az 1700-as évek elején a fő útvonalai délről a Csapó utca, a Szt. Bertalan templom környékén a Piarcz utca és az innen keletnek forduló Bene utca. A piactól észak felé vezet a Solymos utca, illetve nyugat felé átkelve a patakon a Tó (Tót) utca. Ezen útvonalak mellé települt a lakosság zöme. Az ispotály (a Szt. Erzsébet templom), mint minden településen, itt is a város keleti határán kívül feküdt, az Egerbe vezető szekérút mellett, a minden évben felosztásra kerülő kertek között. Ezt a területet szemelte ki saját maga számára Orczy István földesúr, hogy ott majorságot hozzon létre. Az október 15-én kelt jegyzőkönyv szerint : „*Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Orczy István úr eő Kegyelme felszólítására kiküldetett Bíró és Nótárius uramék, hogy mivel az Ispotályon belül lévő kertek sorában kívánna eő Kegyelme elfoglalni maga majorságára, földesúri hatalmából is egy darab kert helyet, akinekis midőn a bírói szemléről megérkeztenek volna és előadták, hogy azon puszta kert legyen a Sz. Erzsébet templomon belül Zely György úr szomszédságában egy felől, más felől pedig az Egri Szekér út mellett be a Mérgesig, mely puszta kerthely szabadon építhetetik, mindazonáltal az mely szegény gazdáknak az veteményes kertjek ottan oda találtatnak foglaltatni, az Úr eő Kegyelme azoknak árát böcs szerint megadni tartozik.*”¹³

¹² MOL P522 II. 2. cs. Nr. 19.

¹³ HML V-101/a/3 118.p.

A már fentebb is említett 1730-as évek végi, 40-es évek eleji térképen – amelyet Gyöngös ezideig ismert legrégebbi térképéként tartunk számon –, jól látható az egységesen körbekerített terület, két „L” alakú, egymásnak hátat fordító épülettel, s előttük húzóódó kerttel. Nyugat felé, a kerítés déli és északi végén egy-egy saroképítmény található. (7. kép)

Orczy István 1736-os végrendeletében így rendelkezik: „*Minthogy Gyöngyösön két kertem vagyon, egyik maradjon az Fiamnak, másik az Leányomnak. A Fiamé legyen az Szőlő hegyek alatt való, kit ex fundamenti építettem.*” E kertről, illetve az itt lévő épületekről semmilyen más adatot nem ismerünk.

A kastély építésének és birtoklásának egyes fázisai

A barokk kastély a 18. század második felében. I. periódus

Orczy Lőrinc tovább folytatta atyja birtokszerző, építtető politikáját. Idejének nagy részét Tarnaörsön és Pesten töltötte, mégis 1769 és 1770 között itt, az egykori majorság helyén építtetett barokk kastélyt. Az építés egyes fázisairól leveleskönyvéből tudunk. 1769. április 12-én így ír: „*Gyöngyösi épületemhez vagy 600 szálfára és 50.000 sindelre leszen szükségem. Hogy ennek sou tempore leendő adminisztrációjátul tehessek rendelkezéseket, azonnal mennyen Kegyelmed maga Tokajba és tudgya meg, vagyon-é már idei Transport Máramarosbul, melyben jó és friss fa volna, hasonlóképpen sindel is vagyon-é készen? 1767 május.: ... a gyöngyösi fiút Tarnóczyt, ki szolgálatomba kínálkozik ... kld leginkább az épület körül való dolgokra applicalhattya maga segítségire ... magam sem tudom miképpen segítsem kldet, mivel itten is (ti. Tarnaörsön) ha az épülethez kezdiünk az emberekre nagy szükségünk leszen. ... Annyiban azonban segíthetem, hogy mivel már az Falak fel vitettettek, s egyszersmind az Fidele jól Formam készen lévén, az ide valókkal bé fogom vitettemi, hogy ... az Ácsok azt felrakhassák.* Július 3-án sürgető levelet küld Forgách grófnak:

„... *Azomban mi az Sindelt illeti nagyon kedvesen venném, ha valamely módon azt leszállíttat hatnád, ... hogy sindel nélkül ne maradyak, mivel minden órán fog kelleni és az épület ott ázik. Ha reménségem nem lehet hozzája Tokajbul vagy máshonnan szereznek..*” Maga az épület, mint a család tervtárában lévő helyszínrajzból illetve a klasszicista átépítés során készült tervrajzból kiderül „U” alaprajzú, egyemeletes barokk kastély volt. (8. kép)

Északon egy téglalap-, keleten egy „L”-alakú épület tartozott hozzá. (Ezt az L-alakú épületet az II. József-féle katonai felmérés nem jelzi, és ezideig alapfalai sem kerültek elő.) Rendeltetésük ismeretlen. A XVIII. században az érkező vendég minden bizonnyal a Csapó utcán (ma Jókai u.), a „Piarcz” utcán (ma Fő tér) és a Bene utcán (ma Szt. Bertalan és Kosuth) keresztül érte el a kastélyt. A kert szinte rányílt a Bene utcára és a parteren keresztül átvezette az érkezőt az épület udvarába. Az épület „fogadó” frontja feltételezhetően észak felé, a kertre nézett, hiszen az ellenkező oldalon, az utcai front előtt, az Egerbe vezető szezkerút másik oldalán egy régi temető, a Mérges mocsaras medre és az Oroszlán fogadó nem éppen felemelő látványa várta a látogatót. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a telekhátár keleti végeit – hasonlóan az egykori majorsághoz –, két nyolcszög alaprajzú saroképítmény zárta le.

Az építkezés során váltott levelekből következtethetünk arra, hogy az áthajtós barokk kert középtengelyében egy díszes nagykapu állt (kb. a mai Dózsa György u. 2. sz. ház tim-

panonjával szemben), amelyet a XIX. század elején úgy szüntettek meg, hogy egyszerűen befalazták a kert kőkerítésébe, így helye és helyzete még az 1900-as évek első felében – mintként azt az adatközlők is megerősítették – jól látszott a kert nyugati falában. Nem tudni, hogy ez a kerti kapu, vagy az épület középtengelyében lévő nagykapu készült-e a hatvani Grassalkovich kastély bejáratának mintájára, de Orczy Lőrinc ide küldi le a megfogadott lakatost „mustra végett”. „Nem szükséges, hogy annyi sok cziffraságot s nagy vasakat adgyon hozája, hanem csak jók legyenek – írja gyöngyösi provisorának a mintákat látva. A sarokvasnak sem kellek illy nagyoknak lenni ez egy várkaput is megtartana.”

A kert felújításával kapcsolatos földmunkák során előkerültek az északi, téglalap alakú épület alapfalai. Sajnos a régészeti kutatás sem tudott igazán magyarázatot adni rendeltetésére.

A 34,5 m hosszú alapfalak vastagságából (50 cm) és a helyiség szélességéből (280 cm) ítélve sem istálló, sem kocsiszín nem lehetett. Ez annál is inkább valószínű, mert a barokk kastélyhoz tartozó istállók az épülettől délre, a szemközti oldalon, a későbbi klasszicista gazdasági épületek helyén voltak.

A vizsgálat egy masszív kőépítmény lehetőségét is elvetette. Padlószintje kb. 160 cm mélyen a mai felszín alatt, a feltárt falak magasságában található. A 160 cm-es belmagasság túl alacsony ahhoz, hogy teljes mértékben föld alatti pince legyen. Mivel a II. József-féle XVIII. század végi I. katonai felmérésen tisztán kivethető az U alaprajzú barokk kastély és az udvart északról lezáró téglalap alakú építmény, így joggal feltételezhetjük, hogy föld feletti részének, falának is kellett lennie, hiszen a felmérés föld alatti objektumokat nem tüntetett fel. Analógiákat keresve, illetve kerttörténészekkel folytatott megbeszélések során felmerült egy favázis, vagy teljes egészében fából készült, félig földbe süllyesztett melegház lehetősége. Az Orczyak 1819-es számadáskönyvében ugyanis kifizetendő tételként jelenik meg ősszel a kertsegítőknak fizetendő bér a citromfák „behordásáért.” Az építmény XVIII. század eleji majorsággal való kapcsolata szintén felmerülhet, de ekkor is kérdéses rendeltetése.¹⁴

Ugyanekkor előkerült egy kb. 4 m átmérőjű, 9,5 m mélységű kút, vagy ülepítőakna (Víz-mélysége az adott időszakban 4,5 m volt.), amelyhez DNy-felől boltíves, téglával kirakott „alagút” csatlakozott.

Ez a csatorna valószínűleg a kastély szennyvizének elvezetésére szolgált. Nem csak itt a kerti részen, hanem az udvar alatt is megtalálhatók ezek a vegyes falazatú elvezető csatornák. Az építéshez használt téglajegyek alapján a barokk építkezéshez kapcsolhatók. A feltárás során az ülepítőből, az „alagút” falából és az épület ÉK-i sarkánál felszínre került kb. 1,5-2 m mélyen lévő, kötésbe rakott téglasorból négyféle téglajegy került elő: az OL nyilvánvalóan Orczy Lőrinc nevének kezdőbetűi. Gróf Forgách Miklós téglaegetőjéből valók az NGF I. (Nicolaus Graf Forgách) és az NCF I. (Nicolaus Comes Forgách) jelzetű darabok. (9., 10. 11. kép) (Csiffáry Gergely és Kovács Béla meghatározása.) A római számok a mintadoboz számát jelölik. Ilyen téglák kerültek elő a kastéllyal szemközti Szt. Erzsébet templom kriptájából, amelyről tudjuk, hogy a templom 1775–1779 közötti átépítése során készült. A kriptát 1807-ben lezárták. A dátum tehát megegyezik a barokk építési periódussal. Bár Forgách Miklós téglaegetője hosszú évtizedeken át működött, s ellátta alapanyaggal a városi építkezések nagy részét, mégis mód van a téglajegyek alapján bizonyos datálásra. Az 1770 körüli téglakon ugyanis kissé archaikusabb, írott formában jelennek meg a monogram betűi, míg a későbbi, XVIII. század végi, XIX. század eleji darabokon már nagyobb, határozottabban elkülönülő egyszerű nyomtatott írásjegyeket látni. A negyedik IA monogram minden bizonnyal az Almásyakhhoz kapcsolható.

¹⁴ Simon Zoltán: Az Orczy-kastély régészeti feltárásának dokumentációja. 2000. Mátra Múzeum Adattár

A kastély tervezőjéről, építómesteréről nincsenek adataink. Leginkább a Quadri testvérek, József és Kristóf jöhetnek szóba, akik ebben az időszakban számos földesúr rezidenciáját építik a környéken. Quadri József neve tűnik fel Haller gyöngyösi városi palotájának építésénél, míg Quadri Kristóf Keglevich pétervásári kastélyának építómestere. A pétervásárai kastély néhány részletmegoldása nagyon hasonlít az Orczy kastélyéhoz. (Pl. a lépcsőfeljárát elhelyezkedése, a lépcsőház mögötti kis kabinet kialakítása stb.)

Az 1748-ban született idősebb Rabl Károly még ekkor lép csak 20-as éveibe, és 1770-től dolgozik segédként Jung építómester mellett, ő tehát a XVIII. század közepi építkezés mestere semmiképpen sem lehet.

Vitatott – miként a következő tanulmányból is kiderül – hogy a barokk kastélynak az udvar nyugati sarkából nyíló lépcsőház volt-e az eredeti feljárata, hiszen jól látszik, hogy itt a boltív alól kiemelték egy pillért, ami a XVIII. századi építkezésekre nem volt jellemző. Ugyanakkor, ha analógiaként használjuk a Pétervásárai kastélyt, azt látjuk, hogy itt is hasonló a lépcsőház, s a mögötte lévő kis kabinet kialakítása.

Az épület a DK-i részén a sarokban két „áthidaló” pillér látható – egy a földszinten és egy az emeleten –, amely lépcsőházra is utalhat. Esetleg erre enged következtetni a falkutatás során feltárt, a falban látható ferde téglalberakás. (főlépcső? gazdasági lépcső?)

Az U alaprajzú épület a barokk I. periódusában körben nyitott árkados-folyosós rendszerű volt, miként ezt a falkutatás is igazolta. A folyosóról nyíltak a szobák, amelyeknek „eredeti” nyílászáró kiosztása elsősorban a nyugati részen jól látható, de a falkutatás során a déli földszinti folyosón is előkerültek.

A nyugati, földszinti folyosórészen az ablaksíkok eltolódása miatt ma is látható a pillérek helye, az árkádok íve.

Az U alaprajzú kastély díszudvarának középtengelyében egy, a kertben feltárt „kúthoz” hasonló építmény – kút vagy ciszterna – állt, amelyet később a klasszicista átalakítás idején beépítettek az északi szárnyba. Helyzetét az 1826-os tervrajz is jelzi. Mivel a kút felső pereme jóval a földszint felett van, talán díszkút is lehetett. A fogadó udvar középtengelyében való elhelyezkedése is erre enged következtetni. Ennek meghatározását a feltöltés és a törmelék kiemelésével, majd ezt követő vizsgálattal lehetne eldönteni.

Az oszlopokat összekötő boltívekből hasonló monogramos téglák kerültek elő, mint a kerti ásásokból. [Orczy Lőrinc, Forgács és A(lmási?)] Ezekon kívül még kétfajta téglajegy került elő amelyek közül a BB (Báró Brudern gyöngyöstarjáni téglacégető?) nagy valószínűséggel a klasszicista átépítéshez kapcsolható, a másik azonban még meghatározásra vár, bár stílusjegyei alapján inkább barokknak mondható.

1770. áprilisában az új kastélyban már csak a belső munkálatok vannak hátra. A kályhakat – miként Haller generális is – Pozsonyban csináltatja Orczy, s onnan szállíttatja Pestre, majd Gyöngyösre. Az elkészült emeletes épület, nem nagy, nem monumentális, s mint a későbbi, 1826-os átépítési tervből is kiderül nincsenek impozáns, hatalmas termei. A földesúr – mint levelezéséből is kiderül – leginkább csak vadászatok – főleg farkas-vadászatok – alkalmával tartózkodott itt, idejének többi részét tarnaörsi kastélyában, illetve pesti palotájában töltötte.

Az egyemeletes barokk kastély földszinti része – az előkerült egyszerűbb kifestést figyelembe véve – valószínűleg alárendelt funkciót töltött be, itt lehetettek a konyhák, a szolgáló személyzet helyiségei stb.

A vendégek fogadására szánt reprezentatívabb termek az emelet déli szárnyába kerültek. Itt voltak ugyanis azok a szobák – mint azt a falkutatások bizonyították –, amelyeknek festése az adott kor, tehát a XVIII. század legnagyobb főurainak palotáival vetekedett. Az

emelet déli szárnyának középső terme és a délnyugati sarokszoba a kastély legszebb és legreprezentatívabb fogadó helyiségei lehettek. Az épület felújítása során végzett kutatások alkalmával kerültek elő a falat borító nagyméretű freskók, amelyek készítési ideje a XVIII. század második felére – végére tehető. A termekben a padlószinttől a mennyezetig anyagszerűen megfestett építészeti elemek keretezik a különböző jeleneteket ábrázoló falképeket. Ez a festésmód tágasabbnak és magasabbnak láttatja a helyiséget. Az itt lévő úgy érzi, hogy kilép a zárt térből, s mintegy nyitott teraszról szeme messzire kalandozhat a látóhatáron. A sarokszobában, 7 mezőben városképek, csatajelenetek, tájbrázolások láthatók. A csatajeleneteken szereplő katonák viselete alapján feltételezhető, hogy a képíró a hétéves háború eseményeit kívánta megörökíteni. Ez azért is valószínűsíthető, mert Orczy Lőrinc ezredesként vett részt a harcokban. A hétéves háború (1756–1763) kezdetén, a saját költségén felállított jászkun huszárezred élén vonult hadba. Katonáival ott küzdött a prágai és kolini csatákban, majd Hadik András egyik alparancsnokaként 1757 októberében Berlin elfoglalásában és megsarcolásában is részt vett. Hadiérdemeiért az uralkodó, Mária Terézia, 1759 márciusában tábornokká léptette elő. A hétéves háborút lezáró hubertusburgi béke megkötése után azonban vezérőrnagyi címmel és 1500 fl. fizetéssel nyugállományba vonult, s visszatért a polgári életbe. Figyelembe véve a kor szokásait valószínűsíthető, hogy a kastélyt építtető főúr e dicső tetteit festette meg fogadótermében. Pontos képet azonban csak a további történeti kutatások és a falképek teljes feltárása és restaurálása után mondhatunk.

Az e szobához délről csatlakozó kicsi kabinet funkciója egyelőre ismeretlen. Más barokk kastélyokban az ilyen apró szobák a házi kápolna szerepét töltötték be. Ezeket tekintve analógiaként, a kutatás kezdetén mi is vallásos témájú falfestést vártunk. Az oldalfalon előkerült finom színezésű, de szinte naturalisztikus pontossággal megfestett pástortorlánya fej, valamint a mennyezetet keretező virágfüzerek elvetették a kápolna funkció lehetőségét. Ez a kis kabinet kötötte össze a két dísztermet.

Az épület emeletének közepén lévő fogadótermet – hasonlóan a már fentebb leírt DNY-i sarokszobához –, szintén 7 freskóképpel díszítették. Az itteni ábrázolások is – hasonlóan az előzőhöz –, kinyitják a teret a szemlélő előtt, s távoli tájak felé viszik a tekintetet. Ebben a teremben – az eddigi feltárások alapján – elsősorban tájképek borítják a falakat.

Az épület nyugati emeleti szobái talán vendégszobák lehettek, amelyre a falakat díszítő, a fogadótermeknél sokkal egyszerűbb, de kvalitásos márványfestés utal.

A termék kályháit kívülről, a folyosóról fűtötték. Az egykori fűtőnyílások rendre előkerültek a falkutatás során mind az emeleti, mind a földszinti részeken.

Felmerül a kérdés, hogy a család mire használta ezt a meglehetősen kicsiny, de igen impozáns kis palotát. Hiszen mint a levéltári adatokból kiderül Orczy I. Lőrinc tábornok idejének legnagyobb részét Pesten vagy Tarnaörsön, családi kastélyában töltötte. Nos a levelezésekből, különösen a Gyöngyösön kelt üzenetekből úgy tűnik, hogy itt a Mátra alján 1770-ben vadászkastélyt építtetett a földesúr, ahová farkasvadászatok alkalmával érkezett, s várta – az épület nagyságából adódóan – aránylag kevés számú vendégét. Az épület berendezéséről ebből az időből nem maradtak adatok, de minden bizonnyal a kor divatjának megfelelő, s a tulajdonos rangjához illő bútorok kerültek az egyes szobákba. Ugyanígy nincs írásos adatunk az épület egyes helyiségeinek funkciójáról sem, s csupán analógiákból sejthető a vendégszobák, konyhák, az ebédlő vagy a szalon, esetleg a kápolna megléte.

A barokk kastély a XVIII. század végén – XIX. század elején. II. periódus

1780-ban már azt írják, hogy „... a gyöngyösi palota felső szobáiban, főképpen két szobában a stukatőr igen megszakadt. Ezen palotának a kerítésekben is, ugyan két filagóriájában sok reparáció szükséges.”

Valószínűleg ezen felújítás idején került sor az épület udvari frontjának átalakítására. Levéltári adatok sajnos nem maradtak erről az átépítésről. A felújítás talán I. Lőrinc (meghalt 1789-ben), de sokkal inkább József (meghalt 1804-ben) nevéhez köthető. I. Lőrinc halála után ugyanis idősebbik fia József örökölte a gyöngyösi részeket. Mivel leginkább a felesége révén örökölt, a családi levéltár alapján „belső kastélynak” nevezett Haller kastélyt használta a Solymos (ma Petőfi) utcában, az egykori barokk épületről, a „külső kastélyról” kevés adat maradt fenn. Amiért mégis inkább az ő neve valószínűsíthető a felújítással kapcsolatban az a tény, hogy az apa I. Lőrinc halála után fiai hatalmas átépítésekbe kezdenek az örökölt ingatlanokon. Ekkor épült újjá László irányításával a tarnaörsi kastély, ekkor kezdődtek látványos építkezések a pesti birtokokon, s valószínűleg ekkor alakították át a gyöngyösi épületet is. A felújítás során az emeleti nyitott árkádokat befalzták úgy, hogy minden ív közepén ablakot hagytak. Egyedül a déli udvari homlokzat főtengelyében, a kapualj fölött nyitottak egy, a többinél szélesebb ajtót vagy ablakot.

1820-as évek a klasszicista átépítés korszaka.

A „külső palota sorsában” 1819 körül állt be változás, amikor az fiági öröklés révén II. Lőrincnek és családjának kizárólagos tulajdonába került. II. Lőrinc ettől kezdve itt élt feleségével és leányával, s ez lett a család ún. „gyöngyösi ágának” központja. A XVIII. század végének, XIX. század elejének gazdasági fellendülése a család építető tevékenységének terén is lemérhető. Ismételten nagyarányú építkezések kezdődnek az 1820-as években a pesti és vidéki birtokokon egyaránt (pesti Orczy-ház, pesti Orczy-kert, újszászi kastély, gyöngyösi épületek stb.) A család építész ekkor *Zofahl Lőrinc*. Az ő neve tűnik föl a pesti nagy kert építésének 1819–29 közötti időszakában, az ő tervei szerint kap emeletet és egységes homlokzatot Gyöngyösön a főtéren épületekben elhelyezett családi fegyver-, levél- és könyvtár, s ő az, aki az U alaprajzú barokk kastélyból angolkerttel körülvett, zárt udvarú klasszicista épületet varázsol. A kastély építőmestere valószínűleg az ifjabbik Rabl Károly. A Felsővárosi temetőben áll idősebb Rabl Károly és felesége síremléke. Az 1828-ban, 84 éves korában elhunyt mesternek, és feleségének állított emlék stílusában, díszítésében olyannyira hasonlít a kastély külső megjelenéséhez, hogy a városban a mai napig az Orczyak temetőhelyének tartják. A síremléket a felirat szerint az ifjabbik Rabl Károly emelte, ő lehetett a kastély építőmestere is.

Az átépítésre, mint arra egy úriszéki jegyzőkönyvből következtethetünk 1826-ban került sor. Az épület azonban a mai napig magán hordozza a barokk jegyeit. A Mátra Múzeum tulajdonában lévő, a Zohfal által készített átépítési tervrajzból is látszik, hogy a nyugati és déli szárny belső kialakítása szinte érintetlen maradt. A keleti szárnyat nagyrészt lebontották, s – itt nyitva meg az új főbejáratot – átépítették.

A kastélyba érkező látogató ekkor már elhaladt az épület déli frontja előtt és a kerti felhajtón keresztül érte el a bejáratot. A régi kapu fölé került Orczy Lőrinc és felesége Baththyányi Teréz címere. (12. kép)

Az udvart lezáró északi szárny új tervezésű. Az átépítési terv alapján, egy kényelmes vidéki főúri otthon képe bontakozik ki előttünk. A tervrajz feltünteti az egyes helyiségek funkcióját is. E szerint a földszint nyugati és déli traktusára kerültek a kiszolgáló helyiségek, a konyha, az éléskamra és a személyzet szobái, illetve északra a mosókonyha a mosónő szobájával. Közvetlenül a főbejáratnál lévő előcsarnokból nyíltak a báró személyes használatú termei. Az emelet nyugati részének folyosóra nyíló kis barokk szobáit a vendégek és kíséretük számára tartották fenn. Ugyancsak itt kapott helyet egy aránylag nagy gardrób-szoba. A déli traktusra Orczy Anna és nevelőnője szobáit tervezték. Az épület keleti felében építették meg az új lépcsőházat, s mintegy mellék-, illetve gazdasági feljáratként meghagyták az udvar DNY-i végében a korábbi barokk feljáratot. A reprezentációs helyiségek – az étkező, a szalon, a biliárd szoba – a keleti oldalon helyezkedtek el. Az átépítési tervvel egyidőben, vagy talán ahhoz kapcsolódva az épületről egy utcai és egy kerti homlokzati rajz is készült, melyeknek csak fotómásolatát ismerjük egy 1950-es évekbeli műemléki fotóalbumból.¹⁵ (13. kép)

Hogy a látványterv valóban akkor készülhetett igazolja, hogy a homlokzati rajzokon, valamint az ugyanakkor átépítésre kerülő főúri Orczy-ház tervrajzán a méretezésnél feltüntetett „Klafter” rövidítés írásképe teljes mértékben megegyezik, egy kéztől származik. A látványtervet tehát ugyanaz készítette, aki a terveket is rajzolta. Az átépítési tervhez – s nem egy későbbi állapothoz – való kapcsolatuk azért is feltételezhető, mert apró részleteikben eltérést mutatnak a megépült palotával szemben. A kastély déli frontjának rajzolata a szélső hármás ablakok fölött összefüggő reliefet mutat, míg a valóságban a középső vakablakok fölé nem került díszítés. Ugyancsak hiányzik a címer körüli két lebegő angyalfigura – amely az egykori tarnaörsi kastély címer kialakításával mutat hasonlóságot –, valamint az egyes ablakok fölötti koszorú. A kertkapukat íves lezárásúnak ábrázolja, szemben a megvalósult egyenes záródással. Bár a kapuk pilléreit itt is oroszlánok díszítik, de a nyugati bejáratnál „üvöltő” oroszlánpárt mutat, míg a keletinél egymásra néző, emelt fejű oroszlánokat. Uhrl Ferenc szobrai viszont lefelé, a kertbe belépőre tekintenek. A rajz egységes zárt épülettömböt feltételez, hiányzik az átépítési tervrajzon feltüntetett, kelet felé néző, falsíkból erősen kiugró új főbejárat tömege. Az északi homlokzatról két ábrázolás ismerünk az egyik erkély nélkül, a másik az előrelépő oldalszárnyak közötti erkéllyel mutatja az északi frontot.¹⁶ Az építkezés során ez utóbbi valósult meg, bár a tervrajz az előzőhöz készült, mert nem jelez oszlopok által tartott erkélyt. Az átépítési terv nem teljesen azonos az elkészült épülettel. A legszembetűnőbb például, hogy a barokk kapualj nem került beépítésre. Nagyon sok apró részlet azonban megvalósult.

Néhány példa:

- Az új kapualjból nyíló előszoba a báró sajátáhasználatú szobájához – ma három részre oszlik, az első harmad személyzeti mosdó, a második harmad – ahol megmaradt az eredeti falmélyedés – raktárhelyiség, míg a harmadik harmadot átvágták, amikor folyosót alakítottak ki.
- Megépült és részben megmaradt a lépcső alól nyíló fűtőkamra, ahonnan az előszoba és a báró szobájának kályháit táplálták.
- A keleti kapualj eredeti nyíláskiosztása megegyezik a tervrajzon szereplővel. Az egykori ajtók fölötti párkány még ma is megvan.
- A báró szobájához kapcsolódó mellékhelyiség – ma kézi raktár.
- Orczy Anna és nevelőnője szobáihoz kapcsolódó mellékhelyiségek – ma teremőri öltöző.
- A biliárd terem ÉK-i sarkához kapcsolódó kis helyiség – villamosszekrény.

¹⁵ A fotóalbum Gyöngyös város Polgármesteri Hivatalának tulajdonában van.

¹⁶ Sz. Sz. N. M. Vargha László hagyaték. Közzölve: DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál 1978.

Az épület keleti részén alakították ki az új lépcsőházat. A fordulóban kiépített falfülkékben minden bizonytalanság szobrok álltak. Ma már csak talapzatuk van meg. A lépcső mellett valószínűleg kovácsoltvas korlát húzódott, faragott kőpillérei ma is láthatók. Ugyan ez a megoldás jelenik meg a gyöngyösi Gosztonyi-ház lépcsőházában.

- A földszint nyugati részén szintén megépült a szakács és a tiszt szobája előtti „előszoba”(?), amelyet még az 1946-os illetve az 1968-as tervek és felmérések is jeleznek.
- Ugyanezen az oldalon, a tervrajzon konyhaként szereplő terem kéménynyílása még az 1968-as felmérésen is látható.
- A tervekkel ellentétben, miként azt a falkutatások is igazolták az emeleti szalon négy falfülkéje nem épült meg. Ugyancsak szögletes szoba tűnik fel az 1946-os terven is, amely viszont jelzi a nyugati sarokba becsatlakozó fűtőfolyosót. A terem keleti sarkában ajtót nyitottak az erkélyre. (14. kép)
- A hálószobához kapcsolódó emeleti kis kerek teremben ugyanakkor megvalósultak a falmélyedések, a tervvel megegyező nyíláskiosztással.
- Az 1826-os tervrajz a hálószoba mellett egy mellékhelyiséget(?) jelez, amelynek egy kijárata a csigalépcső felé is volt. Az egykori ajtó helye, ma is felfedezhető a lépcső mellett a falban. (A helyiségről nem tudunk.)

A barokk kastély padlás-feljárataról nincsenek adataink. Az 1826-os átépítésnél is csak sejthető, hogy az északi szárnyban lévő kis kerek termekhez kapcsolódó csigalépcső vezetett a padlásra. A barokk lépcsőház melletti feljáratot újonnan építették ki.

Zohfal elképzelése szerint az udvar D-i és É-i oldala zárt lett volna 4-4 ablaknyílással, míg a K-i és Ny-i oldalon nyitott „árkádok”(?) vagy ajtók szerepelnek. Az 1946-os terven a D-i oldalon csak a középső ív nyitott, míg a két szélsőt zártnak ábrázolja a rajzoló. Ezzel szemben az 1950-es évek elején készült fényképfelvételeken már mindhárom ív nyitott. Visszaemlékezések szerint az udvar emeleti ablakai fölött lévő falfülkékben is hasonló reliefek voltak, mint a külső homlokzaton, ezeket azonban a 40-es években leverték. Az egyik adatközlő elmondása szerint, amikor ezeket leverték az édesapja régi, 1800-as évekbeli újságokat szedett össze belőlük. (Gipsz és papírmásé?) Udvari felvételünk sajnos csak az 50-es évekből van, így az állítás helyessége nem ellenőrizhető. Ugyanezen a felvételen tisztán kivehető az ablakok kőkerete.

Ennek, valamint a falazásnak analógiája a Fő tér 11. sz. épület, amely ugyanekkor, ugyan csak Zohfal tervei alapján épült, s bár sokkal durvább átalakításokon ment keresztül, mint a kastély, udvari részén az ablakkeretek és – vakolat híján – a falazás jól látható.

A klasszicista átépítés során az udvar négy sarkában – esetenként megfaragva az árkádok oszlopait – falmélyedést alakítottak ki egy-egy sima kőkeretes ajtónyílással. Az ablakok, köré rovátkolt, másodlagosan felhasznált kőkeretek kerültek.

Nagyon szép és Magyarországon szintén egyedülálló a teljes épület klasszicista kifestése, melynek alapmotívuma a kb. 25 cm széles horizontális osztás.

A család 1827-ben költözött be a megújult épületbe, legalábbis ezt bizonyítják a városi jegyzőkönyvekben megjelenő mind gyakoribb bejegyzések. A kastély átépítésével közel egyidőben, délfelé, az utca másik oldalán lévő park mögött a régiek átépítésével kialakították az új klasszicista stílusú gazdasági épületeket. Itt kapott helyet az istálló, a kocsiszín, s ide kerültek az ezeket kiszolgáló személyzet lakásai. Ez a park, amely a család tulajdonát képezte, mintegy az angolkert folytatásaként összekapcsolta a két épületegyüttest.

A Társalkodó 1839. április 20-i számában Édes János „Utazás a magyar hon szebb vidékein” című cikkében is megemlékezik róluk: „Különös díszére szolgál a városnak b. O–y nem régen épült új-ízlésű gyönyörű kastélya a keleti részen, mellette lévő angolkerttel.”

Spetykó Gáspár 1856-os város leírásában a következőképpen szerepel: „Épületei közt az Orczy-ház, fejedelmi angol kertjével, melyből a közönség ki van zárva. kiválólag szépítik a város tekintetét.”

A kastélyról a legkorábbi ábrázolás 1846-ból ismert. Fuchsthaller acélmetszetén, a kép jobb sarkában tisztán kivehető az épület tömege. (15. kép)

A következő kép 1849-ből való. Ezen a keleti főbejárat látható a park egyik sétaútjáról. A kép bal oldalán feltűnik a kapu egyik oroslánja, illetve a Szt. Erzsébet templom tornya. (Az ábrázolás Dezséri Bachó László könyvében látható. Nem tudni, hogy csak illusztrációként készült-e ide, vagy valóban van, – s ha igen hol – eredetije.) (16. kép)

Egy másik rajz 1864-ben, az Ország Tükrében, illetve a Napkelet című lapban jelent meg, s ez az épület déli frontját mutatja. A kép érdekessége, hogy a kastély előtt végigfutó kő ill. léckerítést ábrázol, s nem az Oroszlános-kapukat. A bejárat kapu formája sem egyezik az eredetivel. Nem tudjuk, hogy a rajzoló egyáltalán látta-e, vagy *mikor* látta az épületet? Ugyanezen az oldalon megjelent egy másik kép a város piac-teréről, amely aránylag pontos képet mutat, s ez azt feltételezi, hogy szerzője járt Gyöngyösön. (17. kép)

Az 1880-as évek végén készült felvételeken jól látszik az épület előtt, egészen a kertkapukig húzódó kis kovácsoltvas kerítés, amely megakadályozta a kastély előtti közvetlen gyalogosforgalmat. Előtte üres térség húzódott. Az egykori barokk kastély kapuja tehát ekkor már csak a „személyzeti” bejárat szerepét töltötte be. A nagy gazdasági bejárat a kert ÉK-i sarkában, az üvegház mögött nyílt. Ugyanezen a képen látható, hogy az épület nyugati, földszinti oldalán a második ablak magasságában ajtó nyílt a kertbe, amelyet valamikor az 1900-as évek első felében szüntethettek meg. (18., 19. kép)

Sokkal szebb képet mutat az utca a századforduló éveiben. Ekkortájt ültették a fasort az út két oldalára. (20. kép)

Orczy II. Lőrinc egyetlen leánya Anna 1830-ban ment feleségül gróf Szapáry Józsefhez. A birtok a Szapáryak kezébe került. Mivel levéltári források nem szólnak róla nem tudjuk voltak-e ebben az időben nagyobb átalakítások.

Az ő idejükből egyetlen utalás van a kastélyra Spetykó Gáspár leírásában. Eszerint 1862 tavaszán megkezdte működését a „Gyöngyösi Műkedvelő Társaság” Szapáry Imre gróf vezetésével. Az előadásokat kezdetben, a kastélyban az Orczyak házi színpadán tartották. Erről a pici színpadról még az 1940-es évekre visszaemlékezők is beszéltek.

Szapáry Saroltát 1852-ben herceg Auersperg Sándor, lányukat, „herceg” Annát Westphalen Raban vette nőül. Az épület utolsó „Orczy”-tulajdonosa az ő lányuk Wildburg Arthurné.

A kastély berendezéséről a század elejéről vannak hiteles adataink. (21., 22., 23., 24. kép) Ekkor már csak az emeleti részeket lakta a család, a földszinti szobákat a gimnáziumi tanároknak adták bérbe. A fennmaradt fotók mindegyike az emeleti szobákat ábrázolja. A zavartalan „együttélés” érdekében az albérlők a Kossuth utcai kaput, míg a család és vendégei a keleti főbejáratot használták. A keleti fölépcsőt lezáró vasrács mindig zárva volt. A visszaemlékezők szerint, ha a báróné egy segítő gyereket meg akart vendégszolgálni egy-egy kakaóval, az udvarról nyíló melléklépcsőn vezették fel az épület ÉNy-i sarkában lévő hatalmas konyhába.

1935-ben Wildburgné úgy dönt, hogy felajánlja az épületet a városnak megvételre. „Nagyságos Polgármester Úr! Szept. hó 20-án kelt levelére válaszolva először is köszönetet mondok polgármesterúrnak azon jól eső szavaiért melyekkel a város és családom között fennálló szoros kapcsolatokról megemlékezik. Miután sajnos sokszori levelezésünk a csere ügyben mind eddig eredményt nem mutat föl, szeretném Polgármester urat felkérni, nevezzen meg nekem oly napot, melyen fölkereshetem, hogy ezen ügyet megbeszélhessük, talán így

módon könnyebben jutunk eredményhez, mert mind idáig nem tudom komoly-e a város szándéka házamat megvenni-e vagy sem. ... ha még a műértéktől eltekintünk, bár ez határozotlan egy ingatlan értékét emeli és egy 600 éves kultúrváros ezt alig hagyhatja figyelmen kívül, tény az, hogy a város az általa felajánlott csere ingatlanokat maximális árban becsülte, holott az enyémnél más szempontból járt el, és csak ennek a különböző eljárásnak tulajdoníthatom az így előállott nagy differenciát. ... nagyon szeretnék végre döntést látni. Öszinte tisztelettel Wildburg Arthúrné Gyöngyös 1935 szept. 26.”

Az 1930. március 27-i állapot szerint a földszinten 15 szobát és 5 konyhát, a család által használt emeleti részen 17 szobát és 2 konyhát írtak össze. A szobák közül 9 kis szoba, azaz 20 m²-nél kisebb alapterületű.

Emeleten:

1. 3,6 × 4,8 = 17,3 m²
2. 3,1 × 5,9 = 18,3 m²
3. 7,0 × 4,9 = 34,3 m²
4. 3,9 × 4,9 = 19,1 m²
5. 3,9 × 5,1 = 19,9 m²
6. 7,2 × 4,9 = 35,2 m²
7. 4,6 × 5,2 = 23,9 m²
8. 4,1 × 5,2 = 21,3 m²
9. 3,9 × 7,5 = 29,2 m²
10. 3,9 × 6,5 = 25,3 m²
11. 5,4 × 10,0 = 54,0 m²
12. 6,8 × 7,0 = 47,6 m²
13. 10,0 × 7,0 = 70,0 m²
14. 3,9 × 5,7 = 22,2 m²
15. konyha
16. 7,2 × 8,1 = 58,3 m²
17. 3,8 × 3,2 = 12,2 m²
18. 3,9 × 7,0 = 27,3 m²
19. konyha

Földszint:

1. 4,0 × 4,8 = 19,2 m²
2. 2,9 × 5,1 = 14,8 m²
3. 6,8 × 5,1 = 34,7 m²
4. 7,2 × 2,2 = 15,8 m²
5. 3,8 × 6,6 = 25,0 m²
6. konyha
7. 6,5 × 5,5 = 35,7 m²
8. 7,2 × 3,8 = 27,4 m²
9. 6,5 × 3,8 = 24,7 m²
10. konyha
11. 7,0 × 4,6 = 32,2 m²
12. 4,9 × 5,4 = 26,5 m²
13. konyha
14. 7,0 × 4,6 = 32,2 m²

15. $7,0 \times 4,6 = 32,2 \text{ m}^2$
 16. $5,0 \times 5,0 = 25,0 \text{ m}^2$
 17. $3,3 \times 5,0 = 16,5 \text{ m}^2$
 18. konyha
 19. $4,8 \times 4,1 = 19,6 \text{ m}^2$
 20. konyha

A lakószobák nagysága összesen: kb. 1054 m².

Gyöngyös város képviselőtestülete 1937. március 1-én 240 000 pengőért megvette a kastélyt. Hamarosan megindult a vita is a fölött, hogy milyen funkciót töltsön be ez a hatalmas ingatlan. Terveztek ide városházát, iskolát, internátust. Guba Pál 1937-ben javaslatot tett arra, hogy az épület azon emeleti részeit, melyet egykor a bárói család lakott nyilvánítsák kastélymúzeummá „különbén az Orczy teljes berendezése az utolsó szögig ebek harmincadjára kerül”, mivel a tulajdonos a kastély teljes berendezését itt hagyta. A leírások szerint a bútort az 1500–1800-as évekből származott, de voltak itt XV–XIX. századi használati eszközök, fegyverek, festmények, s emlegetnek egy 90 darabból álló olyan gyűjteményt, mely a kastélyban megfordult neves személyek emléktárgyait tartalmazta. Guba kérése sajnos nem talált meghallgatásra, így a tárgyak jelentős része budapesti régiségkereskedők birtokába került. 1939-ben az egykori kastély falai fogadták be a városba érkező lengyel menekülteket. 1940 augusztusáig itt volt a Gyöngyösi Lengyel Polgári Menekült Tábor, amely szeptember közepén „átadta helyét” a Gyöngyösi Erdélyi Menekülttábornak. 1942-ben a földszinten a városi tanács néhány hivatala működött, az emeleti termek azonban zárva voltak. Ezért lehetséges, hogy akik az 1940-es években láthatták az épületet arról számoltak be, hogy az egykori emeleti gardróbszobában a falat tükör borította.

A pusztulás időszaka – 1942–1956

Az épület a 40-es évek közepére teljesen „lelakott” állapotba kerül. Mállik a falról a vakolat, elkorhadtak az ablakok zsalugáterei, az épület körül derékig ér a gaz.

A Mátra Múzeum tulajdonában van egy 1946. decemberében készült „terv”, mely az épület hasznosítását mutatja.

A tervrajzon látszik a fent említett két elfalozott déli árkádív, valamint a DNy-i sarokban feltárt kis belépő. Még jelzi a déli földszinti folyosó lefalazását, amely az 1826-os átépítési terven is látható, valamint a klasszicista szárny egykori fűtőfolyosóit. Bár a csigalépcső mellett az emeleten berajzolták az egykori hálószobából nyíló kis helyiséget, de kivezető ajtó már nem nyílik belőle a lépcső felé. Feltünteteti a kapualjtól jobbra lévő téglalap alakú kis szobát, ahonnan egykor a barokk kastély pincelejárata nyílt, de nem mutatja a kapualj felé nyíló ablakát, holott az 1950 körüli fényképfelvételeken még „látszik” ez az ablak. Kérdés, hogy ez az alaprajz terv, vagy felmérési rajz! E „terv” szerint az épület földszintjére került volna a népfürdő, a napközi otthon, a szociális titkárság és itt kaptak volna helyet a szakszervezetek. Az épület délkeleti sarkában egy 27,5 és egy 13 m²-es szobát jelöltek ki a házmesternek. Az északi oldalon, a „kertben” az erkély alatt nyilvános nyári étkezőt kívántak kialakítani. Az emeleti rész északi és nyugati termeit a népi kollégium, és tanoncotthon, a déli és keleti helyiségeket a szakszervezetek foglalták el. A terv azonban részben csak terv maradt. Gyöngyösön az iparoktatás megújulásá-

ra 1951 augusztusában kerül sor, az MTH 192. számú Intézet és a 8. számú Tanműhely megalkotásával. Ez a tanműhely, valamint a tanulóotthon kapott helyet 1951 végén a kastélyban.

A földszinten voltak az irodák, raktárak és az orvosi rendelő. Az emeletre kerültek a szerzőkészítő és lakatos műhelyek, a kertre néző északi frontra a kollégiumi szobák. Az emelet északi részén négy szobát összeszakítanak, itt alakítják ki az ebédlőt és a konyhát. (25. kép)

Falakat bontanak, ajtókat cserélnek, s mivel az intarziás parketta alkalmatlan a hatalmas esztergagépek rögzítésére így felszedik, s az udvar közepén elégetik azokat. Hasonló sorsra jutnak a kovácsoltvas korlátok, az eredeti záruk és kilincsek, amelyek a MÉH telepen kötnek ki. Csodával határos módon megmaradtak a „barokk” lépcsőház melletti nagyterem, valamint az ebből nyíló DNy-i sarokszoba plafonjának stukkói. (26. kép)

Ugyancsak megmenekült a rombolástól a XIX. századi átépítési terven „Speise Saal”-ként feltüntetett terem díszítése. Az adatközlők „fehér-arany” szobaként emlegették, bár mint mondták ekkorra az aranyfestés kissé megfeketedett rajta. (27. kép)

A földszinten is több átalakítás történt, amelyről későbbi felmérésekből tudunk. A báró előszobáját a már fent leírtak szerint feldarabolták, a mellette lévő szobát is két részre osztották. Az elejében vizesblokkot alakítottak ki, ajtót nyitva a kapualj felé. Ezt a vizesblokkot valamikor a 70-es években megszüntették. Vele szemben a folyosó másik oldalán is áttörték a falat, ugyanakkor befalazzák a mellette lévő eredeti ajtónyílást, amelyet majd csak a 80-as évek második felében nyitottak meg ismét. A lépcső alá forduló folyosórészt lezárták és az udvarról nyíló férfi, és női WC-t alakítottak ki. Leecserélték a nyílászárókat. A 60-as években a meglévő tokokhoz új ajtókat, illetve ablakokat csináltattak. Ekkor alakították ki az udvari lépcsőház melletti pincelejárót, s elkészült a terv az udvari homlokzat felújítására is. Alapja sima, durva vakolat. A kváderos homlokzati részt, valamint a nyílászerezést 1,5 cm vastag vakolatból írták elő. A nutázás magassága a terven 2 cm. A nyílászerezetek a kváderezett részekben a vakolat síkjában készültek, nutával kialakítva. Az eredeti párkányok megmaradtak. Lábazatként a helyszínen felhordott szürke műkővet terveztek. A belső homlokzat színezése (sárga, fehér) megegyezett a külső homlokzat színezésével. A 80-as években ismét változás történt. A városi könyvtár kiköltözése után a földszint DNy-i sarokszobáját és az azt követő kis termet összenyitották.

Pincék

Már a barokk kastély alatt is pince húzódott, amelynek egyik lejárata az épület DK-i sarkában nyílt. A pincéről eredeti felmérés nem maradt fenn. Sajnos a rendelkezésre álló iratokból nem derül ki, hogy létrejötte az 1770-es építkezéshez kapcsolható-e vagy már az 1740-es években is megvolt a kerti épületek tartozékként. A DNy–Ny-i ágat a kapualjtól Ny-ra nyíló kis helyiségből közelítették meg. Az egykori lejárati helye a pinceág plafonján jól látható.

A két ág között jelentős a szintkülönbség, s itt, a lépcső alján kialakított beton alatt lép ki az épületből az egyik „alagút” ág, amely egészen a járda vonaláig követhető. Az alagút tetje magasabban van, mint a Ny-i ág padlószintje, ezért fölmerülhet a kérdés, hogy nem a két majorsági épülethez tartoztak-e? Az épületet és a kertet behálózó járat-rendszer mindenképpen feltárássra szorulna, hogy építési idejét meg lehessen állapítani. Az eddig ismert (az udvar alatt futó) alagutak hasonlóak, mint a kastélyból ÉNy-ra kilépő, de a keleti oldalon is van egy sokkal kisebb járat, amely a keleti főbejárat sarkától É-ra vezet ki, s amelyből értékelhető téglá nem került elő.

A pincékről a legkorábbi alaprajz 1961-ből származik, amikor a déli lépcsőház mellett a ma is használatos lejáratot megépítették. Ekkor mindkét irányba lépcsőt terveztek, de a 80-as évek közepéig a K-i szárny le volt falazva.

A pince D–DK-i szárnyában, kb. 5 m mély, faragott kővel kirakott kút található, mellette kőből faragott „vályú”. Rendeltetése ismeretlen. Ez a K-i pinceág legvégében volt, s csak a 80-as évekbeli átalakításkor falazták körbe. E pinceág helyiségei között megmaradtak a faragott kőből készült ajtókeretek.

Az új lejárát falában, 1961-ben még megvolt (vagy csak jelezték) a kapualjra nyíló ablak, amelynek építési ideje a barokk kastélyhoz köthető, s egy 1950-ben készült felvételen még sejthető.

A kastély északi szárnya alatt is van egy 12 m²-es kis pincehelyiség. Mind építési ideje, mind funkciója ismeretlen. Lejárátát az 1826-os tervrajz nem jelöli. A szájhagyomány tömlő-, illetve börtönpinceként emlegeti. Ennek oka, hogy a visszaemlékezők szerint a '40-es években – a régi börtönhöz hasonlóan – vaskarikák voltak a falban. Lejárata igen szűk és meredek. A lépcső élére rakott téglasor. Mivel levéltári adatok nem szólnak róla építési idejéről és rendeltetéséről régészeti kutatásnak kellene kiderítenie.

Az Orczy kastély tulajdonlása és főbb építési periódusai

ÉV	TULAJDONOS	ÉPÍTKEZÉS
1723–1749	b. Orczy István	kertet épít
1770–1789	b. Orczy I. Lőrinc	1770 – barokk kastély és barokk kert
1789–1804 illetve 1819	b. Orczy József és felesége gr. Berényi Borbála	Barokk – II. periódus
1819–1847	b. Orczy II. Lőrinc	1826 – klasszicista átépítés + angolpark
1830–1852	b. Orczy Anna és férje gr. Szapáry József	
1852–	gr. Szapáry Sarolta és férje hg. Auersperg Sándor	
1890-es évekig	Hg. Auersperg Anna és férje Westphalen Rabhan	
XX. század eleje–1937	Leányuk b. Wildburg Arthúrné	
1937–	Gyöngyös városa	1950-es évek eleje – belső átépítés iskola céljára; 1960-as évek – belső átépítés (vizes blokkok, új pincelejárát stb.)

A gyöngyösi Orczy kastély műemléki falkutatásának eredményei

Simon Zoltán

Bevezetés

A Mátra Múzeumnak hazánk egyik legszebb világi épülete, a gyöngyösi Orczy kastély ad otthont. A kastély állaga az utóbbi esztendőkre olyan mértékben leromlott, hogy helyreállítása halaszthatatlanná vált. Ideje, hogy a közkedvelt, jelentős forgalmú kulturális intézmény méltó keretek közt tölthesse be feladatát, s székhelye a modern követelmények kielégítésére is alkalmassá váljon. A tervezett műemléki helyreállítás azonban megkövetelte azt, hogy a munkák megkezdése előtt a lehető legtöbb információt gyűjtsük össze a nyilvánvalóan többszörös átalakításon átesett épületről. Ennek első lépéseként megtörtént a kastélyra vonatkozó archív írott és képi anyag összegyűjtése és rendszerezése, melynek nyomán, az épületen az évszázadok folyamán lezajlott átalakításokról ma már igen bőséges adattal rendelkezünk. A következő lépést a műemléki falkutatás jelentette. Az alábbiakban ennek eredményei kerülnek ismertetésre.

Az írott forrásokkal és tervekkel látszólag jól dokumentált építési periódusok könnyű feladatnak ígérték a kastély falkutatását, azonban több, váratlan nehézség bukkant fel. Ezek közül elsőként említendőek egy a falkutatás során napvilágra hozott, de írott forrásokkal nem dokumentált átalakítások, melyek 1770 és 1826 között (közelebbről valószínűleg 1789 és 1804 között), valamint a 19. század végén történtek a kastélyon.

A másik – súlyosabb – nehézséget az okozta, hogy hamar kiderült: az 1826-os átépítés nem mindenben a fennmaradt tervlapok szerint történt, hanem csupán nagy vonalakban követi azt. Ez azért okozott jelentősen több kutatási feladatot, mert bebizonyosodott, hogy a klasszicista átépítés a tervlapokon szereplőknél jóval nagyobb arányban hagyott meg barokk részleteket, s e részletek feltárásánál egyáltalán nem hagyatkozhattunk a tervlapokra. Mivel a terv és a valóság között az eltérések helyenként igen jelentősek, számos ponton ellenőrző vizsgálatot kellett végeznünk, elsősorban a barokk magvú épületszárnyak esetében.

Komoly nehézségeket okozott az, hogy a kastélyban ma is múzeum működik. A kiállítóterek, irodák és raktárak igen drasztikusan korlátozták a belső falfelületek kutathatóságát.

A fentiek miatt a kastély falkutatásánál elsősorban a következő problémák megoldására koncentráltunk:

- Meghatározni a barokk épület pontos kiterjedését, és lehetőség szerint eredeti alaprajzi elrendezését.
- Megismerni, és lehetőség szerint feltárni a barokk épület homlokzati architektúráját.
- Szondázó kutatással azonosítani különböző korú falfestések esetleges nyomait. Ez utóbbi célkitűzést végül az általunk megvalósítottnál sokkal szélesebb körben teljesítet-

ték a kifejezetten a falképek vizsgálatát végző M. Nagy Éva és M. Bán Beatrix restaurátor-művészek. Eredményeiket külön tanulmány formájában foglalják össze, mely szintén e kötetben olvasható.

Mindezek értelmében a munka első fázisa az udvari homlokzatok teljes egészére, a külső homlokzatok földszinti szakaszaira, a déli kapualjra, valamint a déli, keleti és nyugati szárnyak földszinti folyosószakaszaira koncentrált. Kisebbségi figyelmet végeztünk a déli szárny emeleti folyosószakaszának egy részén is. Lehetőség nyílt arra is, hogy a déli, a keleti és a nyugati szárny néhány földszinti termében is szondázó kutatást végezzünk. A munka második fázisában az addig nem kutatható belső terek legnagyobb részében is vizsgálódhattunk.

A kastély állapota a kutatás előtt

A jelen formájában klasszicista stílusjegyeket mutató, egyemeletes, részben alapincézett, zártudvaros, négyzetes alaprajzú kastély az utcafronton, de szabadon, három oldalán parkkal körülvéve áll.

Az épület főhomlokzata a Kossuth utcára néző déli oldal (*1. kép*). A homlokzat földszintjének tengelyében egyenes záradékú, kétszárnyú kapu áll, tőle jobbra és balra három-három, álló téglány alakú ablak nyílik. A két-két szélső ablak között egy-egy, hasonló formájú, zsuglúgátes vakablakot találunk. A valódi ablakok alatt, a szürke, cementes lábazatban fekvő téglalap alakú pinceablakok vannak. A kapu környékén és a szélső ablakcsoportok környezetében a kissé kiülő falfelületek sávozottak. A földszintet az emelettől triglifes osztópárkány választja el, mely az egész épületen körbefut.

Az emeleti homlokzatszakasz ablakai a földszintiek felett nyílnak, s a földszinti vakablakok felett itt is vakablakokat találunk. A kapu felett két, működő ablak által közrefogottan egy újabb vakablak található, így az emeleti homlokzatszakasz 3-1-3-1-3 tengelyesnek tekinthető. A hármas ablakcsoportok tagjai között és szélein pilaszterek állnak. Az ablakok szemöldöke felett kettős párkány fut végig a homlokzaton. A kapu feletti vakablak felett félköríves Palladio-motívum található, a lunettában Orczy II. Lőrincnek (1784–1847) és nejének, Batthyány Teréznek címere látható (*2. kép*). A homlokzat két-két szélső ablaka felett fekvő téglány alakú, mélyített faltükrök vannak, melyeket növényi elemekből alkotott gipszdíszítmények töltenek ki. A tető alatt gazdagon tagozott, fogrovatos főpárkány fut körbe az épületen.

A keleti homlokzat (*3. kép*) tengelyében öttengelyes középrizalit áll, a három középső emeleti tengely előtt kovácsoltvas mellvédű erkéllyel (*4. kép*). Az erkély hat, kannelurázott felületű dór oszlopon nyugszik, az oszlopok felett itt is triglifes párkány fut.

A középrizalit földszintjének tengelyében egyenes záradékú kapu nyílik, két oldalán két-két, egyenes záradékú, mélyített faltükrökben álló ablakok vannak. Az erkély alatti falszakasz sávozott felületű.

A középrizalittól jobbra és balra eső homlokzatszakaszok földszintjén három-három, félköríves záradékú ablakot találunk. A homlokzatszakaszon vállpárkány fut végig. Az ablakok felett a vállpárkányra támaszkodó, félköríves, tagozott szemöldökpárkányok állnak. A déli homlokzatszakasz délről számított első ablaka jelenleg el van falazva, alatta fekvő téglalap alakú pinceablak nyílik.

Az emeleten a középrizalitban öt, egyenes záradékú ablakot találunk, melyek széleit íón fejezetű pilaszterek kísérik. Az ablakok felett újabb osztópárkány látható, melyeken a tengelyekben félköríves, tagozott lunetták ülnek. A lunettákban lunettaablakok nyílnak. A lunetták között babékoszorút formázó gipszdíszek láthatóak. A középrizalit felett attika emelkedik.

A középrizalittal szomszédos emeleti homlokzatszakaszok három-háromtengelyesek. A tengelyekben egyenes záradékú, szemöldökképzésű ablakokat találunk. Az ablakok felett egy-egy, fekvő téglalap alakú, mélyített faltükrökben növényi ornamentikus gipsz domborművek láthatóak.

Az északi homlokzat (5. kép) sarkain markánsan kiugró sarokrízalitok állnak, közöttük tizen négy darab, kör alaprajzú, kannelurázott felületű, dór fejezetű oszlopon nyugvó, kovácsoltvas mellvédű erkély húzódik.

A sarokrízalitok egy tengelyesek. A földszinti nyílások mélyített faltükrökben elhelyezkedő, egyenes záradékú, tagozott keretű ablakok, míg az emeletiek Palladio-motívummal keretezett, ugyancsak egyenes záradékú ablakok, lunettáikban bőségszarut tartó figurákat ábrázoló gipszdíszítményekkel.

A sarokrízalitok közötti homlokzatszakasz kilenctengelyes. A földszinti nyílások tagozat nélküliek, egyenes záradékúak. Közülük a keletről számított harmadik nyílás ajtó. A nyugatról számított harmadik ablak alatt pincszellőzőt találunk.

Az emeleti nyílások ugyancsak egyenes záradékúak, közöttük pilaszterek húzódnak. Az ablakok feletti lunettákban a sarokrízalitokon levőkkel megegyező, a lunetták között pedig babékoszorúval övezett fáklyát ábrázoló gipszdíszítményeket találunk.

A nyugati homlokzat (6. kép) tizenhárom tengelyes, de a tengelyek némileg szabálytalan ritmusban helyezkednek el. A földszinti ablakok mélyített faltükrökben elhelyezkedő, egyenes záradékú nyílások, míg az emeletiek ugyancsak egyenes záradékúak, de vállpárkányos-lunettás megoldásúak. A lunettákban itt is gipszdomborműveket találunk. A földszinti tengelyek közül az északról számított ötödik, hetedik, kilencedik és tizenegyedik tengelyben vakablakok vannak. A két északi ablak alatt fekvő téglalap alakú pincszellőző nyílik.

A jelenleg is használt főbejárat a déli homlokzaton nyílik. A kapualjat három szakaszos csehsüvegboltozat fedti. A kosárféves hevederívek pilasztereken nyugszanak, az oldalfalakat félköríves vakarkádok díszítik. A kapualj egy, az udvar előtt húzódó, csehsüvegboltozatos folyosóba torkollik, melyen keresztül az udvarra jutunk.

A keleti oldalon álló kapualj síkmennyezetes, jelenleg csak egy modern tokú ajtóval kapcsolódik az udvarhoz.

A déli szárny udvari homlokzatának földszinti szakaszán a folyosó felé három, aszimmetrikus elhelyezkedésű, kosárféves áthidalású, nyitott árkádv látható, melynek ívei négyzetes alaprajzú oszlopokon nyugszanak. A földszinti szakaszt az emeletitől övpárkány választja el, mely az emeleti ablakok könyöklőjének magasságában húzódik, s valamennyi udvari homlokzaton körbefut.

Az emeleti szakaszban három, az árkádívek tengelyétől kissé keletre csúsztatott tengelyű, egyenes záradékú, tagozat nélküli kőkeretes ablak nyílik. Felettük egy-egy, fekvő téglalap alakú, mélyített faltükrök látható. Az eresz alatt gazdagon tagozott párkány fut körbe.

A keleti szárny udvari homlokzata négytengelyes. A földszinti szakasz szélső nyílásai egy-egy széles, magas, mélyített faltükrökben helyezkednek el. A délről számított első és második tengelyben egy-egy ablak, a harmadikban a keleti kapualjba vezető ajtó áll. A negyedik tengelyben egy kettős, modern asztalos-szerkezetű ajtót találunk, mely a lépcsőház alatt kialakított mellékhelyiségekbe vezet. Alul cementes lábazat húzódik, mely a többi homlokzaton is körbefut.

Az emeleti szakasz négy ablaka azonos formájú a déli szárny udvari homlokzatának emeleti ablakaival.

Az északi szárny udvari homlokzata ugyancsak négytengelyes. A földszinti szakasz tengelyeiben a keleti szárny udvari homlokzatának földszinti ablakaival megegyező formájú ablakok állnak, kivéve a keletről számított második tengelyt, ahol egyenes záradékú ajtót találunk. Az ajtó és a vele kelet felől szomszédos ablak között, a homlokzat tengelyében keskeny, félköríves alaprajzú falifülke látható.

Az északi szárny udvari homlokzati emeleti szakaszának képe megegyezik a keleti szárny udvari homlokzatának emeleti szakaszáéval.

A nyugati szárny négytengelyes udvari homlokzata csaknem mindenben megegyezik a vele szemközi homlokzattal, azzal a különbséggel, hogy itt valamennyi tengelyben ablakok állnak.

Az épület alatt jelenleg két különálló pince található (1. rajz). Közülük a nagyobbik a déli szárny alatt található, s részben áthúzódik a keleti szárny déli vége alá is. Ez a pince eredetileg két, egymással össze nem függő szakaszból állt, melyet az eltérő szintviszonyok is igazolnak. A nyugati, dongaboltozatos termekből álló szakasz (014., 015., 016., 017. számú tér) eredeti lejárata a déli szárny kapualjának (52. számú tér) északi boltmezejéből, a nyugati oldalon nyílt. Bizonyíték erre a 015. számú tér északi szakaszában látható, keletről nyugat felé lejtő dongaboltozat. A 015. és a 017. számú tér között dr. Fűkőh Leventének, a Mátra Múzeum igazgatójának tájékoztatása szerint elfalazott kemence található.

Az ugyancsak dongaboltozatú terekből álló keleti szakasz (a mai 004., 005., 006., 007., 008., 009., 010., 011., 012. számú tér) eredeti lejárata ma is működik, ez a déli szárny folyosójának keleti végén álló pincelejárát (012. számú tér). A jelenleg is működő másik pincelejáratot (003. számú tér) csak a 19. században alakították ki. A 005. számú helyiségben kút található.

Ettől a pincétől teljesen független egy másik, az északi szárny alatt található, egyetlen dongaboltozatos térből és az oda vezető szűk lejáratból álló kis pince (001., 002. számú tér).

A földszinti alaprajzon (2. rajz) kutatás nélkül is viszonylag jól elkülöníthetőek a barokk kori és a klasszicista épületrészek, elsősorban a terek lefedése alapján. Boltozottak a déli és a nyugati szárny helyiségei, valamint a keleti szárny déli tere (1., 2., 3., 4., 5., 39., 40., 41., 42., 43. számú terek), valamint a déli és a nyugati szárny udvar felőli oldala előtt futó folyosók, továbbá a keleti szárny déli részének udvar felőli oldala előtt húzódó rövidebb folyosószakasz (ez utóbbi kettő zárt) (8., 34., 53. számú terek). E helyiségek 18. századi eredetűek. A többi földszinti helyiség síkmennyezetes, ezek a klasszicista bővítés során keletkeztek. A 6. számú teret vasbeton födém fed. Két lépcsőház van, mely az emeletre vezet. Az egyik a déli szárny udvari fala előtti folyosó nyugati végén nyílik dél felé (51. számú tér), míg a másik a keleti szárny kapualjának északi oldalán (50. számú tér).

Az emeleten (3. rajz) teknőboltozat található a nyugati szárny termei (109., 110., 111. számú tér), csehsüvegboltozat pedig a nyugati és a déli szárny udvari fala előtti zárt folyosón. A többi tér síkmennyezetes.

A falak vizsgálatának eredményei

Mivel semmiféle, erre utaló nyomot nem találtunk, bebizonyosodott, hogy a területen állt legkorábbi, csak térképről ismert épületek, az Orczy István-féle majorság két épülete – bár nagy valószínűséggel a mai kastély helyén álltak – teljesen elpusztultak. Falaikat a jelek sze-

rint a barokk kastély felépítésekor nem használták fel, maradványaik tehát legfeljebb a földfelszín alatt volnának fellelhetőek, bár ez is kérdéses, hiszen a kastély alatt éppen pinceterek foglalják el a kérdéses helyek legnagyobb részét.

A déli külső homlokzat

A déli külső homlokzat földszinti nyílásrendszere az 1826-os átépítés során nyerte el mai formáját, de számos ponton őrzi eredeti elrendezését, annak dacára, hogy a klasszicista átépítés terve jelentős változtatásokat irányzott itt elő. A homlokzat tengelyében nyíló kapualj helyén szobát akartak kialakítani oly módon, hogy a kapu helyén két ablakot nyitottak volna. A terv szerint a homlokzat szélső ablakait eredeti helyüktől beljebb húzták. A homlokzat tengelyében levő, háromszakaszos csehsüvegboltozattal fedett kapualj ma is megvan, s eredeti funkciójának megfelelően működik is. A kapu megmaradt, de szárköveit és szemöldökét kicserélték. Sor került a szélső ablakok elmozdítására is, az eredeti ablakok egy-egy megmaradt kávája mind a fölszínt, mind az emeleten előkerült. A 2. helyiségben ezek átalakítással együtt az egyik barokk kori boltíókat is módosították.

Maga a homlokzatarchitektúra természetesen klasszicista (Megjegyzendő azonban, hogy a vizsgált falfelületeken kizárólag egyetlen cementes, az 1950-es évek helyreállításakor idekerült vakolatréteget találtunk. Mindazonáltal valószínű, hogy a helyreállításkor az eredeti elemeket megtartották, vagy hűen lemásolták, de figyelemre méltó, hogy ugyanekkor a keleti homlokzat esetében néhány esetben eltértek a klasszicista eredetitől!). A frekventált, erősen szem előtt levő homlokzatot különösebben nem bolygattuk meg, hiszen a nyugati homlokzat hasonló helyzetű és formájú vakablakairól kiderült klasszicista eredetük, ezért nincs ok feltenni, hogy e homlokzat vakablakai más korúak lennének, továbbá másutt az is egyértelműen kiderült, hogy a homlokzat sávozása szintén a klasszicista átalakítás eredménye.

A homlokzat emeleti szakaszát nem vizsgálhattuk, de az 1826-os terv itt csak a szélső ablakok behúzását irányozta elő.

A homlokzat felső szakasza – amint ez az udvari homlokzatok esetében pontosan igazolható volt – bizonyosan klasszicista emelés.

A nyugati külső homlokzat

A nyugati külső homlokzat déli kétharmada bizonyult barokk korinak. A homlokzat északi, négy ablakkal és egy vakablakkal tagolt szakasza egyértelműen klasszicista bővítés eredménye. Ez egybevág az 1826-os tervvel is. A terven jól látható, hogy a vakablakokat újonnan alakítják ki. Ezt a falkutatás is igazolta. A klasszicista átépítés terve itt is azzal számolt, hogy a korábbi ablakok tengelyeit némileg északabbra helyezik, igazolható is volt. Bizonyos az is, hogy az eredeti ablakok méreteit megváltoztatták. Jól megfigyelhető, hogy az eredetileg szalagkeretes barokk kőkeretek szalagkereteit levésték, a kereteket újra felhasználták, azonban az eredetitől eltérő méretű (7. kép) nyílást állítva össze belőle. Az utólag összetakolt csatlakozási pontjaitól elcsúszott kőkeretek a legtöbb nyílásban megtalálhatóak. Teljesen új, tagozat nélküli, sima kőkereteket találunk a klasszicista bővítés négy ablakában (8. kép). Nincs kőkerete a vakablakoknak (9. kép) – ez arra utal, hogy a kőkeretek is le voltak vakolva – és

hiányzik a kőkeret a homlokzat két déli ablakából is. A furcsán ferde kávájú nyílások nem pontosan a barokk boltozat fiókjából nyílnak. A két, kőkeret nélküli nyílás közül az északi helyén egy archív fotó ajtót mutat. Az ablak alatt ma ugyan pinceszellőző nyílik, mely kizárná azt, hogy itt valaha is ajtó nyílt volna, azonban ez az egyetlen olyan pinceszellőző, melynek nincs kőkerete, így a szellőzőről kell feltennünk, hogy nem azonos korú a többivel, hanem utólag – éppen egy itt nyílt ajtó felszámolása után – alakították ki. A homlokzaton a klasszicista, kőlapokból álló lábazat teteje a mai lábazat tetejénél 31 cm-rel mélyebben húzódik.

Az 1826-os átépítési terv ugyanazokat a változtatásokat írja elő, mint a földszinten, ezeket a falkutatás igazolta.

Az északi külső homlokzat

Az északi homlokzatot – lévén teljes egészében klasszicista eredetű – nem vizsgáltuk különösebben. A két szélső nyílás kőkerete tagozott – klímából és lemezekből tevődik össze – a többi tagozat nélküli sima kőhasáb. A tagozott kőkeretű nyílásokkal azonos formájú, de a 19. század végi falazatokban álló ajtó került elő az északnyugati sarokrízalit keleti oldalának földszintjén, illetve az északkeleti sarokrízalit nyugati oldalának emeletén. Ezek szerint a tagozott kőkeretek csak később a 19. század végén kerültek beépítésre.

A keleti külső homlokzat

A keleti homlokzatnak csak a déli harmada barokk eredetű. A klasszicista építésű főbejáratot magába foglaló középrízalit ablakkeretei tagozat nélküli, sima kőhasábok (10. kép), a többi ablakban azonban kivétel nélkül (tehát az északi, bizonyosan klasszicista eredeti szakaszban is) másodlagosan felhasználta, lefaragott szalagkeretű barokk kőkereteket találunk (11. kép). A barokk kori homlokzatszakasz két szélén modern kori (12. kép), középen jellegzetes, klasszicista korú, vegyes anyagú, másodlagos helyzetű kőfaragványokat is tartalmazó köpenyezést találunk (13. kép). E szakasz három ablaka közül a délit utóbb elfalazták, a középső – bár erősen ferde kávájú – eredeti helyén van, a ferde kávára a szimmetria fenntartása miatt volt szükség. Ugyancsak eredeti helyén van az északi ablak is. Megjegyzendő, hogy az ablakokat az 1826-os terv is lényegében változatlanul hagyja, csupán a középsőt akarták vakablakká alakítani. Erre végül nem került sor, ellenben – a falképrestauratori vizsgálat (lásd M. Nagy Éva és M. Bán Beatrix e kötetben található tanulmányát) szerint – a déli ablakot ekkor falazták be. Érdekes, hogy a kapu melletti ablakok külső széleit követő falpilléretet az ötvenes évek helyreállításakor megduplázták (14. kép). Megjegyzendő, hogy a duplázás által takart falfelület volt a homlokzat egyetlen pontja, ahol az eredeti, klasszicista – törtfehér színű – vakolatrészele megmaradt.

Az emeleti szakaszt itt sem vizsgáltuk, a helyreállítást befolyásoló jelenség ezen a szakaszon sem várható.

A kapualj

A kapualj oldalfalait vizsgálva megállapítottuk, hogy a nyugati fal déli szakaszán nyíló, jelenleg a pénztárhoz vezető ajtó kőkeretes, a keret tagozat nélküli kőhasáb (15. kép). Ugyanilyen, tagozat nélküli kőkeretes ablak került elő a nyugati fal északi boltszakaszba eső szakaszában (16. kép). Ezt csak az 1960-as években falazták el. Megjegyzendő, hogy tagozat nélküli kőhasábokat csak a klasszicista kiépítés során alkalmaztak, így mindkét nyílás utólagos alkotásként értékelhető. A déli szárny pincéjének 015. számú terében tett megfigyelések alapján állítható, hogy az említett ablak helyén nyílt egykor a délnyugati pinceszakaszba vezető lépcső ajtaja. Ezt a pincejáratot 1826-ban megszüntették, tehát az ablak is ekkor került kialakításra. Megjegyzendő, hogy az egykor itt állt ajtót az 1826-os terv is jelzi, de elfalazását irányozza elő, hiszen ekkor még a kapualj helyén szobát akartak kialakítani. A klasszicista kőkeretű ajtó előzményének maradványait a falkutatás napvilágra hozta, ennek északi kávája a ma ajtótól északra került elő. Ezt az ajtót - mely nagy valószínűséggel a klasszicista főlépcső előterébe vezetett - 1826-ban el akarták falazni, de végül csak új ajtót alakítottak ki a helyén. Az eredeti ajtókáva külső széle a kapualj oldalfalait tagoló, falazott mag nélkül, csak vakolatból kialakított lizénák egyike mögé esik, ez azt bizonyítja, hogy a lizénák csak 1826-ban készültek.

A keleti fal északi boltszakaszba eső szakaszán klasszicista falszövetet találtunk. Itt eredetileg nyitott ív vezetett a kapualjtól keletre eső helyiségek előtt húzódó, jelenleg folyosóként működő térbe. (Érdekes, hogy a szobán forgó helyen még az 1946-os terven is nyílást jeleznek, ami azonban kizárt. Ezen kívül a későbbiekben még számos tény utalt arra, hogy az 1946-os terv igen pontatlan, a jelek szerint sok esetben csak átmásolták az 1826-os terv részleteit.) Ez a dongaboltozatos tér eredetileg nem folyosó volt, hanem itt állt valamikor az emeletre vezető barokk mellék lépcső. Ennek nyomait a folyosó déli falán meg is találtuk (lásd később!).

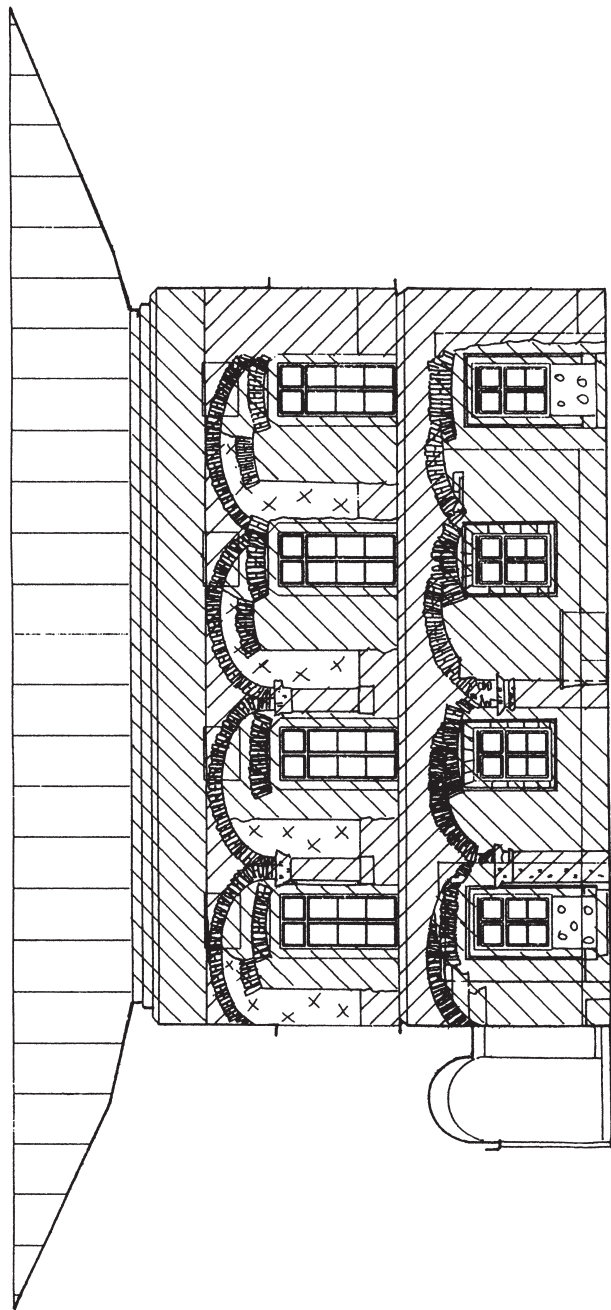
Az udvari homlokzatok

A homlokzatok (17., 18., 19., 20. kép) kutatása előtt is feltűnő volt, hogy a folyosószakaszok ablakai nem felelnek meg a boltmezők tengelyeinek, sőt, helyenként kifejezetten zavaróan belevágnak a hevederívekbe is. Ennek alapján gondolni lehetett, hogy a jelenlegi nyílásrendszer nem eredeti (4., 5., 6., 7. rajz).

Az udvari homlokzatok kutatása során megállapítottuk, hogy a falakat mindenütt csak egyetlen rétegű, cementes vakolatréteg fedi, mely a legutolsó tatarozás során kerülhetett a falra. Korábbi vakolatréteget sehol sem találtunk.

Ahogy arra számítani is lehetett, a déli oldal nyitott ívei mindenestől barokk korinak bizonyultak. A téglafékek négyzetes alaprajzú kőoszlopokon nyugszanak (21. kép). A kőoszlopok kettős fejezeteinek profiljai mindenütt le vannak vésve (22. kép). A délkeleti sarokban a fejezet profilja végigfutott az innen délre eső pincejárat udvari falán is. A kőoszlopokon fehér meszelés látható.

Az íveket a klasszicista átépítés során el akarták falazni, oly módon, hogy helyükön négy ablakot szándékoztak kialakítani. Érdekes, hogy egy, 1946-ban készült terv számára készült alaprajz a két szélső nyílást valóban elfalazva ábrázolja, oly módon, hogy azokban egy-egy ablak látszik. Lehetséges, hogy az 1946-os terv itt is csupán szolgálai lemásolta az 1826-ost, s az ívek valójában soha nem voltak elfalazva – erre utal néhány archív felvétel is – vi-

1769 – 70

1789 – 1804 között

1826.

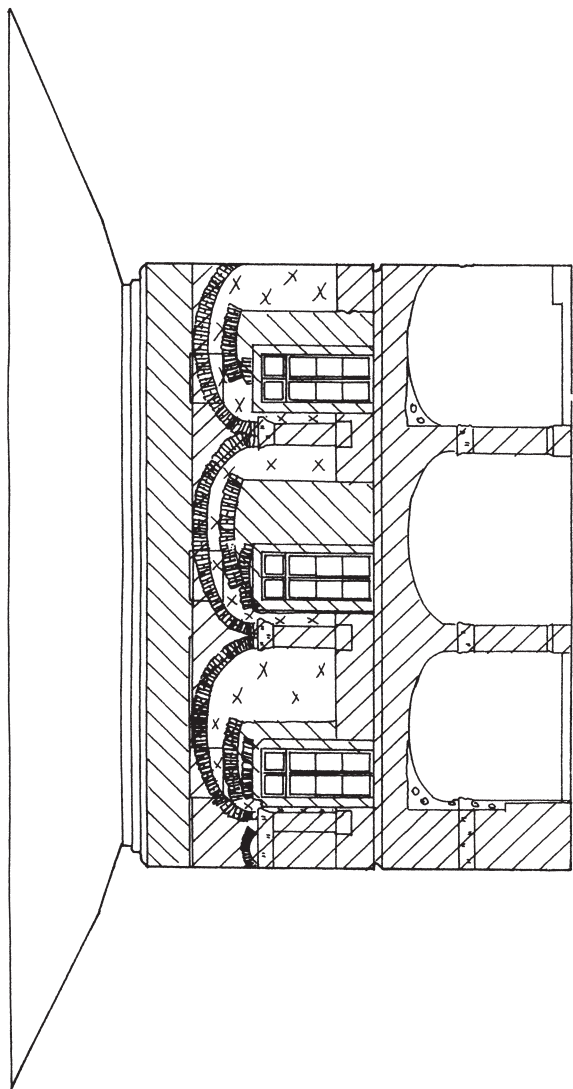
19. sz vége és modern

lefaragás

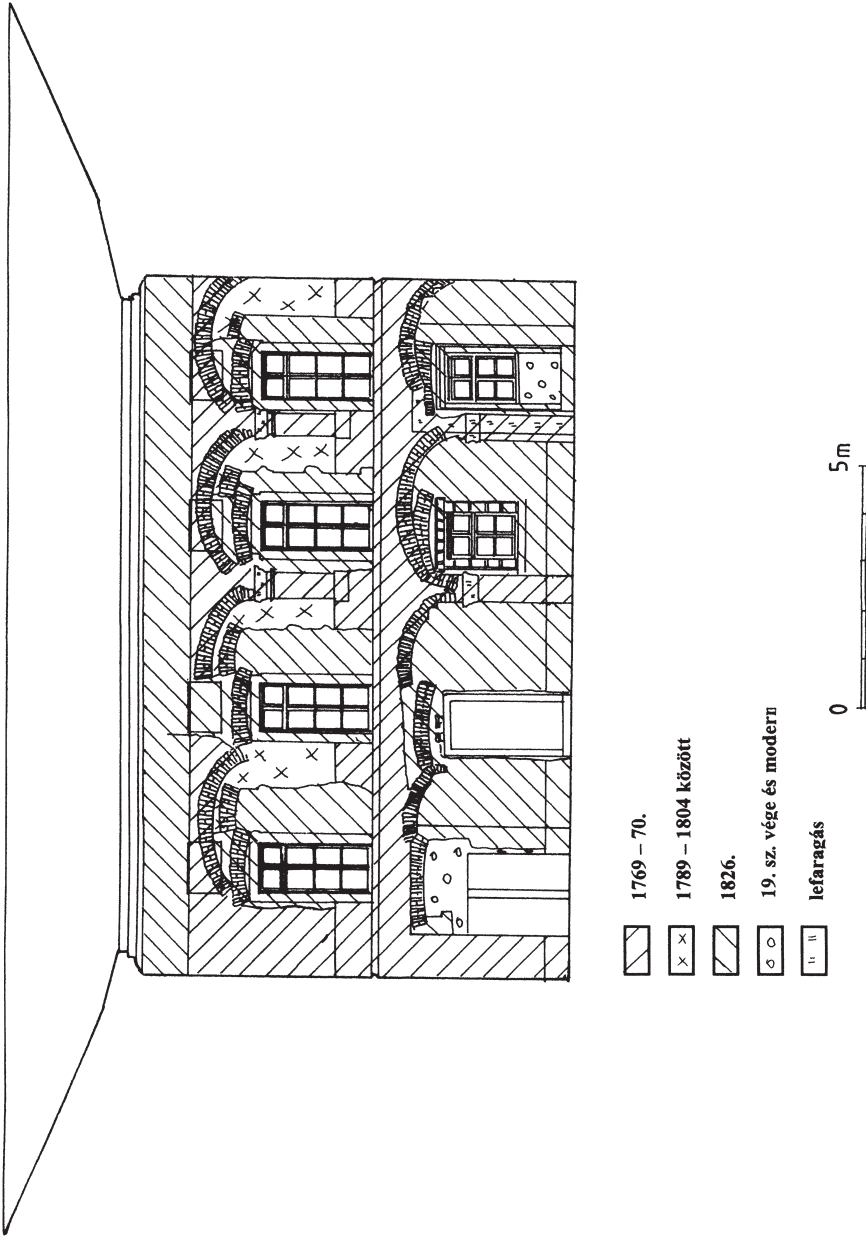
4. rajz. Nyugati szárny, udvari homlokzat

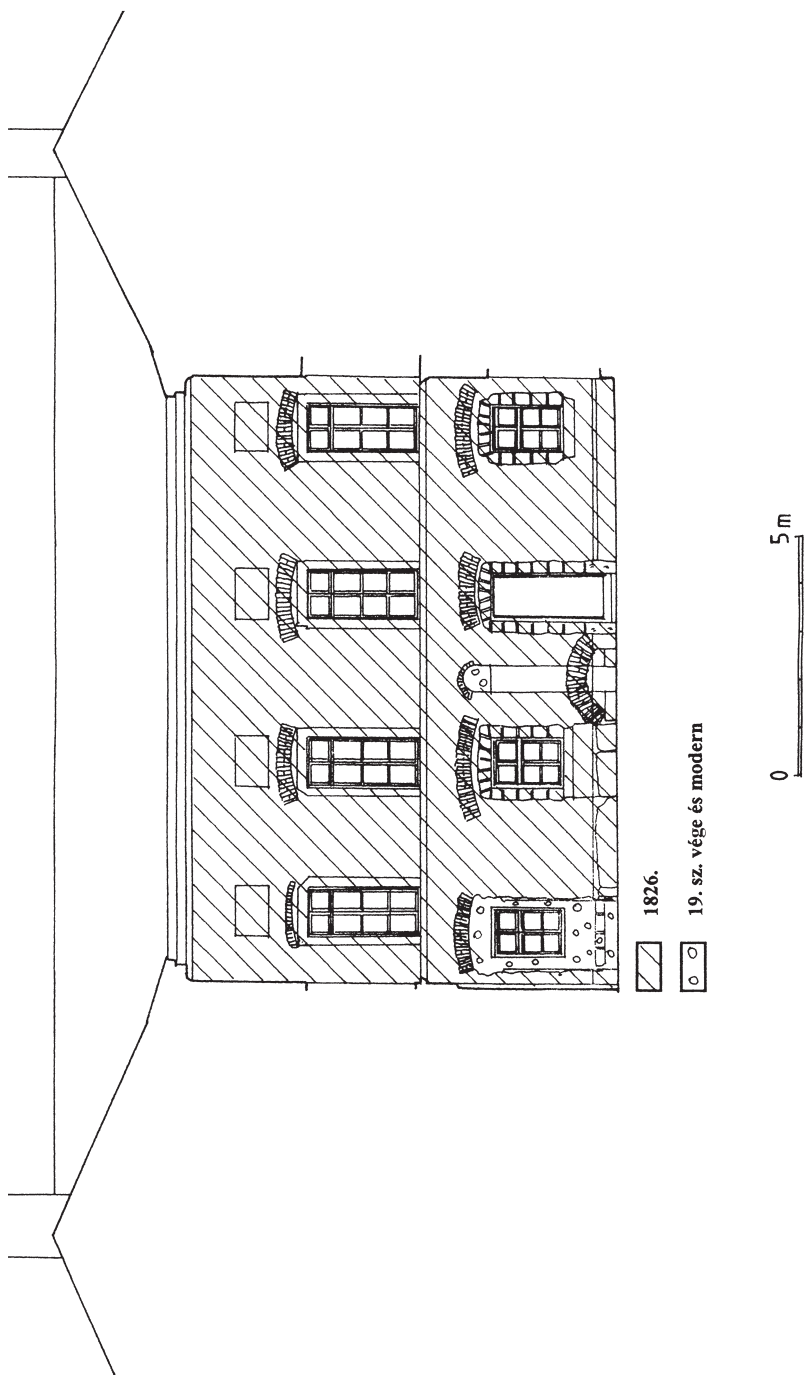
- 1769 – 70
- 1789 – 1804 között
- 1826.
- 19. sz vége és modern
- lefragás

0 5m

5. rajz. Déli szárny, udvari homlokzat

6. rajz. Keleti szárny, udvari homlokzat

7. rajz. Északi szárny, udvari homlokza

szont nem feledhető, hogy az 1946-os terv, annak dacára, hogy valóban sok jel mutat arra: készítésekor egyszerűen lemásolták a klasszicista tervet, számos ponton aktualizálta is azt. Mindezek alapján feltehető, hogy a két szélső ív – ha rövid időre is – be volt falazva. Ezt látszik erősíteni az, a két modern téglákkal kifalazott sáv, melyek a két szélső ív külső, visszafaragott részeit takarja. A visszafaragott szakaszok talán az egykori elfalazás bekötését szolgálták egykor.

Ugyanilyen kőoszlopok, és a rajtuk nyugvó kosárféves téglaféves kerütek elő az udvart kelet és nyugat felől határoló falakban is. Az oldalfalakon a két-két északi kőoszlop már hiányzik, az ívek azonban mindkét oldalon végig követhetőek, egészen az udvart észak felől határoló falig. A kőoszlopokon és az íveken megtalált beforduló fehér meszelések jól bizonyítják, hogy az ívek valaha teljesen nyitottak voltak. Elfalazásuk 1826-ban következett be. A befalazáshoz falazókőként felhasználták a kiváltott kőoszlopok fejezeteinek darabjait (23. kép), továbbá barokk nyíláskeret-törödékeket (24. kép) is. Mindenesetre meglepő, hogy a klasszicista átépítési terv mindössze három megtartandó barokk oszlopot tüntet fel (közülük a két északi valójában nem is maradt meg!). A földszinti faltükröket az ívek befalazásakor alakították ki, a déli szakaszokon oly módon, hogy megvésték a megmaradt barokk oszlopokat is (25. kép). Az újonnan kialakított nyílások kőkeretei kivétel nélkül másodlagosan felhasználta, eredetileg szalagkeretes, azonban díszítésétől megfosztott barokk kőkeretek, melyeket ráadásul – a faltükrökben elhelyezett nyílások kivételével – utólag vízszintesen beszávottak, hogy illeszkedjenek az 1826-ban kialakított, a földszinti szakaszon sávozott felületű homlokzathoz (26. kép). A faltükrökben elhelyezkedő nyílásokról kiderült, hogy eredetileg ajtók voltak, csak a XIX. század végén, esetleg a XX. század elején alakították őket ablakká. Ezek is eredetileg szalagkeretes, azonban tagozatától megfosztott, barokk ajtókeretekből lettek utólag összetákolva (27. kép). A barokk ajtók eredetileg alacsonyabbak voltak, ezért a nyílások alsó részére egy-egy elemet betoldottak. Ilyen ajtó állhatott egykor a keleti oldal északi faltükrében is, melynek helyén ma modern kori mellékhelyiségek nyílnak.

Az északi, klasszicista szárny udvari falán természetesen nem kerültek elő nyitott ívek. A nyílásoknak itt is sávozott felületű kőkeretük van, ezek azonban nem másodlagosan felhasznált elemekből vannak összerakva, hanem tagozat nélküli, klasszicista kőhasábok (28. kép). Itt, a nyugati, jelen formájában teljesen átalakított ablak helyén eredetileg szintén kőkeretes ajtó állt. A kőkeret beforgatott darabja jól látható az ablak alatti falazatban (29. kép).

A homlokzat tengelyében látható félköríves alaprajzú falifülkéről kiderült, hogy egy falikút maradványa. A 150 cm-es átmérőjű, kör alaprajzú, kváderfalazatú, jelenleg eltömedékelt kút, vagy ciszterna a kérdéses pont előtti udvarszakaszon előkerült. A kút, vagy ciszterna nagy valószínűséggel barokk kori eredetű, a klasszicista átépítéskor oly módon használták fel, hogy az újonnan épített északi szárny udvari fala a kút tengelye felett került kialakításra. A falifülke egyébként eredetileg félköríves záradékú volt, csak utóbb alakították egyenes záradékúvá (30. kép).

Meglepő módon az 1946-os terv által tükrözött állapot eltér mind az 1826-ban tervezett, mind a jelenleg is fennálló állapottól. Bizonyára tervbe vették ekkor az udvari nyílásrendszer átalakítását, mely végül nem következett be.

Lényegében a földszinti szakaszon tett megfigyelésekkel megegyező jelenségeket tapasztaltunk az emeleti homlokzatszakaszokon, legalábbis ami a barokk kori periódus maradványait illeti. A földszinten megtalált pillérek felett ugyanolyan méretű, (itt is lefaragott) fejezetű, azonban itt élszedett sarkú kőoszlopok állnak, melyekre itt is kosárféves téglaféves támaszkodnak (31. kép). A nyugati és a keleti oldal északi kőoszlopai itt is hiányoznak, de az ívek végig követhetőek. A beforduló fehér színű meszelésrétegek tanúsága szerint ezek

az ívek is nyitottak voltak valaha, de itt az alsó harmadban természetesen húzódott egy 80 cm magas, vékony, téglából falazott mellvéd is (32. kép).

Az udvari falak emeleti szakaszain sikerült megfigyelni egy, az írott forrásokkal nem dokumentált, a barokknál későbbi, de a klasszicista átépítésnél bizonyosan korábbi periódus emlékeit. Ebben a periódusban téglával elfalazták a nyitott barokk íveket oly módon, hogy a tengelyekben szegmentíves záradéku, kőkeret nélküli ablakokat alakítottak ki. Ezek maradványait valamennyi ívszakaszban megtaláltuk (33. kép). A déli szárnyon, a kapualj feletti ívszakaszban dupla méretű ablakot alakítottak ki (34. kép). Ezen ablakok elfalazása olyan jellegzetes, a többi falszövegtől markánsan elütő, így könnyen elkülöníthető, vegyes, követ és téglákat tartalmazó falazóanyaggal történt, mely megegyezik az északi, bizonyosan 1826-ban emelt szárny építőanyagával. Mindezek alapján e periódus „terminus post quem”-jét a barokk kastély megépülése jelöli ki 1770 utánra, míg a „terminus ante quem” a klasszicista átépítés dátuma, 1826. Az átalakítás tehát valamikor 1770 és 1826 között történt. Legvalószínűbb időpontja I. Orczy Lőrinc fia, József rövid birtoklásának idejére, 1789 és 1804 közé tehető. Az átépítés a jelek szerint a földszinti árkádokat nem érintette.

Az 1826-os építési periódusban tehát ezeket a kőkeret nélküli ablakokat megszüntették, a helyükön kialakított új ablakok tengelyei más helyekre kerültek. Az emeleti új ablakok kőkereteinél már nem használtak fel másodlagosan korábbi nyíláskereteket. Igaz ugyan, hogy az új ablakoknál is kőkereteket (tagozat nélküli kőhasábokat) alkalmaztak, azonban bizonyos, hogy ezek az új kőkeretek eredetileg be voltak vakolva. Erre utal, hogy a szemöldökkövek külső sarkai nem esnek egybe a szárkövek külső élével, hanem szabálytalan formában illeszkednek. Ez a megfigyelés egybevág a külső homlokzatok és az udvari homlokzatok nyíláskereteinél tett megfigyelésekkel, melyek szerint azok is be voltak vakolva.

Megjegyzendő, hogy a klasszicista terv a déli szárny udvari homlokzatán négy nyílás kialakítását irányozta elő. Ezzel szemben ma három ablakot találunk itt, s állítható, hogy sohasem volt ennél több. Ennek fényében legalábbis meghökkenítő – s a rajz hitelességét ismét erősen megkérdőjelezi –, hogy az 1946-os terven is négy ablakot láthatunk itt.

A jól elkülöníthető klasszicista falazóanyag jól mutatja, hogy az 1826-os átépítéskor az egész kastélyt 90 cm-rel megemelték (35. kép). Az emelés a barokk párkány aljától történt, a déli szárny udvari homlokzatának keleti szakaszán egy jó darabon megmaradt a – sajnos ma már ismeretlen tagozatú – barokk párkány alsó elemének kezdete. Az új ablakok felett fekvő téglalap alakú, mélyített faltükröket alakítottak ki. Elképzelhető, hogy ezekben a faltükrökben eredetileg a külső homlokzatok faltükrőiben ma is látható stukkódíszekhez hasonló díszítmények voltak valaha, azonban ezeknek nem maradt nyoma. Tulajdonképpen valószínűbbnek látszik, hogy itt ilyenek nem is voltak, mert az udvari homlokzatok a klasszicista átépítés során – legalábbis a nívós külső homlokzatokhoz képest – meglehetősen jellegtelen arculatot kaptak. A jóval igénytelenebb kiképzés bizonyára kapcsolatban áll azzal, hogy a klasszicista átépítés során a kastély főbejárata átkerült a keleti oldalra, s ezzel együtt az emeltre vezető új, díszes lépcsőház az új kapualjból nyílt. Ezáltal az érkező vendégek útvonala egyáltalán nem érintette a belső udvart, arra legfeljebb az ablakokból vethettek pillantást.

Az új lépcsőház megépítése után a déli szárnyban álló eredeti lépcsőház másodlagos szerepet kapott. A közlekedés biztosítására a déli és a nyugati szárny előtti folyosószakaszokat 1826 után is megtartották.

Megjegyzendő, hogy az udvari homlokzatok különböző periódushoz sorolható falazataiból számos (32 db) téglát emeltünk ki. A téglák döntő többsége bélyeg nélküli darab volt, melyek méreteikben és anyagukban igen közel állnak egymáshoz (28–30,5×13–15×5,5–7 cm). Markánsan csupán egyetlen típus, az ablakká alakított ajtók elfalazásából kiemelt, jellegzete-

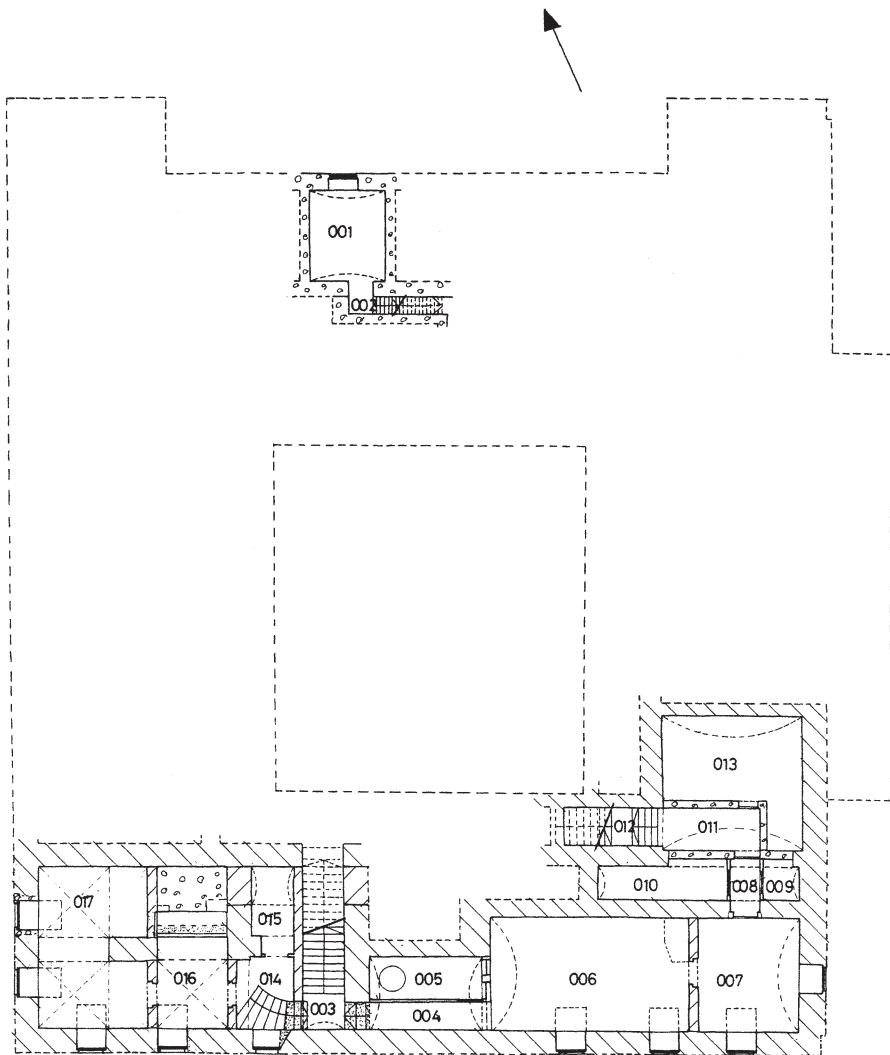
sen sárga színű téglacsoport ütött el méreteiben is a többitől (25,5×12,5×6,5 cm). Az első periódusú falakból számos jel nélküli mellett GFI és EA monogramos, valamint egy feloldatlan jelű téгла került elő. Ilyen volt a kútban, valamint ehhez hasonló jelű és EA monogramos mellett BB monogramos téгла volt a padláson is. Egy másik típusú BB monogramú téгла klasszicista falazatból ismert. A kútból még egy feloldatlan jelű, valamint egy (I)A betűs töredék is napvilágra jutott. Meglepő, hogy a máshonnan ismert OL és CCE monogramos téglák itt nem kerültek elő (OL monogramos téglát - nyilván másodlagosan felhasználva - 19. század végi falazatban találtunk). A jeltelen téglák szétválaszthatatlansága, valamint az a tény, hogy a legkorábbi falak építőanyagaként használt téglák későbbi falazatokban is megtalálhatóak, arra utal, hogy a klasszicista átépítés során nem csupán barokk kori kőkereteket használtak fel másodlagosan, hanem falazótéglákat is.

A belső terek kutatásának eredményei

A pincék (1. rajz)

Barokk kori pincetereket lényegében csak a déli szárny alatt találunk. Ezek eredetileg két, egymással összeköttetésben nem álló részből álltak, külön lejárattal. A délnyugati pincerész (a mai 014.-017. számú terek) lejárata – mint ahogyan erről már esett szó – a kapualj nyugati oldalán nyílt. A lejárát ferde dongaboltozata a 015. számú térben ma is megvan (36. kép). A lejáratot 1826-ban számolták fel, s ekkor kapcsolták össze ezt a pinceszakaszt a délkeleti-vel. Az eredeti tereket felszabdalo vékonyabb osztófalak – a bennük álló jellegzetes, tagozat nélküli kőhasábokból összeállított ajtókeretek alapján – 1826-ban épültek (37. kép). A 016. számú tér északi felében megtaláltuk az épület leírásánál már említett hatalmas kemencét (38. kép). Ez – mivel a klasszicista falazatokhoz utólag lett hozzáragasztva – a 19. század végén épülhetett. A délkeleti pinceszakasz (004.-012. számú terek) lejárata – használaton kívül – ma is megvan. E pincerészben kevesebb klasszicista átalakítás történt (a 007. helyiség nyugati fala és északi ajtaja készült 1826-ban), míg a lejárát előterében található újabb osztófalak – a bennük álló asztalosszerkezetek alapján – a 19. század végén készültek.

A barokk pincétől teljesen független az északi, teljes egészében 1826-ban épített szárny alatt található kicsiny, négyzetes alapterületű, dongaboltozatos, 001. számú pince. A pince (pontosabban annak lejárata) sem a klasszicista tervrajzon, sem pedig az 1946-os felmérésen nem szerepel. A szeméttel teledobált pincében konkrét kutatásra nem volt szükség. Annyi biztosan állítható, hogy kezdettől fogva a mai lejáraton (002. számú tér) lehetett megközelíteni. A pincelejárát északi falának helyén a klasszicista terv ajtót ábrázol. Ez csak abban az esetben lehetséges, ha ide eredetileg nem terveztek pincelejáratot. A falkutatás a klasszicista tervet igazolta, ugyanis a lejárát északi falában, a földszint jelenlegi 13. számú helyiségében, megtaláltuk a terven ábrázolt, 125 cm széles, jelenleg jellegzetes, szürkés színű habarcsba rakott, 25x14x5,5 cm-es téglákkal elfalazott ajtónyílást (39. kép). Ez egyértelműen bizonyítja, hogy a pincelejárát - és értelemszerűen a hozzá tartozó pincerész is - csak a klasszicista építkezés során kialakított ajtó elfalazásakor, tehát 1826 után keletkezhetett, A pincelejárát (és a pince) pontosabb építési idejét az említett ajtó elfalazásakor használt jellegzetes anyag határozta meg, melyet több, bizonyosan 1826 után épült falazatban megtaláltunk. E falazatokban kivétel nélkül 19. század végi asztalosszerkezetű nyílászárók állnak, akárcsak a pincelejárathoz a 12. helyiségben található ajtaja esetében (40. kép).

- 1769 - 70
- 1826
- 19. század vége
- modern

0 5 m

I. rajz. Pinceszinti alaprajz

A földszinti terek (2. rajz)

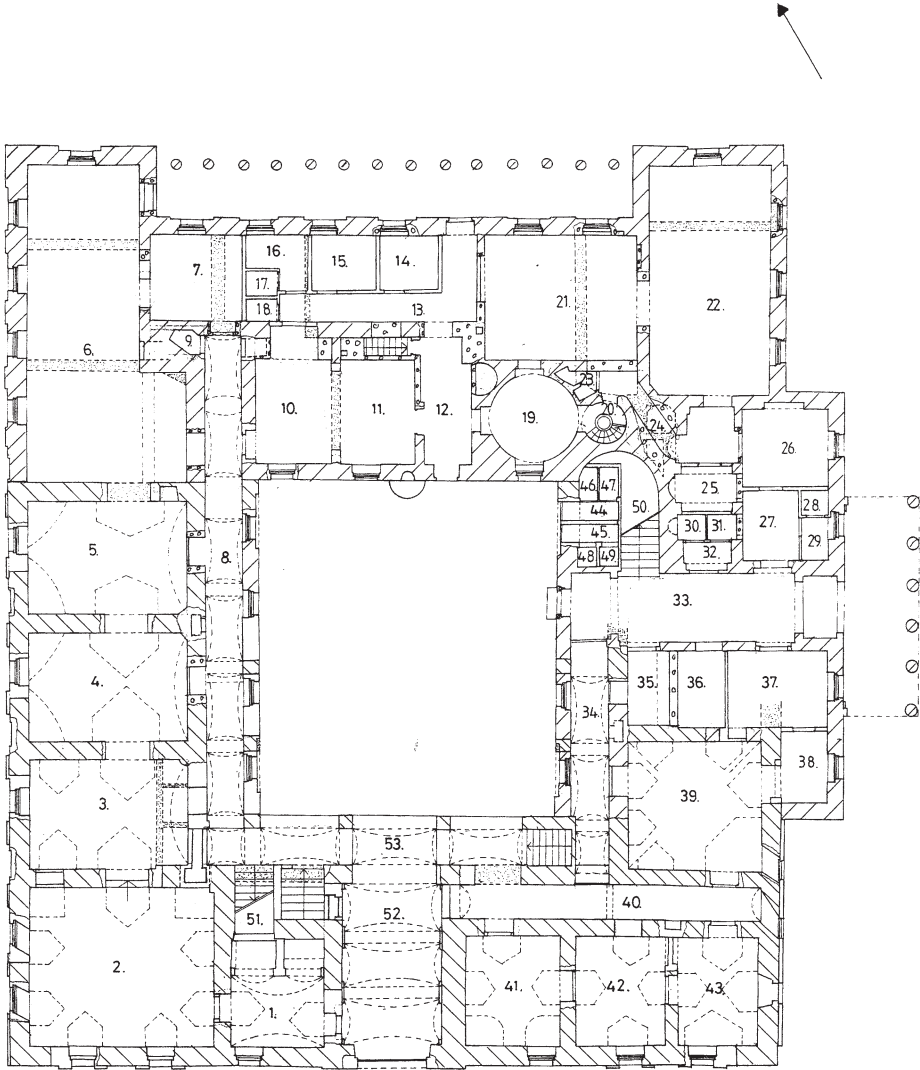
Mivel az udvari homlokzatok kutatása során kiderült, hogy a barokk kori nyitott árkádok kőoszlopai és/vagy áthidaló téglaoévei jórészt megvannak, s azok összhangban állnak a folyosók boltszakaszaival, nyilvánvalóvá vált, hogy a csehstüvegboltozatos folyosószakaszok boltozatai eredetiek. Ezek íveitől azonban feltűnően figyelmen kívül hagyó nyílások találhatók a déli szárny udvari fala előtti folyosó (53. számú tér) déli falában, a kapualj két oldalán. Különösen bántó az emeletre vezető lépcső nyílásának a folyosóboltozat hevederívét teljességgel figyelmen kívül hagyva megépült áthidaló íve. Mindezek alapján várható volt, hogy a nyílás utólagosnak fog bizonyulni. Ennek igazolása érdekében megvizsgáltuk lépcsőháznak (51. számú tér) a nyílás folytatásában levő oldalfalait. A várakozásnak megfelelően a kérdéses helyen, a nyugati oldalon csorbázat maradványaira leltünk, melynek alapján állítható, hogy a nyílás helyén eredetileg folyamatos fal volt. Mindez felvethette volna annak lehetőségét is, hogy a barokk lépcsőház földszinti nyílása nem ezen a helyen volt, azt csak 1826-ban alakították itt ki. Azt, hogy a barokk főlépcső egyébként a mai helyén állt, a restaurátori kutatás igazolta, hiszen a lépcsőház emeleti részének (124. számú tér) keleti oldalfalán az emeleti folyosó falsíkjáig kifutó barokk vakolatréteget azonosított. Ez a tény kétségtelenné tette, hogy a barokk lépcső ugyanott érkezett fel az emeleti folyosóra, ahol most. Az 51. számú tér nyugati falán talált csorbázat viszont azt tette kétségtelenné, hogy a lépcső bizonyosan nem ott indult, ahol ma! A probléma megoldását a kapualj nyugati, illetve az 1. helyiség keleti falában megtalált barokk ajtó (41. kép) jelentette. Ez vezethetett valaha a barokk főlépcső előterébe. Ez megengedi azt, hogy az eredeti lépcső – egy további pihenő beiktatásával – ugyanott érkezzen fel az emeletre, mint ma. Az eredeti elrendezést 1826-ban változtatták meg, amikor a kapualjból nyíló pincelejáratot is megszüntették.

Hasonlóképpen a már az udvari homlokzatokon is megfigyelt, jellegzetesen a klasszicista periódushoz köthető, kő-tégla vegyes falazatot találtunk a folyosónak a kapualjtól keletre eső falszakaszában is. Igen nagy a valószínűsége annak, hogy eredetileg e nyílás helyén is folyamatos falszövet volt egykor, melyet csak a klasszicista átépítéskor bolygattak meg. Mindez egybevág azzal a megfigyeléssel, hogy az eredeti, emeletre vezető melléklépcső (cselédlépcső) a déli szárny udvari fala előtt húzódó folyosóval párhuzamos, jelenlegi, dongaboltozattal fedett folyosó (40. számú tér) helyén (szemközt az eredeti pincelejárattal!) volt egykor, s ennek északi fala – legalábbis a kérdéses helyen – eredetileg nem volt nyílással áttörve.

A déli szárny előtti folyosó a tapasztalatok szerint eredetileg közvetlenül kapcsolódott a keleti szárny udvari homlokzata előtti folyosóhoz, legalábbis a jelenlegi pinceajtó feletti téglafalazat utólagos építménynek bizonyult (42. kép). Ez csak úgy képzelhető el, hogy a pincelejáratot eredetileg csapóajtó fedte, s a két folyosószakasz között – a csapóajtó zárt állapotában – akadálytalan volt az átjárás.

A folyosó másik, nyugati végén modern falazatra bukkantunk, mely egészen új építmény, hiszen az 1978-ban megjelent műemléki topográfiában közölt alaprajz a maitól jelentősen eltérő állapotokat tükröz. Ekkor itt még egy – részben bizonyára 20. századi osztófalakkal három szakaszra bontott - tér volt itt, mely a klasszicista átépítés során keletkezett. Ez a tér az 1826-os terv szerint előszoba (Vorhaus) volt, elbontott falainak nyomait a 3. helyiségben megtaláltuk. A folyosóról ide vezető nyílás helyén a barokk korban ajtó lehetett, mely a mai 3. számú helyiség megközelítését szolgálta a folyosó felől. A modern fal mögött újabb modern falat találtunk, melyben másodlagos helyzetű kőfaragványok is előfordultak.

A déli szárny udvari fala előtti folyosó keleti szakaszával dél felől párhuzamos, dongaboltozattal fedett folyosó (40. számú helyiség) déli falán valóban megtaláltuk az eredeti, ba-

0 5 m

- 1789 - 70
- 1826
- 19. század vége
- modern

2. rajz. Földszinti alaprajz

rokk kori lépcső nyomait. Nyilván ez szolgált cselédlépcsőként is. Ezen járhattak fel a cselédek a déli és a keleti szárnyban elhelyezett lakó- és vendégszobák ellátására (például fűtésére). Ugyanakkor a déli falban előkerült a mai 42. számú helyiségbe vezető, 1946-ban még meglévő, de 1973-ban már elfalazott ajtó, valamint attól keletre, a 42. és 43. számú helyiségek kályháját kiszolgáló klasszicista kori fűtőnyílás kőkerete. A kőkeret tagozat nélküli, egyenes szemöldökű, külső széleit keskeny, sekély horony kíséri. Ugyancsak előkerült a 41. számú helyiség valaha volt cserépkályháját kiszolgáló fűtőnyílás elfalazott helye is, melyből azonban a kőkeret ma már hiányzik. A nyílás 1946-ban még megvolt. Hasonló fűtőnyílást találtunk a nyugati folyosószakaszon is, ez a 4. és 5. helyiség cserépkályháihoz szolgált.

A barokk kori földszinti termekben 18. századi nyílás csak elvétve maradt meg eredeti formájában, de ezek nyílászárói is utólagosak. Mindössze két ajtónyílás (az 1. helyiség nyugati és a 41. helyiség északi ajtaja) őrzi eredeti formáját. Mindkettő szegmentíves záradékú (43. kép). A többi ajtónyílás 1826-ban befalazott, vagy a 19. század végén átalakított formában maradt ránk. Hasonló a helyzet az ablaknyílásokkal is. Eredeti – ám újabb tokokkal ellátott és csak csekély mértékben átalakított ablak – mindössze négy helyen maradt meg: az 1. helyiség déli ablaka, a 2. helyiség déli falának keleti ablaka, a 40. számú tér keleti ablaka, valamint a 41. és a 42. helyiség déli ablaka (44. kép). A többi barokk kori ablakot 1826-ban vagy teljesen befalazták (45. kép), vagy eredeti helyüktől kissé távolabb új ablaknyílást vágtak a falba (46. kép). Mindazonáltal a klasszicista átalakítások nem mindenben a terveknek megfelelően zajlottak le, így például az 1826-os terv a 40. számú tér északi falának keleti szakaszát elbontásra ítélte, azonban az mind a mai napig áll.

A barokk kori földszinti terek eredeti funkciója ismeretlen. Nagy valószínűséggel gazdasági feladatokat láttak el, s talán itt voltak a személyzet szobái is. Mindössze a 3. helyiségről valószínűsíthető, hogy eredetileg itt volt a konyha, mert nyugati, erősen kormos falán a többi barokk ablaktól jóval kisebb, 1826-ban átalakított ablakocskára maradványait tártuk fel (47. kép).

A barokk kori földszinti terek a klasszicista átépítés után is alárendelt funkciót tölthettek be, döntően a személyzet szobáit alakították ki bennük. Az 1. helyiség kamra lett, a 2. helyiségben a tisztartó, a 3.-ban a szakács, a 4.-ben a háziszolga, az 5.-ben a kézilány, a 39.-ben az egyéb személyzet, a 41.-ben a zongoratanár, a 42.-ben pedig a kulcsár szobája kapott helyet. A 43. helyiséget a terven egyszerűen „zimmer”-nek nevezik. Az 1826-ban épült új szárnyakban található termek jellemzője, hogy kivétel nélkül síkmennyezetesek, sőt, helyenként (mint a mai 6. helyiségben) egészen modern, vasbeton födémük van. A klasszicista terven ábrázolt alaprajzi elrendezés részben a tervezettől eltérően valósult meg (így a mai 7. helyiség helyén ábrázolt mellékhelyiség-csoportot és annak előterét bizonyosan másként építették meg), részben pedig igen jelentős későbbi átalakításokon esett át. Az átalakítások zömét eredeti osztófalak elbontása jelentette, de több – részben 19. század végi, részben modern új osztófalak emelése jelentette. Így például tudható – s a falkutatás során igazolást is nyert – hogy a mai 6. helyiség helyén egykor három, a mai 21. és 22. számú szoba helyén két-két helyiség volt egykor. Az északi szárny hátsó traktusának eredeti osztófalait már a 19. század végén elbontották, az ott volt kamrák és mellékhelyiségek helyén – új osztófalak emelésével – lakószobákat alakítottak ki. Az akkor kialakult állapotot az 1946-os alaprajz tükrözi. E beosztást 1946 után eltüntették, a ma ott található osztófalak zöme modern. Jelentős, de inkább már 20. századi átalakítások történtek a keleti szárny északi, klasszicista eredetű részében is, itt azonban többnyire új osztófalakkal szabdaltak fel egykor egységes tereket (mai 25–32., 35–38., 44–49. számú terek). A klasszicista állapot legjobban a keleti kapualjban (33. számú tér) maradt meg. Hangsúlyozandó azonban, hogy itt sem az eredeti

terv valósult meg. A terv szerint a kapualjból széles átjárón át be lehetett volna hajtani a belső, eredetileg nyitott árkádokkal határoltnak tervezett udvarra, ez az átjáró azonban soha nem épült meg, helyén – akárcsak a tervezett árkádok helyén – végül ablak került kialakításra. Az ablak helyén ma 19. század végi ajtó áll (48. kép). A kapualj mennyezete alatt tagozott párkány fut körbe. A hosszanti falaiban eredetileg csak egy-egy, a falak tengelyében nyíló ajtó állt (nem számítva az új fölépcső nyílását). Az eredeti ajtók felett ma is szemöldökpárkány látható (49. kép). A kapualjtól délre, a mai 35–38. számú terek helyén a szolga szobája kapott helyet, míg északra egy előszoba, és a komornyiknak az abból kelet felé nyíló szobája helyezkedett el. Az előszoba – melynek mennyezetét párkány kíséri – nyugati falát egykor három félköríves alaprajzú fülke tagolta. Ezek közül ma már csak a középső van meg (50. kép). A déli teljesen be van falazva, míg az északi helyére a 19. század végén, amikor pedagóguslakásokat alakítottak ki a földszinten, átjárót vágtak. Mindazonáltal a fülke nyoma ma is felismerhető (51. kép).

Az északkeleti sarokrizalitban egykor két helyiség volt, ezek a báró szobái voltak. A két helyiségből már a 19. század végi átalakításkor egyetlen teret hoztak létre, ezt igazolja a mai 22. számú helyiség mennyezete alatt megszakítás nélkül körbefutó stukkópárkány, melyet aligha készítettek 1946 után, a szakiskola akkor itt kialakított egyik műhelye számára.

A bárói lakosztályhoz tartozott a kör alaprajzú, mennyezete alatt stukkópárkánnyal díszített egykori fürdőszoba és a mellette levő, az emeleti lakosztályba vezető intim csigalépcső is. A fürdőszoba ma is őrzi eredeti formáját, csupán nyílászáróit cserélték ki a 19. század végén.

Ugyancsak a bárói lakosztály részét képezte a mai 21. számú tér keleti harmadában volt előtér, a vele nyugat felől szomszédos szoba. Az előtér – mely eredetileg a csigalépcsőig húzódott – mennyezete alatt stukkópárkány húzódott, de ennek ma már csak töredékei vannak meg a később abból leválasztott déli térrészben (52. kép). Az előtér egykor hármassal kapcsolódott keleti szomszédjához, ebből ma már semmi sem maradt, viszont előkerültek az északi fal mai ablaka helyén volt fülke maradványai (53. kép).

Az északi szárny nyugati felébe gazdasági funkciót betöltő helyiségek, illetve személyzeti szobák kerültek. Itt kapott helyet az új konyha, a szakács munkaszobája és a kéziraktár (a mai 6. terem helyén volt három helyiségben), mellékhelyiségek (a mai 7. szoba helyén), az éléskamra (a mai 10., illetve a 16–18. helyiségek helyén), a mosókonyha (a mai 11., és részben a 12. terem helyén), a mosónő szobája (a mai 13–15. terek helyén), valamint egy előtér (a mai 12. helyiség déli felében). Ezeket a helyiségeket már a 19. század végén teljesen átalakították, de az akkor emelt új osztófalak nagy részét is elbontották később, így a kastély ezen részéből alig-alig maradt valami eredeti.

A kastély klasszicista kiépítésekor kialakított belső részletekből (az ablakoktól eltekintve) kevés maradt meg. Az akkor kialakított ajtónyílások közül csupán néhány őrzi eredeti formáját (54. kép), de az asztalosszerkezetek ezekben is későbbiek. Az ekkor készült kifestések maradványairól M. Bán Beatrix és M. Nagy Éva tanulmányában olvashatunk e kötetben.

A földszinti terek következő átalakítása a 19. század utolsó éveire tehető. Az átalakítás kapcsolatban áll azzal, hogy a tulajdonosok a századfordulótól kezdve már csupán az emeleti tereket lakták, a földszinti helyiségekben bérlakásokat alakítottak ki pedagógusok számára. Az e periódusban döntően alkalmazott építőanyag a téglaváltó, mely jól elkülöníthető a barokk, kő-, illetve a klasszicista vegyes falazattól. A mai ajtók nyílászáróinak zöme ilyen falazatban található, s az asztalosszerkezetek formái is jellegzetesen 19. század végiek (55. kép). E periódusban alapvetően megváltozott az északi szárny alaprajzi elrendezése, ekkor épült meg a szárny alatti, különálló kis pince is, lejáratával együtt (56. kép). Ekkor törték az új, átlós folyosót (24. számú tér) az északi és a keleti szárny között is. Két egykori vakablak

helyén (21. és 22. helyiség) ablakot nyitottak, s több ponton új ajtókat alakítottak ki. Ezek közül említésre méltóak a keleti kapualj hosszanti falaiba vágott új ajtók (57. kép), illetve egy új kijárat nyitása az északi terasz alá az északnyugati sarokrízalit keleti falának északi végén (58. kép).

A II. Világháború utáni átalakítások részben az épület iskolává, később múzeummá alakításával kapcsolatosak. legszembetűnőbb eredményük a nyugati szárny helyiségei között ma nyíló szegmentíves átjárók (59. kép).

Az emeleti terek (3. rajz)

Az emeleti folyosószakaszok udvari nyílásainak koráról a külső homlokzatok kutatási eredményeinek ismertetésekor már esett szó. A folyosó belső falfelületeinek kutatása a barokk kori állapotról nézve kevés eredményt hozott. Említésre méltó, hogy a nyugati folyosószakasz északi végén egyértelműen megfogható volt az egykori végfal levéselt csorbázata (60. kép), valamint az, hogy a déli folyosószakasz keleti végén feltártunk egy sekély mélységű fülkét (61. kép). A folyosószakaszokról a barokk eredetű terekbe egykor vezető ajtók közül egy sem maradt meg, az egyetlen barokk kori nyílás az egykori cselédlépcső felső vége és a déli folyosószakasz keleti vége közötti falban van (62. kép). A barokk kori főlépcső ugyanott érkezett az emeletre, ahol a mai.

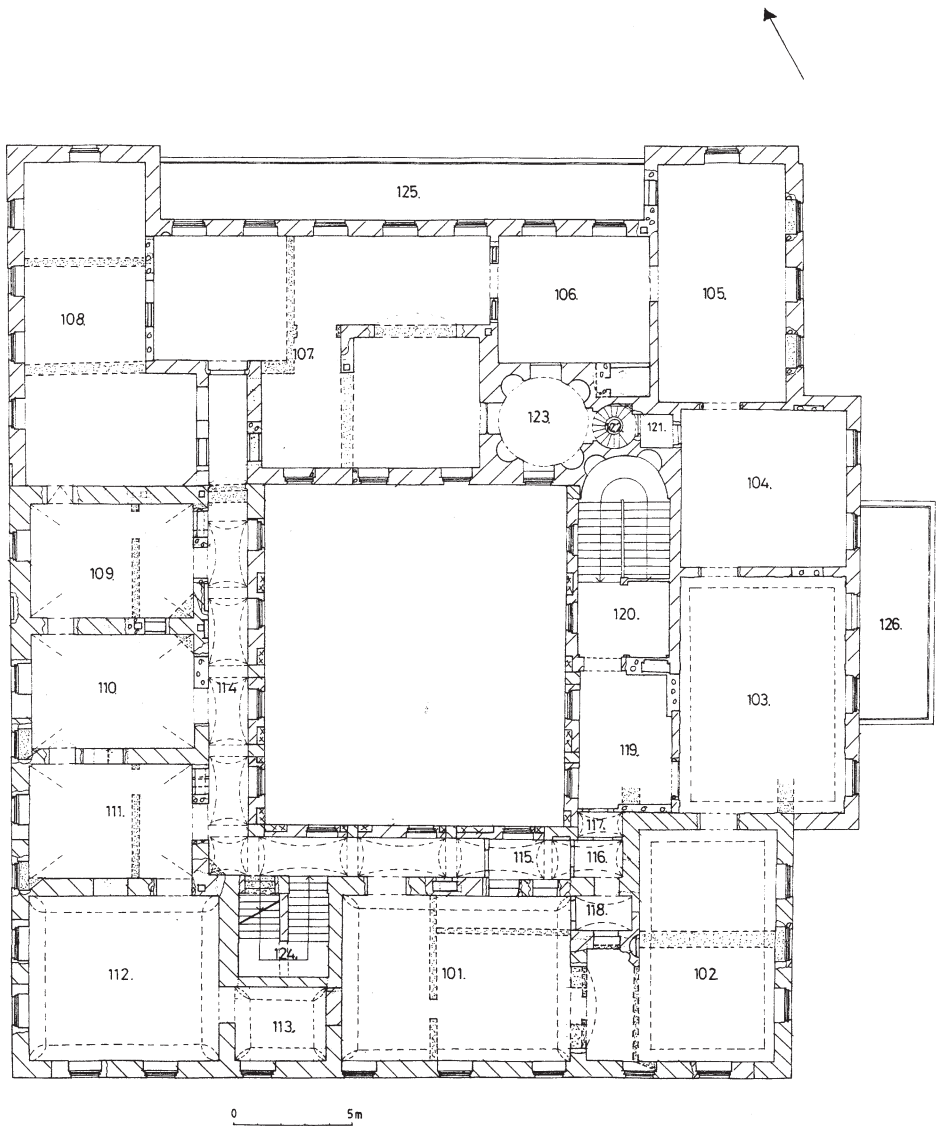
A barokk kori szobák felett teknőboltozatokat találunk, az egyetlen kivétel a mai 102. számú tér, melynek helyén eredetileg két helyiség volt, melyekből a 19. század végén egyetlen termet hoztak létre. Ekkor kapta ma is meglévő, stukkódíszes mennyezetét. Az eredeti ablaknyílások a déli oldalon a két szélső kivételével megmaradtak, s ugyancsak eredeti formáját őrzi a jelenlegi 102. terem két szélső ablaka is, annak dacára, hogy az 1826-os terv átalakításukat irányozta elő. A nyugati szárnyban csak egyetlen ablak (a 109. helyiségé) maradt meg eredeti formájában (63. kép), a többit a klasszicista átépítés során áthelyezték (64. kép). A termék közötti közül csak befalazott állapotban maradt fenn néhány (65. kép).

A megmaradt barokk termek többnyire lakószobák lehettek, kivételt a mai 101. helyiség jelentett, mely díszterem volt. E dél felől három ablakkal megvilágított, legnagyobb alapterületű helyiség eredeti bejárata az északi fal tengelyében nyílt.

A barokk eredetű termekben előkerült, igen színvonalas, 18. századi falképek feltárásáról a restaurátorok külön tanulmányban szólnak. A falképek művészettörténeti feldolgozását Somorjay Selysette fogja elvégezni.

A kastélyt érintő második építési periódus csupán az emeleti folyosószakaszok udvari falait érintette. Ennek részleteiről az udvari homlokzatok kutatási eredményeinek ismertetése során ejtettünk szót. E periódushoz más átalakítás nem köthető.

Az 1826-os átalakítás itt sem mindenben a terv szerint történt. A legszembetűnőbb eltérés az, hogy a déli folyosószakasz udvari homlokzatán négy ablakot akartak kialakítani - végül csak három készült el. Szélesebb nyílásokat (nyitott íveket?) terveztek az oldalsó folyosószakaszokra is, de ez sem így valósult meg. Elmaradt a mai 102. helyiség keleti ablakainak áthelyezése is. Jelentős változás volt a cselédlépcső felszámolása (érkezési pontjának helyére mellékhelyiségek kerültek), valamint az, hogy az egykori dísztermet egy észak-déli irányú osztófallal két helyiségre bontották. E termék a fiatalúr szobái lettek. Az északi falba két új ajtót vágtak, az eredeti bejárat helyére fűtőnyílás került. A mai 102. számú terem helyén volt terekben a nevelőnő szobái kaptak helyet, míg a 113. helyiségből „ka-

- 1769 – 70
- 1789 – 1804 között
- 1826
- 19. század vége
- modern

3. rajz. Emeleti alaprajz

binet” lett. A többi, megmaradt barokk eredetű szobát változatlan formában hagyták meg, vendégszobákat alakítva ki bennük. A szobákat új fűtőberendezésekkel látták el (66. kép). Ekkor keletkezett a mai padlásfeljáró is, melynek ajtaja a folyosó barokk boltozatának hevederívét figyelmen kívül hagyva készült el (67. kép).

Az ekkor újonnan épült részek közül a keleti szárnyban kapott helyet az új főlépcsőház és annak előtere (68. kép). A lépcsőháztól délre eső előszobából (119. számú tér) nyílt az ebédlő (103. terem). A mennyezet alatt húzóódó párkányokkal és stukkófejezetes pilaszterekkel tagolt falú (69. kép), igen díszes ebédlő bejárata eredetileg a nyugati fal tengelyében nyílt, ezt azonban a 19. század végén egy új kémény kialakítása miatt befalazták, s a fal déli végén nyitottak új bejáratot. Az eredeti ajtót a falkutatás során megtaláltuk (70. kép). Az ebédlő kezdetben kettős nyílással kapcsolódott a tőle északra eső egykori biliárd-szobához. A két ajtó közül a keletit a 19. század végén befalazták. A másik ajtó ugyan megmaradt, de tokja szintén a század végén készült.

Az északkeleti sarokrizalitban helyet foglaló szalon lényegesen egyszerűbb formában épült meg a tervezettnél. E helyen az 1826-os tervlapon belül ovális alaprajzú, a „sarkokban” fülkékkel tagolt falú termet látunk, azonban a falkutatás azt igazolta, hogy ez a terem eredetileg is mai formájában épült meg.

A szalontól nyugatra eső egykori hálószoba, a tőle délre elhelyezkedő, kör alaprajzú, valaha öltözőnek használt tér és a csigalépcső – a hálószoba nyugati falának kivételével, ahol ma egy modern átjáró nyílik – lényegében őrzi eredeti formáját. A hálószoba délkeleti sarkában a 19. század végén átalakított, majd végleg elfalazott tüzelőszerkezetet (71. kép) találtunk.

Az északi szárny nyugati szakaszán (a mai 107. és 108. helyiség) az eredeti helyzetnek – néhány falcsont kivételével – szinte nyoma sem maradt. E területen kezdetben egy dolgozószoba, a komornyik szobája, egy gardrób, egy előszoba, árnyékszékek, illetve – a mai 108. terem helyén – két vendégszoba és a szobaasszony szobája volt. Mindezekből csupán a külső falak ablakai maradtak meg. A mai 107. számú szoba területén az 1946-os felmérésen a klasszicista tervtől merőben eltérő szituációt találunk. Ez arra utal, hogy itt (akárcsak az alatta levő földszinti épületrészen) a 19. század végén jelentős átalakítások történtek. Álló falak hiányában ez konkrétan nem igazolható, de mégis erre mutat, hogy a 107. és 108. helyiségek közötti fal – eltérően a klasszicista építkezés jellegzetesen vegyes építőanyagától – tisztán téglából épült (72. kép).

A klasszicista kiépítés során kialakított nyílások közül jószerével csak ablakok maradtak meg eredeti formájukban (73. kép), de némelyik ezek közül is be lett szűkítve. Eredeti formájú ajtót – újabb tokkal – csak a 123. számú térben találhatunk (74. kép).

Az emelet 19. század végi átépítése – mint már említettük – elsősorban az északi szárnyat érintette, de lényegében minden belső nyílás asztalosszerkezete ekkor készült (75. kép). Különösen jelentős változások történtek ekkor a nyugati szárny folyosó felőli falának nyílásrendszerében (76. kép). A már meglévő nyílások áthelyezése, új asztalosszerkezettel való el látása mellett teljesen új nyílásokat is vágtak ekkor. Ilyen volt több, klasszicista kialakítású vakablak áttörése (77. kép), de ugyanekkor készült az északkeleti sarokrizalitból az északi teraszra vezető kőkeretes ajtó (78. kép) is.

A 20. század második felének átalakításai inkább csak bontásokat jelentettek. Említésre méltóak a nyugati szárny barokk helyiségei között ekkor kialakított félköríves átjárók (79. kép).

Összegzés

A ma a Mátra Múzeumnak otthont adó egykori Orczy-kastélyt I. Orczy Lőrinc egy korábbi majorság helyén emeltette 1769–70-ben.

Az egyemeletes, részben alapincézett kastély U alaprajzú volt. A kastély kapuja a déli szárny tengelyében állt, a csehüvegboltozatú kapualjon áthajtva kúttal díszített udvarra jutottak, melyet kelet és nyugat felől a kastély oldalszárnyai határoltak. Az épületszárnyak udvari homlokzatai előtt négyzetes alaprajzú, gazdagon tagozott fejezetű kőoszlopokon nyugvó, kosárirves áthidalású, nyitott árkádsor húzódott mind a földszinten, mind pedig az emeleten. A kastély a mainál valamivel alacsonyabb volt, de eredeti tetőformáját nem ismerjük. A fehérre meszelt épület ajtó- és ablakkeretei kőből készültek, a kőkereteket külső széleiken keskeny szalagok kísérték. A kapualjból jobbra nyílt az emeletre vezető cselédlépcső, vele szemközt egy másik lépcső vezetett a déli szárny nyugati része alatti pincébe. Az ettől külön álló, a déli szárny keleti szakasza alatt levő pincébe egy másik, a déli szárny udvari fala előtti folyosó keleti végében nyíló lépcső vezetett. Az emeletre vezető főlépcső a mai melléklépcső helyén, de eltérő megközelítéssel működött.

A kastély helyiségeit boltozat fedte. Az emeleten helyezkedhettek el a lakosztályok, melyek falait – legalább részben – falképek díszítették. A földszinten voltak a gazdasági funkciókat betöltő helyiségek, valamint a személyzet szobái. Ezek a terek – a folyosókkal együtt – fehérre voltak meszelve. A lakószobákban cserépkályhák álltak, melyeket kívülről, a folyosó felől, fűtőnyílásokon keresztül tápláltak. A fűtőnyílások oly módon voltak kialakítva, hogy egyszerre két helyiség kályháját is kiszolgálhatták. A helyiségek és a folyosók eredeti burkolatának anyagáról nincs adatunk. A járósíntek a maival egyeztek meg.

Ezt a kastély nagy valószínűséggel I. Orczy Lőrinc fia József birtoklása idején 1789 és 1804 között csekély mértékben átalakították. Az átalakítás mindössze arra szorítkozott, hogy az emeleti árkádok íveit elfalazták, s az eredetileg nyitott ívek tengelyeiben ablakokat alakítottak ki. Döntő változást a kastély életében az 1826-os esztendő hozott. Ekkor II. Orczy Lőrinc a család építészének, Zofahl Lőrincnek tervei alapján – de a terveket meglehetősen szabadon értelmezve – az épületet átalakíttatta és kibővítette. A tulajdonos a kastély négyszög alaprajzú, zártudvaros épületté alakíttatta oly módon, hogy az oldalszárnyak északi végeit egy új szárnyal összekötötte. A keleti szárny részleges lebontása árán új főbejáratot nyitott a keleti oldalon. Az épület valamivel magasabb lett, külső homlokzatai színvonalas klasszicista architektúrát nyertek. A nyílásokba kőkereteket helyeztek el – több esetben felhasználva a korábbi nyíláskeretek tagozatoktól megfosztott elemeit –, de azokat levakolták. A tulajdonos az eredeti cselédlépcsőt felszámolta, a keleti szárny északi felében új főlépcsőt alakíttatott ki, ezzel párhuzamosan a korábbi főlépcső vált melléklépcsővé. Az 1826-os tervlap szerint családi lakosztályok és a reprezentatív termek döntően az új szárnyakban nyertek elhelyezést, bár a földszinti terek egy része ezekben is gazdasági funkciókat töltött be. A megtartott régi épületrészek földszinti termei továbbra is elsősorban a személyzet szállás- és hivatali helyiségeinek adtak helyet, míg a régi, emeleti termeket vendégszobákká alakították. Mindazonáltal a földszinti terek egy részébe is színvonalas klasszicista ki-festés került.

Az új szárny, az új főbejárat és az új lépcsőház megépülésével az egykor oly reprezentatív udvari homlokzatok szinte eltűntek a vendégek, látogatók szeme elől, akik jószerével be sem jutottak az épületszárnyak által körülfogott udvarba. Ennek megfelelően az udvari homlokzatok képe a pompás külső homlokzatokhoz képest legalábbis siváran puritán lett. A dé-

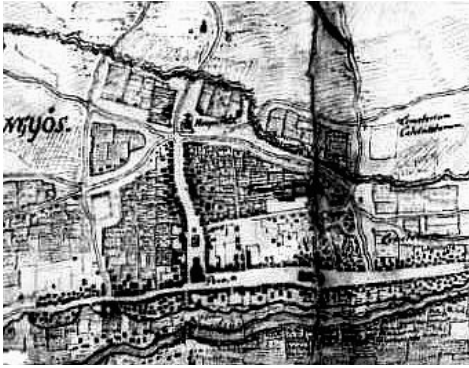
li kivételével elfalazták a földszinti árkádokat is – megjegyzendő, hogy annak elfalazása is tervbe volt véve eredetileg – s új nyílástengelyeket alakítottak ki. A tengelyekben kőkeretes ajtók, illetve ablakok kerültek, de a kőkereteket itt is levakolták, a homlokzatokat csupán faltükrökkel és egy osztópárkánnyal tagolták. A földszinti homlokzati szakaszokat sávozott vakolattal borították. A jelek szerint a barokk kori kutat falikútként belefoglalták az északi szárny udvari homlokzatába. Jellemző a takarékos építkezésre, hogy ebben az esetben is felhasználták a korábbi kőfaragványokat – nyíláskereteket és oszlopelemeket egyaránt – akár falazóköként, akár az új nyílások kőkereteiként. Az épület külső homlokzatai – a kutatás eredményei szerint – továbbra is fehérre voltak meszelve.

A földszinti terek egy részébe díszítőfestések kerültek, a tisztán gazdasági funkciókat betöltő helyiségek fehér meszelést kaptak. Az emeleti termek egyikébe-másikába stukkódíszek kerültek a mennyezetre, s a falakat itt is díszítőfestéssel látták el.

A kastély földszinti tereit az Orczy-örökösök a 19. század végétől kezdve bérbe adták. Az egykori gazdasági funkciót betöltő helyiségekből pedagóguslakások lettek. Ezt megelőzően néhol jelentősnek mondható átalakítások történtek. Ezek az átalakítások döntően az északi szárny földszinti és emeleti helyiségeit érintette, de kiterjedt a nyílások asztalosszerkezeteinek cseréjére is.

A kastély 1937-ben Gyöngyös városának tulajdonába került, s a gondatlan kezelés miatt hamarosan erőteljes romlásnak indult. A II. Világháború után oktatási intézmény került falai közé, mely csak siettette értékeinek pusztulását. Az 1950-es évek végén ugyan sor került tatarozására, de addigra annyira kiforgatták eredeti belső alaprajzi elrendezését, hogy az már csak nyomokban emlékeztet az eredetire. Az újabb, múzeumi funkció további átalakításokat tett szükségessé.

Az Orczy kastély építés- és birtoklástörténete

1. kép. Gyöngyös a XVIII. sz. elején

2. kép. I. katonai felmérés térképe

3. kép. Orczy István

4. kép. Orczy Lőrinc

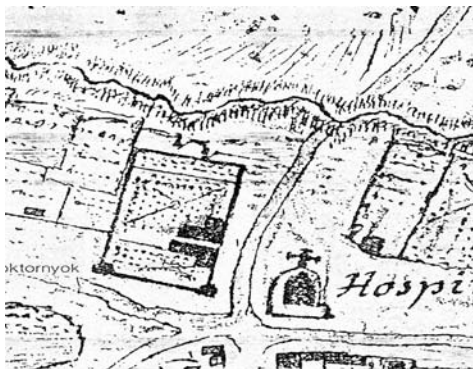

5. kép. Piac téri Orczy-ház

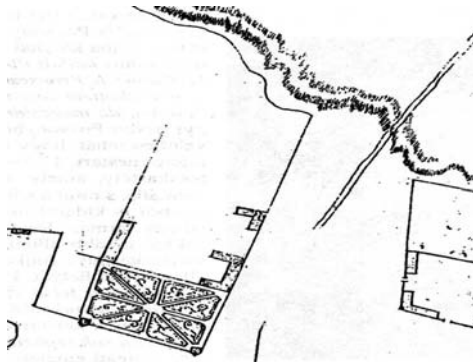

6. kép. A kórház, az egykori Fabrika épülete a XIX. század végén

Az Orczy kastély építés- és birtoklástörténete

7. kép. A kert rajza a XVIII. századi térképen.

8. kép. A barokk kastély helyszínrajza

9. kép. Az OL = Orczy Lőrinc

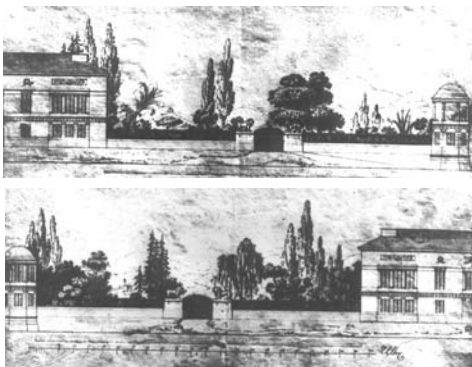
10. kép. NGF I = Nicolaus Graf Forgács I.

11. kép. IA(?) = Ignac Almásy(?)

12. kép. Orczy II. Lőrinc és gróf Batthyányi Teréz közös címere

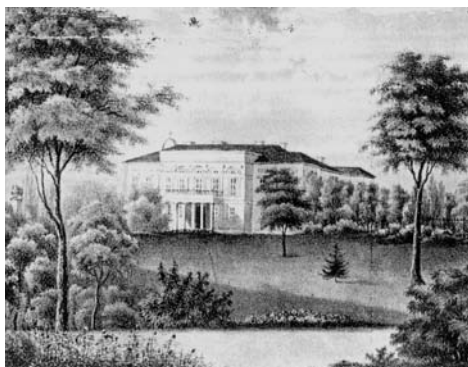
13. kép. Az átépítési tervvel egyidőben készült utcai rajz fotómásolata egy 1950-es évekbeli műemléki fotóalbumból

14. kép. Az 50-es években még jól látszik az erkély K-i végén nyíló ajtó

15. kép. Fuchsthaller acélmetszete

16. kép. A kastély a kert felől 1849-ben

17. kép. a Szapáryak kastélya a „Napkelet”-ben

18. kép. Kőbábok az épület előtt. A második ablak magasságában, a fa törzse mögött látszik a zsalugáteres ajtó.

19. kép. Jobb oldalon a kastély keleti frontja, bal oldalon a gazdasági épületegyüttes egy része látható

20. kép. Sokkal szebb képet mutat az utca a századforduló éveiben. Ekkortájt ültették a fasort az út két oldalára

21. kép. A kastély tulajdonosa gróf Westphalen Rabanné hg. Auersperg Anna. A felvétel 1900 körül készült

22. kép. Az 1826-os tervrajz „bedlője”

23. kép. A szalon, oldalt az erkélyre vezető ajtóval

24. kép. 20. századeleji bútorok a kastélyban

25. kép. Falakat bontanak, ajtókat cserélnek, s mivel az intarziás parketta alkalmatlan a hatalmas esztergagépek rögzítésére így felszedik, s az udvar közepén elégetik.

26. kép. A DNy-i sarokszoza plafonjának stukkója

27. kép. Az „oszlopfő” díszítése

A gyöngyösi Orczy kastély műemléki falkutatásának eredményei

1. kép. A kastély déli homlokzata

2. kép. II. Orczy Lőrinc és Batthyány Teréz címere a déli homlokzaton

3. kép. A keleti homlokzat

4. kép. Erkély a keleti homlokzat előtt

5. kép. Az északi homlokzat

6. kép. A nyugati homlokzat

7. kép. Másodlagosan összeállított, levéselt tagozatú barokk ablakkeret a nyugati külső homlokzaton

8. kép. Klasszicista ablak a nyugati külső homlokzaton

9. kép. Vakablak a nyugati homlokzat földszintjén

10. kép. Tagozat nélküli klasszicista kőkeret a keleti homlokzat középrizalitjában

11. kép. Másodlagosan összeállított, levéselt tagozatú barokk ablakkeret a keleti külső homlokzaton

12. kép. Modern falköpeny a keleti homlokzat barokk kori szakaszán

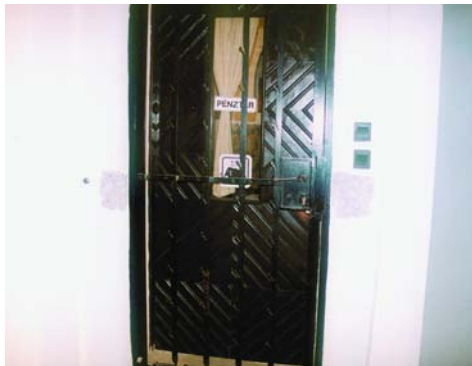

13. kép. Klasszicista falköpeny a keleti homlokzat barokk kori szakaszán

14. kép. A középrizalit megduplázott falpillére a klasszicista vakolat felett

A gyöngyösi Orczy kastély műemléki falkutatásának eredményei

15. kép. Kőkeretes ajtó a barokk kapualj nyugati falában

16. kép. Kőkeretes ablak a barokk kapualj nyugati falában

17. kép. A keleti szárny udvari homlokzata

18. kép. A déli szárny udvari homlokzata

19. kép. A nyugati szárny udvari homlokzata

20. kép. Az északi szárny udvari homlokzata

21. kép. Barokk kőoszlop a déli szárny udvari homlokzatának földszintjén

22. kép. Barokk kőoszlop levéses fejezete a nyugati szárny udvari homlokzatán

23. kép. Másodlagos helyzetű oszlopfejezetek a nyugati szárny egyik udvari ívének befalazásában

24. kép. Másodlagos helyzetű barokk nyílászkeret-töredék a nyugati szárny egyik udvari ívének befalazásában

25. kép. A faltükrő kialakításakor megvésett barokk oszlopfejezet a nyugati szárny udvari homlokzatán

26. kép. Másodlagosan összeállított, levéselt tagozatú, utólag sávozott felületű barokk ablakkeret az udvari földszinti árkádok elfalazásában

27. kép. Másodlagosan összeállított, levéselt tagozatú, barokk ajtókeret, melyet utóbb ablakká alakítottak, a nyugati szárny az udvari földszinti falának északi faltükrében

28. kép. Kőkeretes ajtó az északi szárny földszinti, udvari homlokzatán

29. kép. Ablakká alakított ajtó az északi szárny földszinti, udvari homlokzatán

30. kép. Falikút és kút maradványa az északi szárny földszinti, udvari homlokzatán

31. kép. Az emeleti árkád kőoszlopa a déli szárny udvari, emeleti homlokzatán

32. kép. Az elfalazott emeleti árkádok a nyugati szárny udvari homlokzatának emeletén

33. kép. A barokk és a klasszicista periódus közötti periódus egyik ablaka a nyugati szárny udvari homlokzatának emeletén

34. kép. Dupla széles második periódusú ablak a déli szárny udvari emeleti homlokzatának középső szakaszán

35. kép. Klasszicista emelés a nyugati szárny udvari homlokzatának felső részén

36. kép. Dongaboltozat a 015. számú helyiségben

37. kép. A déli szárny modern pincelejáratainak klasszicista kőkeretes ajtaja

38. kép. Kemence a pincében

39. kép. A barokk lépcsőház nyoma a 40. számú tér déli falán

40. kép. Pincelejárati ajtó a 12. számú helyiségben

A gyöngyösi Orczy kastély műemléki falkutatásának eredményei

41. kép. 1. számú helyiség keleti fal

42. kép. Pince lejárata az udvar keleti oldalán

43. kép. 41. számú helyiség északi ajtaja

44. kép. 42. számú helyiség déli ablaka

45. kép. Befalazott barokk ablak a 43. számú helyiségben

46. kép. A lefalazott és az új ablaknyílás az 5. számú helyiségben

47. kép: Barokk ablak a 3. számú helyiségben

48. kép: 19. század végi ajtónyílás a kertbe vezető folyosó udvari végén.

A gyöngyösi Orczy kastély műemléki falkutatásának eredményei

49. kép: Szemöldökpárkány az ajtó fölött (33. számú helyiség)

50. kép: Félköríves alaprajzú fulke az épület északi felében (25. számú helyiség)

51. kép: 19. századi átjáró az épület északi felében (24. számú helyiség)

52. kép: A volt bárói lakosztály előterének stukkópárkánya (23. számú helyiség)

A gyöngyösi Orczy kastély műemléki falkutatásának eredményei

53. kép: Fülkemaradvány
(21. számú helyiség)

54. kép: Ajtónyílás a 43. számú helyiség
északi falában

55. kép: 19. századi végi asztalos-szerkezetű
ajtó (földszint nyugati folyosó)

56. kép: 10. számú helyiség nyugati
falrészlet

A gyöngyösi Orczy kastély műemléki falkutatásának eredményei

57. kép: A 37. számú helyiség keleti kapualjra nyíló ajtaja

58. kép: Az északi terasz alá vezető egykori ajtónyílás

59. kép: 20. századi kialakítású szegmentíves átjáró (3.számú helyiség déli átjáró)

60. kép: Az egykori barokk végfal a 114. számú helyiségben

A gyöngyösi Orczy kastély műemléki falkutatásának eredményei

61. kép: Barokk fülke az északi fal keleti végén (115. számú helyiség)

62. kép: Az egykori cselédlépcső felső vége (118. számú helyiség)

63. kép: A 119. számú helyiség ablaka

64. kép: Áthelyezett ablak a 112. számú helyiségben

A gyöngyösi Orczy kastély műemléki falkutatásának eredményei

65. kép: Befalazott ajtó a 101. és 113. számú helyiségek között

66. kép: Barokk fűtőnyílás a 114. számú helyiségben

67. kép: A padlásfeljáró ajtaja

68. kép: Az új(klasszicista) főlépcsőház (120. számú helyiség)

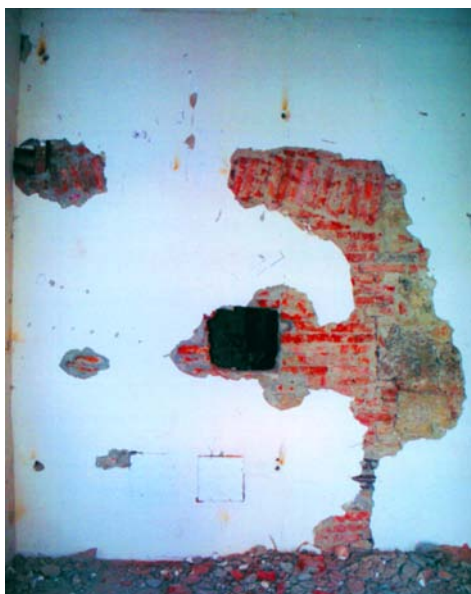
A gyöngyösi Orczy kastély műemléki falkutatásának eredményei

69. kép: Stukkófejezetes pilaszterek az egykori ebédlőben (103. helyiség)

70. kép: Az ebédlő eredeti, befalazott ajtaja

71. kép: Tüzelőszerkezet a 106. számú helyiségben

72. kép: A 107. és 108. számú helyiségek közötti téglafal

73. kép: Klasszicista ablak a 123. számú helyiségben

74. kép: Klasszicista ajtó a 123. számú helyiségben

75. kép: 19. századi ajtónyílások a 102. és 105. helyiségek között

76. kép: Belső nyílások a 111. és 114. számú helyiségek között

A gyöngyösi Orczy kastély műemléki falkutatásának eredményei

77. kép: Ablaknyílás a 111. számú helyiségben

78. kép: Az északi teraszra vezető, elfalazott, kőkeretes ajtó

79. kép: 20. századi félköríves áttjárók a 108. és 111. számú helyiségek között

A gyöngyösi Orczy-kastély (Mátra Múzeum) belső festőrestaurátori kutatásáról

M. Bán Beatrix – M. Nagy Éva

A kastély felújítási programtervéhez kapcsolódóan végeztük el a szondázó festő-restaurátori falképkutatást két szakaszban, 2004-2005 tavaszán. A működő múzeumi funkciók miatt (kiállított tárgyak, raktárak, hivatali helyiségek, látogatói forgalom) – vizsgálatainkat először csak korlátozottan tudtuk végezni.

A kutatás ezért különböző módszerekkel történt:

- jellegzetes felületeket végigszondázva (pl. folyosók),
- régészeti kutatóablakok értelmezésével (pl. fsz. 42.),
- részlegesen, tájékozódó jellegűen (pl. em. 102/b),
- csak oldalfalakra korlátozottan (pl. em. 101),
- összehasonlító következtetéssel (pl. fsz. K-Ny-i folyosó),
- szóbeli közléssel, illetve 1995-ös falképkutatási eredmények felhasználásával (Fazekas Gyöngyi festő-restaurátor művész szíves közlése alapján) (em. 109, 110, 111),
- szemrevételezéssel.

A vizsgálat folyamán a következő szempontok szerint kutattunk:

- alkotóanyagok, ezek tulajdonságainak vizsgálata,
- készítési technológiák meghatározása,
- eredeti színezések szondázása, rétegek beazonosítása,
- esztétikai változások, későbbi változtatások dokumentálása,
- fizikai, kémiai változások, sérülések meghatározása, okainak vizsgálata.

A restaurátori kutatás a kastély hiteles helyreállításához elengedhetetlenül szükséges. A kutatás által nyert információk az eredeti állapotra vonatkozóan elősegítik a későbbi restaurátori és szakipari munkák kivitelezését. Alapot szolgáltat a további kutatások, állapotfelmérések irányának megadásához. Általa alakítható ki a restaurálási koncepció.

Munkánkat ideális alaphelyzetből kezdhettük meg, hiszen a restaurátori kutatást megelőzte a művészettörténeti és régészeti kutatás. B. Gaál Edit és Simon Zoltán: „Gyöngyös – Orczy kastély – Építéstörténeti áttekintés. A falkutatás régészeti eredményei” című munkája és az állandó helyszíni konzultációs lehetőség nagymértékben elősegítette a festőrestaurátori kutatást. Egyrészt célzottan tudtunk vizsgálgódn, másrészt eredményeink alátámasztották, illetve pontosították a régészeti és építéstörténeti megállapításokat.

Orczy Lőrinc 1769–70-ben építette az U alaprajzú emeletes barokk kastélyt, melyet 1826-ban II. Orczy Lőrinc Zofahl Lőrinc építész tervei alapján zárt udvarú klasszicista épületté alakított ált. Erre a két periódusra irányult a falképkutatás.

Elsődleges célunk kezdetben az volt, hogy az épület barokk periódusához kapcsolódó korabeli falképek jelenlétét igazoljuk. A munka során kiderült, hogy a barokk falképek mellett szinte az egész épületen egységesen végigvonuló – az 1826-os nagy átalakításhoz tartozó –

díszítőfestés található. Ezt tekintjük az I. kutatási szakasz egyik legnagyobb – nem várt – eredményének.

A kutatás folyamán egyre több helyiségben találtunk hasonló rétegrenddel, festéstechnikával, kiosztási rendszerrel, színhasználattal alkalmazott, barokknál későbbi díszítőfestést. A festés a földszinti és emeleti folyosók későbbi ablaknyílásait és az átalakított építészeti formákat követi. A földszint 5 számú helyiség oldal falán lévő díszítőfestésre kétrétegű papírtapétát ragasztottak. A lefejtett tapétákat nedvesen szétválasztva, szennyeződéstől megtisztítva előtűnt a BUDAPESTI HÍRLAP 1907. május 14-i száma. Ezt az újságpapír-megerősítést a vakolat repedésére alkalmazták tapétázás előtt. Festésrétegünk tehát 1907 előtt készült. Arra következtettünk, hogy a díszítőfestés egy nagyobb építési – vagy felújítási – periódushoz köthető. Ezért a bizonyosan 1826-ban kialakított K-i szárny díszlépcsőházában kutattunk tovább, hogy a falfestés korát meghatározzuk. A kutatás eredménye igazolta feltevésünket, miszerint a lépcsőházban alapvakolaton első rétegeként ugyanaz a technikájú, stílusú, kiosztásrendszerű és színhasználatú díszítőfestés van, mint amit az emeleti és földszinti terekben 1826-ra datáltunk.

A klasszicista átalakításkor új vakolatra – néhol meghagyva a barokk vakolattöredékeket, – festették a díszítőrétetet. Az alulról történt nedvesedés miatt a lábazati vakolatot a földszinten néhol cementes vakolatra cserélték. A földszinti helyiségek nedvesedésének problémája nincs megoldva. A termekben sókivirágzások, vakolatleválások láthatók.

A meszes technikájú festést alámeszelt felületre készítették. Színhasználata szürke, rózsaszín, lilás homokszín, zöld alapú, mely pasztell-árnyalatok a meszes technikára jellemzőek. Alapmotívum a 20-25 cm széles zárósávig kifutó horizontális sávok osztás, néhol függőlegesen osztatlan (pl. folyosókon és fsz. 2-es teremben) vagy vertikálisan is osztott, így jellegzetes klasszicista kváderfestésként jelenik meg a falfelületeken. Az egyszerű sémát ötletesen és meglepően sokféleképpen variálták a különböző helyiségekben pl.:

- alapszínezéssel,
- mintán belüli színárnyalásbeli különbséggel,
- osztócsík duplázásával, triplázásával,
- osztócsík riccerrel való hangsúlyozásával,
- vertikális osztás sávonkénti eltolásával,
- hálós kiosztással,
- csomópontokban egyszerű motívumok elhelyezésével,
- szélek, patronált bordúrminta-díszítésével,
- sablonált rozettákkal,
- mennyezeten kazettás osztással.

Ezek a változatos megoldások még az úgymond provinciális jelleget is gazdaggá és látványosan különlegessé teszik, ugyanakkor a visszafogottabb klasszicista enteriőrök megjelenését reprezentálják.

Az I. szakaszban végzett kutatás során főleg klasszicista díszítőfestés került elő a (földszint: 43, 42, 3, 5, helyiségekben, az 50-es díszlépcsőházban).

A II. szakaszban ehhez a periódushoz tartozó réteget a klasszicista díszlépcsőházba vezető kapubejáró falain valamint a volt kerek alaprajzú fürdőben találtunk (33, 19). Az emeleti és földszinti 1826-ban hozzáépített terekben az É-i és K-i szárnyon klasszicista díszítőfestés nem, vagy csak néhol, lespachtlizott felületű nyomokban, értelmezhetetlen fragmetnumokban került elő.

2005-ben a kiállítások lebontásakor váltak kutathatóvá az első szakaszban kimaradt terek valamint azok a helyiségek, ahol szinte bizonyosan barokk kori falképekre számítottunk.

1996-ban egy kiállítás rendezéséhez kapcsolódó rekonstrukció során a kastély Ny-i emeleti szárnyában Fazekas Gyöngyi festőrestaurátor művész tájékozódó szondázó falképkutatása barokk falképek jelenlétét állapította meg. Ekkor a 109-es teremben egy töredék bemutatásra is került. A II. kutatási szakaszban különlegesen szép, jó minőségű figurális és ornamentális barokk falfestéseket találtunk az emelet több helyiségében. A falképek művészettörténeti értékelése és feldolgozása a közeljövőben várható.

Tudtuk, hogy a család vadászkastélynak építtette és használta az épületet, mégis funkciójához képest igényesebb falfestésekkel díszítették a helyiségeket. A fresco-ban elkezdett secco-ban befejezett festmények az 1770-ben elkészült kastély falain korabeli vakolatrétegen találhatók.

A D-i szárny két nagy, ún. dísztermében (101, 112) hasonló tematikájú, viszonylag ritka ábrázolásmódot figyelhetünk meg. A járószinttől a mennyezetig érzékenyen megfestett architektúrális elemek zárják körbe a figurális jeleneteket ábrázoló megnyitott tereket. Az illuzionisztikusan, anyagszerűen megfestett építészeti elemek tágasabbnak és magasabbnak láttatják a teret. Fokoztató a térélményt a jeleneteken belül alkalmazott festészeti megoldásokkal pl. előtérbe helyezték erős tónussal festett növényzettel, a távolba vesző háttér lazúros halvány hegycsúsaival, a figurák arányainak változtatásával. A dísztermekben 7-7 db mezőben városképek, csatajelenetek, tájábrázolások láthatók bravúros ecsetkezeléssel szinte táblaképre jellemző részletességgel megfestve. A jellegzetesen barokk finom közeli tónusértékekkel festett falkép rózsaszínes, türkizes tónusban tartott. A nagy termek közötti kis kabinetszobát (113) lilás-rózsaszín alapszínen ornamentális elemekkel, profilonzott lábazati és párkányfestéssel díszítették. A mennyezet ornamentikáiról virágfüzerek csüngnek alá. Az oldalfalon pásztorlányka finoman megfestett feje került elő.

A Ny-i épületszárnyban eredetileg ajtókkal összekötött barokk terem sor húzódott (109, 110, 111, K-i épületrészben 102/a, b helyiség).

A 112-es sarokszoba hasonlóan a 101-es helyiséghez kiemelt funkciót töltött be az előkerült falképek tanúsága szerint. A járószinttől a holkerben a mennyezetig látszatarchitektúra között a térbe kinyitott képmezőkhöz figurális tájébrázolások vannak. Egyes képmezőket a sarkokba befordulva komponáltak. A terem É-i falán lévő ajtónyílás eredetileg az oldalfal középrészén volt. Az É-K-i sarokban elbontott kályhafülke lenyomata látszik. Itt a folyosó felől fűtőnyílás található. Az ablaknyílásokat a klasszicizmusban megnagyobbították és eltolták. A mennyezet barokk vakolata elpusztult. A holkert másodlagosan elhelyezett fa díszítőlécezéssel keretelték, a mennyezeti sarokstukkó-díszítmény papírmaséból készült. A keretléc eltávolítása után a holkerben profilonzott párkányfestés került elő.

A barokk falfestés tematikája a kisebb termekben egyszerűbb.

A 109, 110, 111 helyiségekben a festés a járószinttől a kolostorboltozat mennyezetéig megtalálható. Faragott betétmezőt imitáló márványfestés, profilonzott párkány és betétes lábazat borítja a falakat. A márvány inkrusztaáció illúzióját a keretelések térbeli árnyékolásával, az anyagszerűséget finom színek alkalmazásával, az eretek, foltok lazúrtechnikájú megfestésével érték el.

Ugyanilyen kialakítású falfestéssel díszítették a 102-es helyiséget, mely a barokkban két szoba volt. Az elbontott K-Ny irányú válaszfal nyoma az első és második ablak közfalán előkerült. A kutatóablakokban is ehhez a két különböző teremhez tartozó barokk festésnyomokat találtunk. Ezért 102/a és 102/b helyiségként jelöltük ezeket. A klasszicista építési periódusban mennyezeti átalakítás is történt stukkódíszítéssel, mely az új egyterű kialakításhoz alkalmazkodott. Ebben a teremben a nagymérvű beavatkozások és az alapvakolat rendkívül meggyengült állapota miatt a barokk festés töredékesen maradt meg. Ettől eltekintve kijelent-

hető a szondázás alapján, hogy a hat barokk festésű szoba kompozíciójának 60-70 %-a megmaradt. Állapotuk viszonylag jónak mondható. A festett felületeket jelenleg mészfátyol borítja, vakolatukat korábban sűrűn kipikkelték a következő felhordandó vakolatréteg jobb tapadása érdekében.

Az emeleti folyosó eredetileg nyitott árkádsorú volt. Ekkor a folyosó falai és szabadon álló oszlopai fehér meszelést kaptak. A folyosó Ny-i szakaszának Ny-i falán 3 kőkeretes barokk fűtőnyílás került elő. A régészeti kutatás megállapítását – miszerint az emeleti folyosót már az 1826-os átalakítás előtt zárt térré alakították az árkádok befalazásával alátámasztotta a festőrestaurátori kutatás is. Megállapítható, hogy az 1826-os díszítőfestés alatt az oldalfalakon világos zöld egyszínű kifestést alkalmaztak. Ezt a réteget a barokk második periódusnak azonosítottuk. A lépcsőház datálásánál (51-es tér) figyelembe veendő, hogy az emeleti lépcsőlejáró oldalfalán a nyíláshoz tartozó három periódus rétegendje azonosítható (1 réteg barokk fehérre meszelt, 2 réteg zöld meszes festés – második építési periódus, 3 réteg 1826-os lilás díszítőfestés).

A barokk korban a földszinti szárnyakban kiszolgáló helyiségek, konyha stb. lehettek. A falképkutatás során barokk vakolaton kizárólag fehér mészrétegeket találtunk. Itt is – mint az emeleten – az árkádsor befalazása már az 1826-os átalakítás előtt megtörtént azzal az elteréssel, hogy a második építési periódushoz tartozó réteget nem színezték, hanem csak fehér meszeléssel látták el.

Tény, hogy a kastély építéstörténetében két meghatározó periódus igazolható, pontos dátumhoz kötve ezek tisztán elkülöníthetők az írásos források, valamint a különböző szakági kutatások eredményeinek ismeretében.

Rendkívül szerencsés állapot, hogy mindkét korszakhoz tartozó falfestés XVIII. és XIX. század viszonylag nagy kiterjedésben jelen van az épületben. A falfestések nem fedik egymást, bemutatásuk szakmailag nem problematikus. A helyreállítás a szokásos restaurátori munkaszakaszokban (feltárás, mélyrétegű konzerválás, tisztítás, vakolatkiegészítés, hiánypótlás, felületi konzerválás, esztétikai helyreállítás) végezhető.

Lehetőség nyílik az eddig vakolat alatt rejlő falképek feltárásával és restaurálásával a barokk és klasszicista enteriőrök tematikus bemutatathatóságára. A tervezett múzeumi program része életmód-történeti kiállítások létrehozása is. Ezt a helyreállított falképek szinte önmagukban is reprezentálhatják.

A kulturális -, történeti, művészettörténeti értéket is képviselő épület átörökítésének összetett feladatában egyik fontos szempont, hogy a látogatók számára a kastély története ne csak leírások által, hanem átélhető vizuális élményként is megismerhetővé váljék.

Az Orczy-kert története

B. Gál Edit

A XVIII. század közepének kertje

Az a terület, amelyen ma a kastély áll, még a XVIII. században is a város határán kívül esett, s a minden évben kiosztásra kerülő kertek sora húzódott itt.

1723-ban Orczy István földesúr – aki ekkor már a város legnagyobb birtokosai közé tartozott – itt kért és kapott kerthelyet saját majorsága számára. 1736-os végrendeletében Orczy István így rendelkezik róla:

„Minthogy Gyöngyösön két kertem vagyok, egyik maradjon az Fiamnak, másik az Leányomnak. Az Fiamé legyen az szőlő hegyek alatt való, kit ex fundamenti magam építettem.”

Gyöngyös ez idáig fellelhető legkorábbi térképén, mely az 1730-as évek végén, 40-es évek elején készült jól megfigyelhető e kiépített majorság. Az egységesen körbekerített területen két(?) egymásnak hátat fordító L alakú épület állt. A telket nyugat felől határoló fal északi és déli végein egy-egy sarok-építmény látható. Ezek elhelyezkedése feltételezi, hogy a kert főbejárata erről az oldalról, a Mátrába vivő útról nyílt.

A kiépített kert határa miként a XVIII. századi térkép is mutatja nem éri el a Mérgest. E kertről nincs sok adatunk. A térkép által jelölt díszkerthez a terület keleti végén valószínűleg veteményes, esetleg gyümölcsös csatlakozott. (1. kép) A két L alakú épület funkciójáról nincsenek írásos források, sőt ezideig még alapfalai sem kerültek elő. Ugyanakkor érdekes, hogy ez az 1730-as évek végi, 1740-es évek eleji térkép, a város központjában lévő „Piacr utcai”, „állandó” lakhelyül szolgáló rezidencia mellett nem jelöl semmilyen kertet.

A barokk építkezés időszaka

Orczy Lőrinc tovább folytatta atyja birtokszerző, építető politikáját. Idejének nagy részét Tarnaörsön és Pesten töltötte, mégis 1769–70-ben itt, az egykori majorság helyén építtette fel barokk kastélyát.

Maga az épület, mint a család tervtárában lévő tervrajzból kiderül „U” alaprajzú barokk kastély. Északon egy téglalap, keleten egy „L” alakú épület tartozott hozzá, ezek valószínűleg valamilyen gazdasági épületek lehettek. A kert felújításával kapcsolatos földmunkák során előkerültek az északi, téglalap alakú épület alapfalai. (2. kép)

Ugyanakkor előkerült egy kb. 4 m átmérőjű, 9,5 m mélységű kút, amelyhez DNy felől boltíves, téglával kirakott „alagút” csatlakozott.

Rendeltetéséről ezideig pontos információink nincsenek, de az építéshez használt téglajegyek alapján a barokk építkezéshez kapcsolhatók. (3. kép)

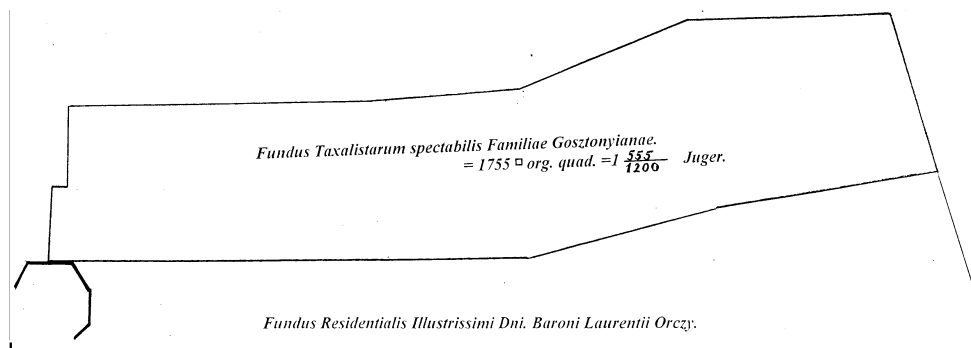
A kastélyhoz kelet felől „írásos” kert csatlakozott, északi és déli sarkain egy-egy saroképítménnyel. Ezek helye megegyezik az egykori majorság hasonló építményeinek helyével. Az 1827-es telekbővítés tervrajza egy nyolcszög alaprajzú építményt jelöl, amely azonos a kert DNy-i sarkán álló mai emeletes gloriett alaprajzával. Valószínű, hogy 1827-ben ezt az egykori kapubástyát átépítették, míg a másikat – nem lévén többé semmi funkciója – lebontották. Egykori helye azonban még az 1867 körül készült kataszteri térképen jól látszik. A XVIII. században az érkező vendég minden bizonnyal a Csapó utcán (ma Jókai u.), a Piarc utcán (ma Fő tér) és a Bene utcán (ma Szt. Bertalan és Kossuth u.) keresztül érte el a kastélyt. A kert szinte rányíltott a Bene utcára és a parteren keresztül átvezette az érkezőt az épület udvarába. Az építkezés során váltott levelekből következtethetünk arra, hogy az áthajtos barokk kert középtengelyében egy díszes nagykapu állt (kb. a mai Dózsa György u. 2. sz. ház kapujával szemben), amely a hatvani Grassalkovich kastély kerti kapujának mintájára készült. A régi kapupilléreket a XIX. század elején, a kert kőfallal való körülkerítése idején befalazták, így helye és helyzete még az 1900-as évek első felében is jól látszott.

Hogy a megmaradt alaprajz nem csak terv, hanem meg is valósult, bizonyíték rá a II. József-féle első katonai felmérés, melyen tisztán kivehető az U alakú épület az udvart északról lezáró hosszú ingatlannal, valamint a nyugatra lévő kert a kapupillérekkel. Nem jelzi azonban a kelet felé lévő L alakú épületet. 1780-ban már „*Ezen palotának a kerítéseken is, ugyan a két filagóriájában sok reparáció szükséges.*” Az 1790-es években mind a pesti, mind a tarnaörsi kertben nagy „átalakítások” kezdődtek. Pesten Bernhard Petri tervei alapján megépült az angolpark, s ugyanebben az időben Tarnaörsön is hasonló munkáknak vagyunk tanúi. Az Orczy család terv- és térképtára több kert, illetve veteményeskert rajzot tartalmaz Gyöngyösről, de az itt tárgyalt területtel egyik sem azonosítható. Mivel ezidáig egy esetleges park-átalakításról sem részletes térkép, sem írásos források nem kerültek elő, a fenntartásról valamint üvegház létezéséről csak egy 1819-es illetve egy 1820-as számadáskönyvből szerezhetünk tudomást. A család foglalkoztatott egy kertészt, kinek bére egy ferályra, vagyis egy negyed évre 31 forint 15 krajcár volt, egy kertészlegényt ferályonként 20 forintért és 5 kertsegítőt 6-6 forintért. Ugyanebből a számadáskönyvből tudjuk, hogy októberben „*A Gyöngyösi Nagy Kertben a Czitromfák ki és behordásakor segítő válogatott 7 napszámossal*” 1-1 forintot fizettek. December elején a „*Gyöngyösi Kert szükségére tsinált kötelekért és spárgákért*” 15 forintot adtak ki. Ugyanebben a hónapban „*A Gyöngyösi külső, belső háznál, a Fabrikában és kertben lévő kályhák igazítása*” 58 forintba került. Ez azt jelenti, hogy a parkhoz már ekkor valamilyen melegház tartozhatott. A családnak a XIX. század elején több ingatlana is volt Gyöngyösön. Leányági öröklés révén övék volt a Solymos (ma Petőfi) utcai Haller- vagy belső kastély, az Egri szekérút melletti külső kastély a nagy kerttel, a Fabrika vagyis a posztógyár, és a Nagy patak nyugati oldalán egy veteményes kert. Ezek közül a legnagyobb kiterjedésű kert a Belső-Mérges melletti volt. A kertben a kor szokásaink megfelelően délszaki növényeket helyeztek el (citrom, narancs, kávécsereje stb.), amelyeket télre védett helyre hordtak.

A klasszicista átépítés időszaka

A XVIII. század végén, XIX. század elején Orczy József, majd halála után fiai – különösen Lőrinc és György – nagyarányú építkezésekbe kezdtek pesti és vidéki birtokaikon egyaránt. A család építészete ebben az időben Zofahl Lőrinc volt. Az ő neve tűnik fel a pesti ún. Orczy-ház második periódusában, a pesti nagy kert építésének 1819–29 közötti időszakában, az újszászi kastély és angolpark létrehozásakor, valamint a gyöngyösi ingatlanok átépítésekor is.

Fiúági öröklés révén az itt tárgyalt ingatlan 1820-tól báró Orczy II. Lőrinc tulajdona lett, aki családjával idejének nagy részét Gyöngyösön töltötte. Az épület köré angol kert került, amelynek területét a környező házhelyek felvásárlásával növelte meg a tulajdonos. A terület északkeleti részében 693 négyszögölet váltott magához Grassalkovich taxásától: „*En Balla Mihály által adom Mlgos B. Orczy Lőrinc Ő Mgának azon megh építésben lévő házamat s kertemet mely Fő Mltgú Grassalkovich Herczegnek a most tisztelt Mlgos Báró Angoly kertye és a Belső Mérges között helyzetett telkén itt Gyöngyös Várossában vagyon, hogy azon házamat és kertemet, mint tulajdonát használja.*” 1826-ban Orczy Lőrinc felparcelláztatta a város nyugati határában lévő szőleinek egy részét, és ezt elcserélte a Gosztonyi famíliának, a benci hóstyán lévő 21 házhelyével, amely északról határolta épülő angolkertjét. Az itt lakó taxásokat áttelepítette, a felszabaduló területet pedig a kerthez csatolta. Így a kert területe északi irányban 1755 négyszögöllel megnövekedett. (4. kép) A kert teljes területe 6484 négyszögöl, azaz 5 hold 484 négyszögöl. (1200 négyszögöles kisholdakban számolva.)

4. kép. A Gosztonyiaktól megváltott terület, D-i sarkában az egykori saroktoronnyal

1827-ben megkezdődött a park betelepítése. Ez év augusztusában a család kertésze a következő virágos növényeket hozatta Bécsből:

Pelargonium	augustum	–	9 db
„	baylianum (?)	–	5 db
„	pavonicum	–	2 db
„	camerodon	–	1 db
„	gratum	–	9 db
„	daevianum	–	33 db
„	eximium	–	14 db

Pelargonium	generalissimum	–	4 db
„	villosum	–	2 db
„	St. Helene	–	14 db
„	hussianum	–	3 db
„	marathon	–	56 db
„	nervosum	–	5 db
„	rubescens	–	30 db
„	Oxford	–	4 db
„	Royal Rex	–	3 db
„	Royal George	–	4 db
„	Prine v Oriacea	–	4 db
„	Withwort	–	21 db
„	Smidtii	–	14 db
„	solubile	–	3 db
„	superbum majus	–	1 db
„	superbum roseum	–	1 db
„	striatum	–	6 db
„	gloriosum	–	4 db
„	hortensioides	–	1 db
„	grand-superbe	–	1 db
„	pentinkianum	–	2 db
„	hediroganum	–	15 db
„	hybridum	–	3 db
„	Blücherii	–	7 db
„	Wellington	–	1 db
„	wundesia	–	1 db
„	contortum	–	4 db
„	Triumphans	–	4 db
„	mostini	–	3 db
„	phyllis	–	3 db
„	inquinans	–	2 db
„	-,,- flore pleno	–	2 db
„	Zenalli Blüchere	–	5 db
„	arboreum	–	1 db
„	Lady prougthon	–	3 db
„	prustianum	–	3 db
„	melalopthon	–	1 db
„	crispum majus	–	2 db
„	princz of Orange (?)	–	3 db
„	angulorum	–	12 db
„	trilobum	–	2 db
„	cordifolium	–	1 db
„	cortusii	–	5 db
„	rubens	–	2 db
„	bazingthoni	–	1 db
„	cuculatum	–	10 db
„	penicillatum	–	10 db

Pelargonium	ravana	–	10 db
„	rensiforme	–	4 db
„	tricolor	–	4 db
„	Don Nicolas	–	2 db
„	Duchere of Kinth	–	1 db
„	Eleonore	–	1 db
„	Emilie	–	1 db
„	Floridum	–	1 db
„	grandiflorum speciosum	–	2 db
„	magnificum	–	1 db
„	Marie de Medicis	–	1 db
„	palmatum	–	1 db
„	Royal George I-IV	–	1-1 db
„	Sophia	–	1 db
„	Wildenoiri	–	1 db
Salvias	plendens	–	30 db
Clematis	Virginiana	–	10 db
Nerium	Splendens odorum	–	200 db
Anthemis	artemisiaefolia	–	20 db
„	revoluta	–	30 db
„	Fl. albo superba	–	40 db
„	Fl. albo fistutosa	–	18 db
„	Fl. croceum	–	20 db
„	ranunculiformis	–	30 db
„	Fl. Flammea	–	30 db
„	Fl. lutea	–	30 db
„	purpureo pleno	–	25 db
„	purpureo semipleno	–	30 db
„	roseo	–	26 db
„	sulphureo	–	24 db
„	albo et purpureo	–	6 db
„	parache	–	5 db
„	Flore albo	–	12 db
Ciylamen	Europeum	–	600 db

Összesen

1575 db növényt 687 fl 37 xr értékben.

Arról nem szól a forrás, hogy ez a mennyiség csak Gyöngyösre került-e, vagy jutott belőle az ekkor kiépülő újszászi, illetve az átépítésre kerülő tarnaörsi angolparkokba is, de kerttörténészek szerint mennyisége egy park betelepítését feltételezi.

Az 1826-os átépítés során a klasszicista épületnek keletről, a kertből nyitottak új bejáratot, míg fő frontja észak felé, szintén a kertre nézett. A kastély átépítéséhez készült látványterv a kertbe ültetett délszaki növények képét mutatja. Ide nyíltak a reprezentációs célokat szolgáló helyiségek: ebédlő, szalon, a báró szobái stb.

Az épület keleti főbejárata előtt hatalmas füves térség húzódott, amely jó rálátást biztosított a kastélyra. (5. kép) A Kertész-Gazda 1865. évi számában Gaál József így számol be az Orczyaknál tett látogatásáról: „... Így találtam magamat Gyöngyösön báró Orczy művészi-

leg elrendezett kertjében. ... A fák levelei a nagy szárazság, de az ősz közeledtével is, valamint a virágtelepek már hanyatlófélben vannak, de nyomai látszottak az elárasztott virágözönnök. Kitűnő jelesb díszfák és bokrok nem hiányoznak; fájdalom a gyeprészek a nap hősege által megbarnított, bájoló zöld helyett (mi egy kertnek vakódi díszje) nem elégtük ki sóvár lellem kívánatát, no, de ezt majd egy májusi napon kipótlandom. A nagyszerű üvegházak (!) nagy mennyiségű virágot tartalmaznak, mely tanúsítja a kertészet iránti nemes hajlamot. Odább van egy külön kerített kert, redélyfákkal művészileg kezelve, az itt tanúsított művészi szorgalom és reá fordított áldozatkészség előtt tisztelettel meghajlom. Bebizonyítja a rég ismert és köztiszteletben álló Orczy család fényes neve, hogy e mostani szorult körülmények közt is áldozik a régi híres kert föntartására, sőt azt mindinkább föleleveníteni törekszik.”¹ Az angolparkról az első „ábrázolás” egy 1867 körüli térképen szerepel. (6. kép) A kert hatalmas zöld tömbje szinte beleolvadt a környező dombokba, s még nagyobbnak láttatta valós méreteinél. A park kacskaringós sétaútjait az épület északi oldalán kialakított tágas térség törte meg. Az utak mentén kőpadok álltak. Az egyik díszkút helye tardosi mészkőlapokkal lefedve még ma is megtalálható. Mesterséges dombok tették változatossá a környezetet. A kert északkeleti szegletén állt az igen kecses formájú, neogót üvegház, az orangerie, amely a délszaki növények a citrom- és narancsfák átteleltetésére szolgált. (7. kép) Pontos építési idejéről nincs adatunk, de stílusából ítélve mindenképpen a XIX. század első felére tehető. Az eredeti épületről csupán egy aquarell fotómásolata maradt fenn, illetve két felvétel az 1940-es évek végéből. Az épület 9 m széles, 20 (27) m hosszú és 10-12 m magas volt. (8. kép)

E mögé, a kert ÉK-i sarkába kerültek a gazdasági épületek, pl. a kertészház, valamint itt volt a gyümölcsös és a veteményeskert. Az É-i részen a térkép egy nyitott térséget jelez, ahol félkörben oszlopok(?) álltak. Rendeltesége ismeretlen. A visszaemlékezések szerint az 1930-as évek végén még megvolt ez a tisztás – már az oszlopok nélkül –, s mögötte kőrisfák és bokrok sora húzódott, hasonló módon, mint a térkép mutatja. A tisztás „belsejében” kőpad állt csigavonalas kő „karfával”. A visszaemlékezők két-három ilyen padról tudtak. (A másik kettő a szökőkutak környékén.) A Napkelet 1864-es száma így ír a gyöngyösi kastélyról: „Báró Orczy Lőrinc díszlaka, jelenleg unokái, gróf Szapáry testvérek tulajdona. Fekszik az Eger és Miskolcra vezető országúton egy díszes kerttel.” A földesúr Pesthez hasonlóan ide, vidéki birtokára is sok értékes fát ültetett (törökmogyoró, tiszafa, bokrétafa, kőris, fekete fenyő). Petz Ármin – a XIX. század egyik leghíresebb magyar tájkertésze – hagyatékában maradt fenn egy összeírás arról, hogy mely vidéki birtokokon lévő kertek és parkok kialakításához vagy átalakításához készített tervet, illetve végzett alakítást is. E felsorolásban szerepel a gyöngyösi Orczy-Szapáry kert, amelyhez tervrajz készült, viszont az alakítás sora ki van húzva. Nem tudjuk tehát, hogy a Szapáryak idején, a XIX. század közepén volt-e nagyobb kertátalakítás, vagy csak a terve készült el, de tény, hogy azt Magyarország legismertebb kertésze készítette.

A múlt század második felében, amikor leányági örökösödés útján herceg Auersperg, majd a Wildburgok kezéhez került az ingatlan, a kor divatjának megfelelően a kertben is változások következtek. Legszembetűnőbb, hogy a keleti főbejárat előtt ellipszis alakú, nyírt sövényű virágos ágyást alakítottak ki, amely először egy 1880-as évek végi térképen, majd egy 1920 körüli képeslapon is megjelenik. A bejárat oszlopokat és az erkély korlátját vadszőlővel futtatták be. A földszintes gloriettet ugyanekkor kék Clematis, a kertészházat trombitafolyondár borította. (9. kép)

Ugyancsak a vadszőlővel befuttatott kerti bejárat tűnik fel még az 1930-as évek végi felvételeken is, előtte az ellipszis alakú virágágyás maradványaival. (10. kép) (11. kép)

¹ GAÁL József 1865. 797–800.

A kastély utolsó tulajdonosa, a leányági leszármazott, báró Wildburgné 1935-ben úgy döntött, hogy felajánlja az ingatlant a városnak megvételre. Végül a kastély és a park 1937-ben 240 ezer pengőért került Gyöngyös tulajdonába. A visszaemlékezések szerint, amikor a bárói család elhagyta az épületet a kert a következőképpen nézett ki. A DK-i részen kb. a mai kisvasút állomásépületének magasságában egy „Tamaris”-sal körbeültetett tenispálya volt, amelyet valamikor a század 20-as éveiben alakítottak ki.

A kert északi falánál lévő két tiszafa előtt, három mesterségesen kialakított „dombon” díszlett a japánkert. Ez a hármás domb fűvel, illetve pünkösdi rózsával volt beültetve.

Szökőkutak

A parkban három szökőkutat említenek. Az egyik az épület ÉK-i szegleténél volt. Talapzaton álló, bronzból készült, antik görög szoborra emlékeztető, korszós nőalak. A víz a korszóból folyt az előtte lévő kis medencébe. (A szobrot az 50-es években eladták a MÉH-be.) E mellett a kút mellett hatalmas páfrányfenyő állt. (12. kép)

A másik, a jelenleg is meglévő, lefedett kút helyén, illetve tetején egy rózsaszín, „csavart fülű” márvány tál, a harmadik a tenispálya felső sarkánál volt, de abba az 50-es években belecsett egy kisgyerek, így betömték. Alakjára nem emlékeztek. [A visszaemlékezők elmondása alapján az egyik szökőkút ehhez hasonló volt, két oldalán csavart „fülekkkel”. (Részlet az orangerieről készült festményről)]

Gloriettek

A barokk kastélyhoz kelet felől „írásos” kert csatlakozott, északi és déli sarkain egy-egy saroképitménnyel. Ezek helye megegyezik az egykori majorság hasonló építményeinek helyével. A XIX. század elején a terület D-i oldalán az épülettől azonos távolságban építettek két gloriettet. A park délnyugati sarkán, az 1740-es években is már álló egyik sarokbástyát alakították át emeletes, fedett glorietté. Az 1827-es telekbővítés tervrajza ugyanis egy nyolcszög alapú építményt jelöl, (a barokk kert ÉNy-i bástyáját) amelynek alaprajza azonos a kert DNy-i sarkán álló mai emeletes gloriett alaprajzával.

Valószínű tehát, hogy 1827-ben ezt az egykori kapubástyát átépítették, míg a másikat lebontották. Erre az átépítésre lehet következtetni a gloriett földszinti részének robusztusságából. Felmerül a kérdés, hogy az építmény(ek) nem kapcsolható(k)-e az egykori majorsághoz? Erre csak falkutatás adhat választ. Az épület felújítása során az emeleti betonpadlót felverve előkerült az eredeti „farönkökből” összeácsolt fedés, amelyhez hasonló a főtéri Graszalkovich-ház felújításánál is látható volt.

A gloriettek az angolparkok kedvelt látványelemei. Szolgálhattak kilátóként (pl. esetünkben a keleti nyitott tetejű pavilon), vagy pihenő, hűtőző helyiségként is. Az 1940-es évek elején még az eredeti lépcsők vezettek a gloriettek emeletére. A DNy-i fedett épületbe külső, „fordított S” alakú lépcsőn lehetett felmenni. (13. kép)

1826-ban a keleti kertkapu mellett új, nyitott tetejű, teraszos kilátót emeltek. A XIX. századi átépítéshez készült látványrajzon mindkét gloriett megjelenik, bár a keleti esetben a rajzoló nyitott, de kupolával fedett kerti épületet ábrázolt. Nincs rá adatunk, hogy a kupola

valóban megépült-e. A legkorábbi felvétel csak e század elejéről való, s akkor az építményt kupola nélkül, korláttal körülvevő terasszal mutatja. A keleti teraszra belső csigalépcsőn, csapajton keresztül lehetett felmenni. (14. kép)

Kapuk és kerítések

A terület déli oldalán, az épülettől azonos távolságban jobbra és balra két nagykapu nyílt a kertbe, pillérein egy-egy előrelépő oroszlánnal, amelyek – az eddig megjelent irodalmak szerint – a pesti szobrász, Uhrl Ferenc alkotásai. Az „oroszlános-kapukon” egy-egy kovácsoltvas lámpa világított. A Ny-i kapu pillérének darabjai még ma is láthatók, a K-i kapuról azonban teljesen eltűnt, csak felfüggesztésének helye maradt meg. A két kapu közül igazán a keleti volt használatban, hiszen ez vezetett a kastély főbejáratához, míg a nyugati általában zárva tartották. (15. kép)

A kertet már a XIX. században nyugatról és északról kb. 2-2,5 m magas fallal kerítették körbe. Déli részén a gloriettekig kerítés, onnan a DK-i szegletig szintén kb. 2 m magas kőfal futott. A fal itt is azonos magasságú volt, s nem olyan lépcsőzetesen ereszkedő, mint ma a kisvasút oldalán. Orczy Lőrinc tisztartója az 1830-as években a fal lapos kövekkel való fedését javasolja, hogy jobban megvédje az időjárás viszontagságaitól.

A déli kerítésről két feltételezés alakult ki. Az egyik és régebbi szerint Orczy Lőrinc, aki részt vett a Napóleoni háborúban a zsákmányolt elöltöltős francia puskákból építtette meg rezidenciája kerítését. A másik, az 1960-as évekből való feltételezés szerint valóban puszkacsovokból van a kerítés, de nem francia, hanem magyar, még hozzá a Pesti Hengermalom által 1848-49-ben gyártott selejt puszkacsovokból. A vitát a kerítés anyagának vizsgálatával lehetne eldönteni. (16. kép)

Nem tudjuk, hogy a Mérges patak felőli oldalt kezdetben szintén kőfal védte-e, de a XIX. századi források arról szólnak, hogy a tavaszi áradások folyamatosan megrongálják a kerítést.

Tény, hogy a múlt század 80–90-es éveiben ezen az oldalon vagy csak a patak, mint természetes határ zárta le a területet, vagy drótkerítéssel védték a parkot. (17. kép)

A kőfal tövébe körben orgonát – két fajta nemesített, illetve törökorgonát – ültettek, ami egy idő után elvadult, elburjánzott. A század közepén már a Mérges felől is sűrű bokrok (orgona, jázmin) akadályozták a belátást. Az utak mellett, a gyepek szélén egész évben mindennütt virágok nyíltak. Az 1930-as évek végén, 40-es évek elején még láthatóak voltak a sétautak mellé egykor ültetett, ekkorra már „vadon növény” virágos növények: tulipán, ibolya, hóvirág, nárcisz, jácint, pünkösdi rózsák stb. A kastély északi frontja elé nem ültettek nagy fákat, ez a terület, részben füves pázsit, részben rózsakert volt, nyírott „lóhere alakú” buxus-sövényvel. A díszkert közepére magastörzsű rózsát, körbe bokorrózsát ültettek. A kastélyt körben kb. 5 m szélességben vörös salakkal vették körül. Az 1920-as évek végén a Wildburgok az estélyeket, a fogadásokat itt, ezen a lapos, füves, kavicsos területen adták. A kert keleti felében, a későbbi szökőkút helyén ezüstoffenyők, ettől ÉK-re feketefenyők álltak. A faállomány: szilfa, kőris, gesztenye, szivarfa, mogyoró, „csavartakác”(?), gledicsia, fekete-, ezüst- és egy páfrányfenyő, tiszafa és -bokor. (18. kép)

A pusztulás időszaka

Amikor a család elhagyta Gyöngyöst, az üvegház, vagy ahogyan a városban nevezték a pálmaház tele volt citrom- és narancsfákkal, kókusz-, illetve datolyapálmákkal. A park állapota az 1950-es évektől kezdve folyamatosan romlott. Ahogy elbontották a kertet övező fát megszánt a hosszú évtizedek alatt kialakult mikroklíma, a növények pusztulni kezdtek. A kert is elvesztette angolpark jellegét. A terület ÉK-i sarkában kertészetet hoztak létre. Az utak vonala nem sokat változott, az egykori tisztásokat azonban, amelyek addig a kastélyra való rálátást voltak hivatva szolgálni, jellegtelen facsoportokkal ültették be. Lebontották az üvegházat is, majd a '60-as években a pázsit közepén öntöttvas szőlőfürttel, gyümölcsökkel, boros kehellyel és vázákkal díszített „modern” szökőkutat alakítottak ki.

Az 1950-es évek végén a kastély északi oldalán kivágva a sövényeket, megszüntetve a rózsakertet, szabadtéri színpadot építettek.

A nézőtéri részt földdel feltöltötték, hogy a színpadra való rálátást biztosítsák, és az épület stílusához „alkalmazkodó” műszaki épületeket emeltek. Az előadásokhoz a „díszletet” maga a kastély szolgáltatta. A park területének északi részére az 1980-as években szolgáltató házakat, az egykori gazdasági kert, majd kertészet helyére pedig óvodát építettek.

A 2000-ben megkezdett revitalizáció egyik fő célja, hogy a történeti kutatás segítségével, figyelembe véve a régi angolpark arculatát visszaállítsa a kastélykert egykori messzeföldön híres szépségét.

Régészeti megfigyelések a gyöngyösi Orczy-kastély kertjében

Simon Zoltán

2000 szeptemberében, csatornázás közben különféle objektumokra bukkantak a gyöngyösi Orczy kastély parkjában, az épülettől északra. (1. rajz) A munka – sajnálatos módon – árokásó géppel történt, ezáltal bizonyos információk elvesztek. A helyszíni szemle során csupán az előkerült jelenségek dokumentálására maradt lehetőség. Az alábbiakban a területen gyűjthető információkat foglaljuk össze, s kísérletet teszünk a maradványok értelmezésére, valamint korhatározására is.

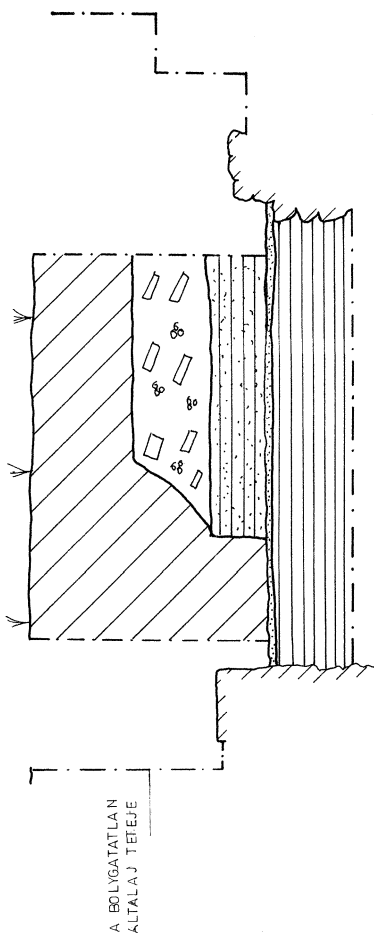
Épületmaradványok

A kastélytól északra, azzal párhuzamosan futó kőfalak kerültek elő, a jelenlegi járószint alatt -120–170 cm-es mélységben. Az 50 cm széles, többé-kevésbé párhuzamos kőfalak 34,5 m hosszán húzódtak, egymástól 2,8 m-re. A déli fal a kastély északi falától 15 m-re került elő. A falak vonala nem volt teljesen egyenes. Az építmény keleti és nyugati zárófalából nem maradt semmi, de míg a nyugati fal helye az északi fal nyugati végénél megfigyelhető csorbázat (1. kép) alapján pontosan meghatározható, a keleti fal helye csak hozzávetőlegesen állapítható meg, mert csorbázat sem az északi, sem a déli falmaradványon nem látható. Az épület mindkét végét modern kori beásásokkal (belőlük betontörmelék, illetve golyóstoll-darab került elő) puszították el. Az épületmaradvány déli falától nyugatra 110 cm mélyen egy íves betontömb, -100 cm mélyen pedig egy kelet-nyugati irányú, a szóban forgó kőfalaktól független, 40 cm széles, modern kori, téglás-köves alapozás maradványa volt található. Hasonlóan független, modern kori falcsont került elő a déli faltól keletre is, 170 cm mélyen. E független alapozási csontok alighanem a parkban egykor volt szabadtéri színpadhoz tartozhattak.

Az északi kőfal északi oldala mellett közvetlenül modern kori, de használaton kívüli szennyvízcsatorna húzódott, melynek négy, téglából falazott, egy kivételével kör alakú derítője is előkerült. A déli fal közepe táján ugyancsak előkerült egy nagyobb, szintén kör alakú derítő, melynek megépítésekor a déli kőfalat áttörték.

Mivel a 2000-ben ásvott csatornaárkokkal a falak vonalát követték, a maradványokon átfutó rétegek elpusztultak. Mindazonáltal a két fal közötti rétegsor megmaradt (2. kép), így a rétegvizonyok (2. rajz) többé-kevésbé rekonstruálhatóak voltak, s ez a tény fontos volt az építmény funkciójának tisztázásához.

A jelenlegi felszín alatt 160 cm-rel vékony, habarcsos csík húzódott a két fal között. Mivel a szint alatt a falak jellegzetes alapozási struktúrát mutatnak, bizonyos, hogy a habarcsos csík az épület egykori belső járószintjét jelzi. A falakból csupán 30–35 cm-nyi felmenő szakasz maradt meg. A szint felett egy 35 cm vastag, vöröses, habarcsfoltos, agyagos réteg hú-

- MODERN FELÜLTÉS
- TÉGLATÖRMELEKES KAVICSOS
- VÖRÖSES, HABARCSOS AGYAG
- HABARCSOS SZINT
- VÖRÖS AGYAG ÁLTALAJ

0 1m

2.GYÖNGYÖS, Orczy – kastély, kert
A – A metszet

2. rajz. A-A metszet

zódott, mely felett egy 50 cm vastag téglatörmelékcs, kavicsos réteg volt található. A falak közötti területen felül 70 cm vastag, modern kori szeméttel kevert réteg volt. A habarcsos járószint alatt jellegzetes, vörösesbarna színű agyag altalaj húzódott, melyet a többi, akkor ásott csatornaárokban is jól meg lehetett figyelni. Mivel az altalaj szintje a falakon kívül mindenhol magasabban került elő (az újkori beásásokkal nem bolygatott területen közvetlenül a humusz alatt, de a falak közvetlen közelében, a modern beásásokkal szabdaltszerűen is legfeljebb -100 cm-nél), állítható, hogy az építmény belső járószintje mindig jóval mélyebben volt a külső járószintnél. Ennek alapján bizonyos, hogy az előkerült falak csakis egy pince maradványai lehetnek. A pince alapterülete (külméret) hozzávetőlegesen 25×4 m. A pince osztatlan terű volt. Mivel a feltárt falak soha nem emelkedtek a külső járószint fölé, magyarázatot kapunk a falsíkok szabálytalanságára is, hiszen egy pincefalnak nem feltétlenül kell egyenes vonalúnak lennie. A pince lejárátát már nem lehetett meghatározni, de alighanem valamelyik rövidebbik oldalon volt. Nagy a valószínűsége annak, hogy a pince egykor gerendafödemes volt, mert ha boltozott lett volna, betöltésében nagyobb mennyiségű, téglás, vagy köves omladékot találtunk volna, azonban ilyet nem figyelhettünk meg. Az ma már nem dönthető el, hogy a pincében bort, vagy terményeket tároltak-e?

Kérdés, hogy volt-e a pince felett valaha is még egy szint? Mivel a falak vékonyak és meglehetősen gyengék, valamint síkjaik is szabálytalanok, ez nem tűnik valószínűnek. Ugyanerre utal, hogy az épület nem szerepel a fennmaradt, a kastély környezetét a klasszicista átépítést megelőzően, illetve azt követően ábrázoló helyszínrajzok egyikén sem. Ezzel kapcsolatban ki kell térnünk a pince építésének és pusztulásának idejére.

Mivel a terület Gyöngyös középkori településrészén kívül esett, az épület „korai” datálása történeti érvekkel is kizárható. Megfelel ennek az a tény is, hogy a területen gyűjtött leletanyagban középkori kerámia egyáltalán nem fordul elő. A leletanyag legkorábbi részét XVIII. századi kerámia (belül, illetve kívül-belül zöld és barna mázas fazék- és lábastöredékek, pipatöredékek) alkotta. Összeeseng ezzel az, hogy a szóban forgó terület a levéltári források szerint csak a XVIII. század elején került művelés alá, azt megelőzően „puszta” volt.

A területet ábrázoló, fennmaradt legkorábbi, az 1730-as évek végén, az 1740-es évek elején készült térképen az Orczy István által 1723 után létesített kertet és majorságot láthatjuk, a mai kastélytól független, két L alaprajzú, ugyancsak Orczy István által emeltetett épülettel. Bár a térképen a most azonosított objektum nem fedezhető fel, nem zárható ki, hogy már állt, hiszen egy, a felszín fölé nem emelkedő építményt nem kellett feltétlenül ábrázolni.

A majorság épületeit Orczy Lőrinc az 1760-as évek végén lebontatta, s helyükön 1769-70-ben felépíttette a mai kastély legkorábbi magját. A kastélyt Orczy II. Lőrinc 1826-ban, klasszicista stílusban átépíttette-kibővítette. A most megtalált építmény területén ásott árkokból számos téglak került elő. Ezek egy része bélyeges, a bélyeg (OL) valamelyik Orczy Lőrinc monogramját mutatja.¹ Nyilvánvaló, hogy a pince felszámolása azonos időben történt a kastély megépítésével, vagy átépítésével. A kastély két periódusát építtető személyek névazonosságára egyelőre nem teszi lehetővé annak eldöntését, hogy a bélyeges téglák melyik építési periódushoz köthetőek. Mindazonáltal valószínűbbnek látszik, hogy a pince eredetileg a majorsághoz tartozott, tehát 1723 után nem sokkal épült s azt a többi majorsági épülettel

¹ B. Gál Edit tájékoztatása szerint a területéről OL, NGF 1, NCF és IA jelű téglák kerültek eddig elő. Az NGF és NCF jelű téglák alighanem a Forgách-féle téglauzem termékei (v.ö. alább, az ülepítő ismertetésénél), ezek talán a 19. század elejéről származnak. Az OL jelű téglák bizonyosan 18. századiak. Az IA jelűek monogramja egyelőre feloldatlan, de az A archaikus formája (az átkötő vonal v alakú) megengedi, hogy ezt is XVIII. századnak tartjuk. Jómagam az *épületmaradványok* környékén csak OL jelű töredékeket találtam.

együtt már 1769–70-ben, a kastély felépítésekor felszámolták, annál is inkább, mert az újonnan kialakult közlekedési útvonalba esett. Megjegyzendő, hogy – mivel a már kiásott csatornaárkokon kívül további ásatásra nem került sor – a területről gyűjtött leletanyag kizárólag a kidobott földből származik, így legfeljebb szórványként kezelhető. A leletanyag ennek megfelelően igen kevert, XVIII–XIX. századi kerámia, melynek alapján teljes bizonyossággal csak az állítható, hogy az épület nem lehet korábbi a XVIII. század első felénél.

Csatorna és ülepítő

A kastély északnyugati sarokrízalitjától északkeletre, az északi falsíktól mindössze 3,5 m-re egy cca. 3 m átmérőjű, kőből és téglából falazott, kör alaprajzú, téglaboltozatú, palack formájú ülepítőakna került elő, melybe a kastély felől vegyes falazatú, szegmentíves téglaboltozattal fedett, azonban mára már beomlott csatorna vezet. (3. kép) Az akna szája 80 cm átmérőjű, kör alakú nyílás, mely a felszín alatt -80 cm-nél található. A csatorna boltozatából 15–15,5×29,5×5,5 cm-es, NSF (Forgách István) bélyegű téglákat emeltünk ki. A csatorna a klasszicista szárny egykori konyhája és mellékhelyiségei irányába vezet, nyilván azok szennyvizét gyűjtötte össze. Építési ideje minden kétséget kizáróan 1826. Az ülepítőbe ma már nem működő beton szennyvízcsatorna is csatlakozik, azt tehát még a XX. században is használták.

Egyéb objektumok

A kastély északkeleti sarokrízalitjától északra 4 m-re -85 cm mélyen burkolatszerű téglás felület két, csekély kiterjedésű, egymással össze nem függő foltja került elő. (4. kép) A 15×29,5×6 cm-es téglákon nincs bélyeg, azok közvetlenül az altalajon feküdtek. További, hasonló jelenségek a kiásott területen nem voltak. Mivel a markolóval végzett ásás során a téglás szint(?) minden összefüggése megsemmisült, az objektum nem értelmezhető, s kora sem határozható meg. A közvetlen közelében ásott, a kastély sarkáig húzódó árokban megfigyelhető volt, hogy a bolygatatlan agyag altalaj felszíne a téglás felületnél magasabban van (-50 cm), mely fölött csak modern szemetes rétegek húzódtak. A szint (ha egyáltalán értelmezhető annak) tehát legfeljebb egy földbe mélyített objektum járószintje lehetne. Ellentmond mindennek viszont az, hogy a „téglaszint” és a közelben megfigyelt magasabb altalaj-felszín között sem falra, sem pedig faszervezetre utaló nyomok nem voltak, holott ha ez valóban burkolat volna, valamilyen határoló elemet találnunk kellett volna.

Összefoglalás

Bizonyos, hogy a kastély kertjében előkerült objektumok nem azonosíthatóak a legkorábbi térképen ábrázolt majorsági épületek egyikével sem, sem pedig a barokk kastélyt ábrázoló 18. század végi helyszínrajzon a kastélytól északra látható hosszú épülettel. A 2000-ben megtalált pince 1723 után közvetlenül épülhetett, s nagy valószínűséggel 1769–70-ben pusztult el. Az ülepítő és a csatorna bizonyosan 1826-ban épült.

A gyöngyösi Orczy-kastély (Mátra Múzeum) belső festőrestaurátori kutatásáról

1. kép. Emelet 112-es helyiség. A nyílászárókat architektúrális festés keretezte. A festés a járószinttől a holkerig maradt meg. A barokk ablak eredetileg 40 cm-rel jobbra végződött. A másodlagos sarok stukkódíszre papírmáséból készült.

2. kép. Emelet 112-es helyiség. Háttérben ábrázolt város felől lovas alak közeledik az előtérbe helyezett növényekkel, domboldalakkal komponált tájban.

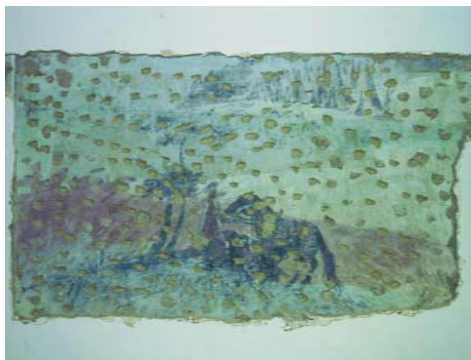
3. kép. Emelet 111-es helyiség. Az oldalfalakat és a kolostorboltozatot inkrusztációs márványfestéssel díszítették.

4. kép. Emelet 112-es helyiség. A Ny-i oldalfal ablakai között előkerült képmező.

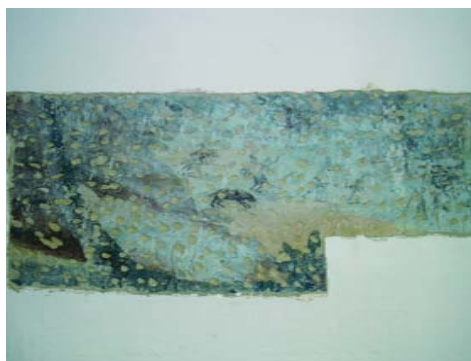
5. kép. Emeleti sarokterem. Az architekturális elemek között megnyitott mezőkben táblaképszerű részletességgel megfestett tájra tekinthetünk ki.

6. kép. Emeleti sarokterem. K-i falra átforduló képmezőben várakozó lovas alakját, háttérben sáttortábort láthatunk

7. kép. A D-i falra átforduló képmezőben csatajelenetet ábrázoltak. A barokk festett vakolatot sűrűn kipikkelték.

8. kép. Emeleti sarokszoba. K-i oldalfalon jobbról ajtónyílást, balról kályhafülkét keretelő architekturális festés között nyitott mezőben csatajelenetet láthatunk.

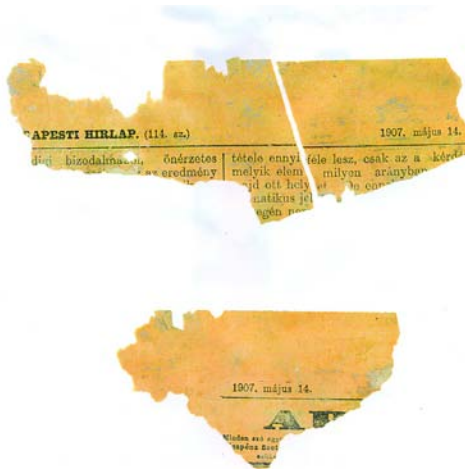
9. kép. Emelet kis kabinet szobájának mennyezeti ornamentális festése.

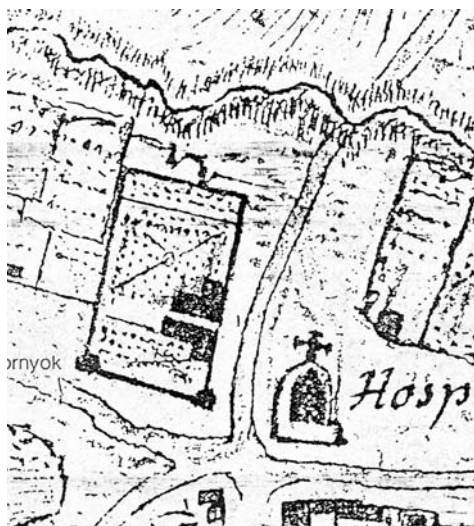
10. kép. Emelet kabinetszoba, oldalfalán pásztorlányka érzékenyen megfestett feje került elő.

11. kép. Emeleti sarokterem. A nyílászárókat architektúrális festés keretezi.

12. kép. Fsz. 5-ös sz. helyiség. A kétrétegű papírtapéta alá a vakolat repedezése ellen újságpapír megerősítést alkalmaztak. Budapesti Hírlap (114. sz.) 1907. május 14.

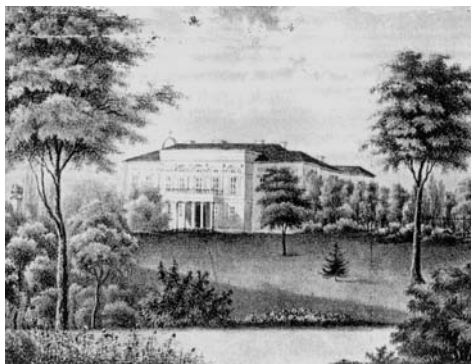
1. kép. A kert rajza a XVIII. sz-i térképen.

2. kép. A téglalap alakú épület alapfalai

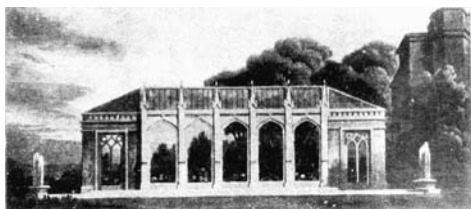
3. kép. A „kút” a becsatlakozó „alagúttal”

5. kép. A kastély képe kelet felől 1848–49-ben.?

6. kép. Parkábrázolás 1867-ből

7. kép. Az üvegház egy aquarellen

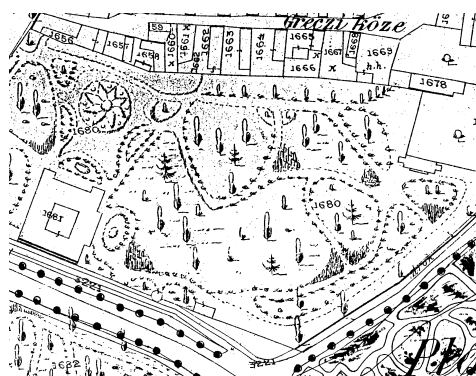
8. kép. Az utolsó felvétel a „pálmaházról” az 1940-es évek végén

9. kép. A keleti főbejárat 1930 körül

10. kép. Fotó a 30-as évekből a keleti bejáratról

11. kép. Az angolpark rajza egy múlt század végi térképen

12. kép. A kút, amelyből a víz az előtte kialakított kis medencébe folyt

13. kép. Az emeletes glorieta eredeti lejárata. Mivel mind felső, mind alsó korlátja kissé ívelt, ezért emlékeztek úgy, hogy fordított „S” alakú volt.

14. kép. Képeslap a kertről az 1900-as évek elején

15. kép. A keleti kapu a lámpatestekkel

16. kép. A kőfal a gloriett mellett az 50-es években

17. kép. A kastélypark kelet felől nyitott volt az 1800-as évek utolsó évtizedeiben

18. kép. A park sétánya a nyugati kaputól

Régészeti megfigyelések a gyöngyösi Orczy-kastély kertjében

1. kép. Csorbázat az északi falmaradvány nyugati végén

2. kép. A falmaradványok közötti rétegsor

3. kép. Az ülepítőaknába vezető csatorna

4. kép. Téglás felület a kastély északkeleti sarkánál

Az Orczy-kert napjainkban

Földessy Mariann

Az Orczy-kert Gyöngyös város központjában – az Orczy-kastély mellett – található, jelenleg 2 hektáron terül el, 1952 óta védett terület.

Történetéről a kutatások jelenlegi állása szerint rendelkezünk ugyan némi információval, ezek azonban inkább kultúrtörténeti jelentőségűek. Az egykori adatok a kert részletes leírását nem tartalmazzák. Az 1800-as évek második feléből és a 1900-as évek első harmadából fennmaradt rajzok és képek alapján feltételezhetjük, hogy a kert jelentős részét fák borították, ezek egy része ma is megvan. A kastély környezetében inkább nyílt, lágyszárúakkal beültetett területek lehettek. Erre utal az a fennmaradt kertészeti jegyzék is, mely a kastély kertésze által Bécsből hozatott növények felsorolását tartalmazza. Ezek szinte kivétel nélkül lágyszárúak (Pelargonium, Salvia, Clematis Nerium, Arthemis, Ciylamen) pontos meghatározásuk az időközben jelentősen változott tudományos nevek miatt szinte lehetetlen.

Az egykori tudatos tervszerű kertészeti munka eredménye, hogy a kastély kertje napjainkban is városunk kisebb parkjai mellett kitűnik nagyságával és impozáns méretű fáival egyaránt. Ez a park biztosította évtizedeken keresztül a gyöngyösiek számára a szabadban felüdülést, a kisgyermekek önfeledt hancúrozási lehetőségét, a gimnáziumi tanévnyitók és az örömtelibb évzárók helyszínét. Sok szabadtéri rendezvény feledhetetlen emlékét őrzi az „Orczy”. Napjainkra, az eredeti kastélypark területének csupán töredéke, és megkopott, funkciójukat veszített műtárgyai maradtak meg. Védett területünk nem élvezte védelmünket! A városi ember számára pedig egy ilyen méretű zöldterület nélkülözhetetlen. Többek között ez a felismerés vezetett oda, hogy napjainkban már a revitalizáció első jeleit láthatjuk.

A park jövőbeni rekonstrukciója lehetővé teszi, hogy majdan betölthesse azokat a funkcióit, melyeket egykori építői a területnek szántak. Fontos, hogy a megújító munka során figyelembe vegyék mindazokat a tényezőket, melyek további károsodást nem okoznak a terület méreteiben és a meglévő növényzetet sem veszélyeztetik. Hiba lenne azonban az is, ha figyelmen kívül hagynák azokat a lehetőségeket, melyeket a kor igényei szerint egy felújítás során megvalósulhatnak. Ennek megfelelően, többlépcsős és alternatív megoldásokat is magába foglaló, olyan terv szükséges, ami a fenti elvárásoknak eleget tesz.

A kert általános állapota

A kerítés hiánya a kert eredeti méretének folyamatos csökkenését eredményezte. Ennek következtében a peremterületeken élő növényzetben a száradás jelei fokozottan jelentkeznek. A területen élő növények fejlődése szempontjából az a legszerencsésebb, ha a mikroklímatis viszonyok nem szélsőségesek. Fontos megjegyezni, hogy szárazság és a túlzott pára-

tartalom, valamint a sűrű ültetés is árthat, kedvez a rovar- és gombakártételnek. Ezt a meglévő faállomány és az új telepítések védelmében kőkerítés építésével lehet jelen körülmények között legmegfelelőbben szabályozni, ugyanis egységes külső, ún. kísérő lombsáv vagy cserjesor létrehozására a környező terület sűrű beépítése miatt nincs hely.

A kert belső részén, ahol a borítottság szinte 100%-os, a túlzott lombsűrűség éppen hátrányt jelenthet. Itt erős az árnyékolás és egy-egy egészséges, szép habitusú fát visszaszoríthat a fejlődésben egy kevésbé értékes, agresszívebben növvő egyed. Helyenként, nagy odafigyeléssel szükséges lesz a ritkítás.

A kertben található cserjék, bokrok 80-90%-a elérte azt a kort és állapotot, hogy kivágásuk, felújításuk elkerülhetetlenné vált. Újratelepítésükkor a természetes térhatást, a meglévő és újra telepítésre kerülő fajokkal való természetes harmonizálást, a madárfajok természetes élőhelyének biztosítását kell fő alapelvnek tekinteni. (Utalnék a rovarkártevők elleni természetes védekezés legegyszerűbb módjára.)

Az Orczy-kertben a jelenleg egészséges faállományra alapozva, klímaviszonyainkat figyelembe véve, a fajok sokszínűségét kihasználva, ideális növényborítottságot elérve esztétikus, sok szempontból (muzeológiai, természetvédelmi, környezetvédelmi) hasznosítható kert alakítható ki.

Az Orczy-kertet csupán egy oldalon határolja kerítés. A bekerítetlenség és a terület „köz-célú” igen „közhasznú” sokoldalú „hasznosítása” következtében rendkívül erősen degradált. A perifériákon ez különösen érvényes. Az itt élő fák állapota kifejezetten rossz. Ez leginkább a szolgáltató házak és a kisvasút felőli részre értendő. A kert belső részein élő fákra ez nem jellemző. Ott inkább a túlzott sűrűség lehet hátrány. Az természetesen tapasztalható, és a jegyzékben utalok rá, hogy új telepítések is vannak.

A bokrok és a cserjék viszont a kert valamennyi részén „elvadult” képet mutatnak.

A kastély-park tervezésének fő szakmai szempontjai a következők voltak: a meglévő természetvédelmi értékek óvása, kezelése, a meglévő növény-és állatfajok fajszerkezetének növelése, ezek megismerése, egy angolkert keretein belül. A fentiekben javasolt koncepciók megvalósulása esetén európai mércével mérve is kiemelkedő idegenforgalmi szempontokat kielégítő oktató és szabadidő centrum jöhet létre. A múzeummal együtt a városban lévő és idelátogató oktatási intézmények számára páratlan lehetőségeket jelent a növényfajok és állatfajok megismerhetőségéhez, mely megvalósulása után országosan is példaértékű lehet.

Az Orczy-kert a Mátrába irányuló idegenforgalom egyik bázisállomása lehet, ahonnan a kisvasúttal igen egyszerűen tovább lehet utazni.

Sokrétű munka, sokrétű terve bukkan elő e sorok olvasásakor, de az eddig méltatlan körülményeket „élvező” kert új formájában a mai ember természetes igényét igyekszik pótolni. Reményeink szerint egy korhű angolkert keretein belül.

A kert dendrológiai felmérése

Az előkészítő munka legfontosabb része a kert és közvetlen környezetében található fásszárú növényzetnek az ún. felvételezése volt. Erre 2000 októberében került sor. Az eltelt 5 év során bekövetkezett változások a dolgozatban nem szerepelnek.

Az alábbiakban az Orczy-kertben előforduló fásszárú növények, családonként rendszer-tani sorrendben kerülnek bemutatásra. A fajok előtt lévő sorszám a mellékelt térképen a faj

helyét jelöli. Ezt a növény latin majd magyar neve követi, ezután a darabszám található. A listában szinte valamennyi fajnév után jellemzés következik.

Mivel a kertészeti revitalizáció és a kert múzeumi célú átalakítása során igen fontos tényező a meglévő fák koronaátmérője, ezért annak felmérése is elkészült. A tervezési munkák érdekében ezt ugyancsak jelöltük a mellékelt térképen. A fajel melletti szám a lombkorona átmérőjét jelenti méterben.

Dendrológiai lista

Páfrányfenyők

1. Páfrányfenyő (*Ginkgo biloba*) 1 db.

A XVIII. század elején jutott el a ginkófa északnyugat-Kínából Európába. Eredeti hazájában 700–800 m feletti hűvös völgyekben él.

A páfrányfenyőnek különös legyező alakú levelei, kúpos koronája van, szép megjelenésű fává fejlődik. A tudomány, élő kövületeként tartja nyilván a taxont, így oktatási célokra kiemelten felhasználható. Ez a fa még nagyon fiatal. Mivel a növény kétlaki, célszerűnek látszana mindkét nem képviselőjét megjeleníteni. (Jelen példány nemét csak a megfelelő vegetációs ciklusban lehet megállapítani).

A Páfrányfenyő egyre nagyobb teret kap mint gyógynövény, Európában és a Távol-Keleten ugyanis évszázadok óta használják.

Ciprusfélék

2. Oregoni álciprus (*Chamaecyparis lawsoniana*) 1 db.

Tetszetős megjelenésű példány, parkkultúrában kedvelt. Ép szélű, tojásdad, háromszögű pikkelylevelei keresztben átellenesen állnak. Termős tobozkája a hajtásesúcsokon fejlődik és kb. 1 cm nagyságú.

Természetes állományai 800 m és 1000 m-en találhatóak óceáni éghajlaton. Európába a XIX. század közepétől került díszfának.

3. Tuja (*Thuja occidentalis*) 10 db.

Észak-Amerika keleti partjairól került a kontinensre. Legyezőszerű ágai, a zöldtől kékeszöld színárnyalatig pompáznak. Igen magasra nő, sokszor a 60 m-es nagyságot is elérő növények a talajban nem válogatósak, bár a szárazságra érzékenyek.

4. Közönséges boróka (*Juniperus communis*) 2 db.

Az északi félgömb boreális éghajlati övéről és hegyvidékeiről sokfelé elterjedt, környezetére igénytelen növény. A boróka alakja alfajok szerint változó. Egyenes törzsű, karsú, kúpos, kékeszöld színű örökzöld növény. Kétlaki, termése hamvaszöld borókabogyó, melyet fűszerként és a gin nevű ital készítésére is használhatnak.

Fenyők

5. Lucfenyő (*Picea abies*)

4 db.

Természetes társulásokban a lucok a jégkor végétől az életfeltételeiket az északi fenyves-
övben, a tajgában és magas hegyekben találják meg, 1000–2200 m-en. Gyors növéssű, álta-
lánosan ültetett fa, gazdasági és díszfaként egyaránt használják.

6. Atlasz cédrus (*Cedrus atlantica*)

4 db.

Nevét, eredeti élőhelyéről az Atlasz-hegységről kapta. Itt 1400–2200 m magasságban lé-
vő elegyes erdőkben illetve facsoportokban él. Szép nagytermetű, gyors növekedésű fa.
Örökzöld lombja három tenyészidőszakig él. Ősszel fejlődnek ki tobozvirágai, melyek két
tenyészidő alatt érnek be. Jól tűri a szélsőséges időjárást, dekoratív, kedvelt fa.

7. Feketeenyő (*Pinus nigra*)

2 db.

Mediterrán elterjedésű, 250–1800 m tengerszint feletti magasságokban, meszes területe-
ken tenyésző, nem túl dekoratív fa. Genetikailag változatos faj. A fa alakja kúpos, mely idős
korban lapos koronává alakul.

Az erdőgazdálkodásban nagyon elterjedt, gazdasági jelentősége nagy, ökológiai szem-
ponthól e tény más megítélés alá tartozik.

A fenyőféléknél mindenképpen meg kell említeni, hogy gyantáikat az ipar, a gyógyászat
pl. köhögés elleni szerek, fertőtlenítők, néhány faj magját a gasztronómia használja fel.

Tiszafafélék

8. Tiszafa (*Taxus baccata*)

8 db.

A mediterránium északi részétől, Európának az ázsiai nyugati részéig általános elterjedt.
2000 éves kort is elérhetnek egyes példányai. Kérge sima és vékony pikkelyekbe leválók, levél-
tűi 3 cm hosszúak és 3 mm szélesek, puhák és nem szúrósak. Kétféle fa. A termős példányo-
kon, piros köpenyvel, melyben édes és nyálkás mag fejlődik. A tiszafa levele és magja mérge-
ző, csupán az előbb említett piros köpeny nem, melyet a madarak szívesen fogyasztanak.

Változatos alakú fa vagy cserje nagyságú és különböző korú egyedek élnek a kertben.
Jelenlétük, esetleges újabb szaporításuk kívánatos. Ez lassú növekedése miatt valamint,
hogy hazánkban őshonos is indokolt. Talaj iránti igénye inkább semleges, az árnyékolást
jól tűri.

Liliomfafélék

E családba mintegy 200 faj tartozik nagyon változatos elterjedéssel. A kertben az alábbi
két fajt találtam a felmérés időszakában. A tulipánfa nagyon fiatal példány és félő, hogy a
park jelen „védtelen” körülményei között meddig él. A liliomfák idős példányok.

9. Liliomfa (*Magnolia soulangiana*)

2 db.

Rendkívüli szépsége koratavasszal, virágzás idején páratlan. Ez a faj a lombhullató lili-
omfák közé tartozik. Észak-Amerika délkeleti részétől Kelet-Texasig van a faj eredeti elter-

jedési területe, innen került Európába. 25 m magasra is megnövő, jellegzetes kúp alakú bokor vagy fatermetű az alakja.

10. Tulipánfa (*Liliodendron tulipifera*)

1 db.

Észak-Amerikában honos, igényes fa. A parkban található példány még fiatal a virágzásához, a 20–25 éves növények kezdenek virágozni. A tulipánfa növekedése fiatal korban gyors. Levelei négykaréjúak, levágott csúcsúak, 10–15 cm nagyságúak.

Sóskafafélék

11. Sóskaborbolya (*Berberis vulgaris*)

3 db.

A mediterrániumtól Közép-Európáig elterjedt. Dúsan virágzó, olykor a három métert is elérő cserje. Őszre a bogyótermései tűzpirosak, savanykás ízűek, nevét is innen kapta a faj. A borbolya levelei és gyökere mérgező berberint tartalmaz, ezt a gyógyszeripar használja.

A Japán borbolya *B. thunbergii*, alacsonyabb és legalább olyan gyakori mint az előző faj, mellyel a közös termőhelyen hibridek is keletkezhetnek. A nyírást jól tűri, általában fényigényes, melegkedvelő, a talajjal szemben nem túl igényes fajok. Gyökérsarjképződésre hajlamosak. Termése, őszi levélszíne miatt is kedveltek.

Platánfélék

A platánok származása vitatott. Kérgük pikkelyesen leváló és ez jellegzetes mintázatot ad a különféle fajoknak. Leveleik szórt állásúak, tenyeresen karéjosak, egyivarú virágai hosszú kocsányú mutatós gömbökbe tömörülnek.

12. Platán (*Platanus hybrida*)

4 db.

Gyorsan nöövő, szép habitusú fák. Európa számos helyén élnek, kivéve az északi és száraz déli területeket. Igen ellenállók, a talajjal szemben nem túl igényesek. Városi fásításra nagyon sokfelé ültették a fajt, magyarországi állományai ugyanúgy, mint a többi platánfélének sokfelé fertőzöttek. A parkon belüliek egészségesek.

13. Nyugati platánfa (*Platanus occidentalis*)

1 db.

Észak-Amerika keleti részéről származik a faj. A nyirkos, termékeny talajt meghálálja. Nem ritkák a 35 m-es magasságot elérő egyedei. Az itt élő példányok még terebélyesedhetnek. Szerecsére nem fertőzött egyik egyede sem, Magyarországi viszonylatban ez máshol ritkán mondható el. Általában a platánok esetében előny, hogy jól bírja a városi levegő szennyezettségét.

Hortenziafélék

14. Jezsámen (*Phyladelphus coronarius*) 1 db.

Közép- és Nyugat-Európában már a XVI. századtól kedvelt cserje.

Általában 1–3 m magasra nőnek, levelei tojásdadok, csúcsukon kihegyesedők és fűrészesek, 10 cm hosszú és 5 cm szélesek. Virágai fehérek, 2–3 cm átmérőjűek, fürtökben állnak. A talajjal szemben igénytelenek és árnyékos helyen is jól megélnék Hazánkban ez a faj a legkedveltebb, május-június a virágzásuk ideje és ekkor édeskés, átható illatot árasztanak.

Rózsafélék

Hatalmas család a rózsaféléké, a világon jóval 3000 felett van a fajok száma. A családba tartoznak többek között a népszerű gyümölcsféléink, az almák, körték, szilvák, cseresznyék, őszibarackok, mandulák, berkenyék, galagonya is.

15. Gyöngyvessző (*Spiraea vanhouttei*) 29 db.

Mindenfelé gyakran ültetett, lombhullató cserje, szerencsére itt is gyakori. További telepítését nem a nemesített változattal, hanem a Mátrában őshonos faj (*Spiraea media*) példányaival javasoljuk. Az esetleges elválasztó cserjesávok kialakításánál érdemes figyelembe venni. Igénytelen, számos hibridje terjedt el, tavasszal fehér virágai tömegével borítja be a gyöngyvessző bokrot.

16. Madárberkenye (*Sorbus aucuparia*) 3 db.

Izlandtól Macedóniáig, és Közép-Ázsiáig elterjedt. A 600–2100 m tengerszint feletti magasságokban megtalálható. Gyorsan növő (15 m), sajnos rövid életű növény. Páratlanul szárnnyasan összetett levelei 5 cm nagyságúak. Virágai májustól, bogernyőben nyílnak, krémszínűek. Termésük csoportban lévő, kicsi, csodaszép korallpiros almatermés. Bírja a szennyezett levegőt, talajra nem érzékeny. Termését a madarak kedvelik, ezért esetleges további ültetése a Mátrában élő fajok figyelembe vételével tanácsos.

Figyelemre méltó még, hogy terméséből lehet készíteni zselét, üdítőt, használják vizelet-hajtóként, vérzéscsillapító hatása is ismert. Cukorbetegeknek répacukor helyett édesítésre kiváló. Magas a C-vitamin tartalma is.

17. Tűztövös (*Pyracantha coccinea*) 13 db.

Kertészek által nagyon kedvelt, gyakran és sokfelé ültetett növény. Dél-Európától a Kaukázusig, erdőszélen, cserjésekben, sövényekben, sziklás helyeken, és persze a parkokban találkozhatunk példányaikkal.

Örökzöld, 2 m-es, tövises, sűrű ágain apró elliptikus bőrnemű levelei vannak. A virágai fehér sátorvirágzatban állnak, termései ősszel beérve tűzvörös színnel borítják a bokrot. Terméséből gyümölcsízt, magjából kávépótlót készítettek.

18. Galagonya (*Crataegus*) 6 db.

Az elterjedése nagyon széles, Európát, Közép-Oroszországot, Kaukázust, Kisáziát benépesíti. Termőhelye 1500 m-es magasságokig található. Hazánkban gyakran fává nő, egyéb-

ként 8 m-es az átlagmagassága. A kertben a Crategusok közül a *C. monogyna*, *C. laevigata* és utóbbi vörös színű kertészeti változata is megtalálható. A galagonya fajok meghatározása sokszor bonyolult, a levél és párla alakját érdemes megfigyelni. A virágai fehér sátorvirágok, termésük 10 mm-es, rendszerint piros bogyó.

Különben a galagonya fajok igénytelenek, a nyesést, csonkolást is jól tűrik, alig van kártevőjük, jó búvóhelyet biztosítanak egyes madárfajok számára. A kertben idős példányai találhatóak. A Mátrában mindkét fajuk őshonos, további telepítésük ajánlatos.

A galagonya fajok virága és gyümölcse felhasználható, a gyógyászatban (szívgyógyászat), étkezésnél zselék készítésére.

19. Vérszilva (*Prunus ssp.*)

20 db.

Valószínűleg a *P. cerasifera* fajok találhatók a parkban, levélszínével szépen díszít, állományát itt mégis ritkítani érdemes, mert a közelében ültetett fajokat elnyomja.

A cseresznyeszilva mirabolán és vérszilva néven is ismert növény. Az ókortól elterjedt Közép-Európában, talán a rómaiak hozták be Ázsiából. A fa törzse fiatalon egyenes, karsú, idős korban érdes törzsű és hajlott. Lombhullató, elliptikus, fűrészes levelei sötétzöldtől a legkedveltebb bordóvörösre. Tavasszal, virágzáskor, nagyon szép díszítő hatású a növény. Csonthéjas termése 2–3 cm nagyságú és június-júliusban érlik.

Érdekességként megemlítenénk, hogy Franciaországban a mirabolán fajoknak nagy kultusza van, befőtteknek, italoknak, dzsemeknek dolgozzák fel terméseiket.

Pillangósvirágúak

A pillangósvirágúak családja igazi kozmopolita, és rendkívül fajgazdag. 13 000 fajt jegyeznek. Köztük is jelentős gazdasági növények vannak. Szórt állású összetett leveleik, virágaik, hüvelyterméseik könnyen felismerhetővé teszik a családot.

20. Selyem akác (*Albizia julibrissin*)

1 db.

Ázsiából származik, különösen dél-európában kedvelt, de egyre gyakrabban tűnik fel hazai kertkultúrákban is.

Idős, sérült példány él a kertben, csak esztétikai okokból indokolt újratelepítése.

21. Aranyeső (sárga akác) (*Laburnum anagyroides*)

3 db.

Triviális nevét gyakran tévesen az arany vesszőre (*Forsythia europaea*) használják. Az aranyeső tehát cserje vagy kisebb fa 4–5 m magas, szabálytalan alakú koronával. A levelei váltakozó állásúak, hármasan összetettek és viszonylag hosszú levélnyélén ülnek. A virágai sárgák, hosszuk kb. 30 cm, lecsüngő fürtökben helyezkednek el. Illatosak, de nem árt tudni, hogy mérgezőek! Származásuknak megfelelően (Dél-Európa) melegkedvelők.

Nem túl szép és elég koros egyedei vannak itt a kertben. Telepítése megfontolandó, mert bár virágzás idején igen dekoratív, de termése súlyos mérgezést okozhat.

22. Fehér akác (*Robinia pseudoacacia*)

6 db.

A fehér akác az USA keleti részéről indult „hódító útjára”, eredetileg hűvös, mérsékelt övi elegyes erdőkben élt. 1601-ben került Franciaországba, majd sikeresen meghódított szinte mindenféle élőhelyet. A faj ugyanis intenzív gyökérsarjképződéssel bír, így a „szapo-

rításával” se kell sokat bíbelődni. A fa alakja változatos, általában 25 m-re nő meg, a fa kérge mélyen barázdált, vastag, levele páratlanul szárnyalt, összetett. Virága, mely közkedvelt, fehér, csüngő fűrtben lóg. Igen intenzív illatú, tömegesen virágzó és ami vitathatatlanul előnye a növénynek, hogy kitűnő mézelő.

További telepítése nem javasolt.

23. Japán akác (*Sophora japonica*) 18 db.

Kelet-Ázsia erdős, cserjés részéről származik. Európában sokfelé ültetik díszfának, és valóban jól tűri a városi környezet szennyezett levegőjét. 20 m-es terebélyes fává fejlődik. Levelei szárnyaltak, 7–10 ovális, fényeszöld, 5 cm hosszú, összetett. Virágai 1–1,5 cm-esek, krémszínűek, bugába tömörülnek. Termése 5–8 cm hosszú, befűzött, húsos hüvelytermés.

A kertben túl sok példánya található, mivel a talajt károsíthatja, ezért ritkítása javasolt.

Ezüstfafélék

24. Ezüstfa (olajfűz) (*Elaeagnus angustifolia*) 4 db.

Nyugat-Ázsia és Afganisztán mérsékelt területeiről származik. Európába a XVII. században került. Viszonylag alacsony (7 m magas), szétágazó koronájú fa. Levelei jellegzetesen ezüstös színűek, keskeny lándzsás formájúak. Termése sárgás, csonthéjas áltermés, kb. 2 cm hosszú, lisztes, nem valami jó ízű.

Gyorsan növekvő, de hamar elöregedő fák. Itt is az idős példányok dominálnak.

Kiváló téli madáreleség a termése. A jelenlegi példányok cseréje felmerülhet, de továbbiak ültetése nem javasolt.

Szömörcefélék

800 faj tartozik e családba és elég népszerűek, a kertben az alábbi képviselőjük (torzsás szömörce vagy ecetfa) található, de érdemes megemlíteni a szömörcéről a következőket. Örökzöldek és lombhullatók, fák és cserjék valamint liánok tartoznak a családba. Leveleik szórt állásúak, egyszerűek és összetettek. Virágaik kicsiny méretűek, egyivarúak, egy- vagy kétlaki növények. Járataikban illóolajok lehetnek, ami allergiát okozhat. Van köztük ismeretebb, mint pl. az amerikai cserszömörce, a kesufa, melynek termése a népszerű kesudió, és ide tartozik a mangófa is.

25. Amerikai ecetfa (szömörce) (*Rhus typhina*) 1 db.

Észak-Amerika keleti részéről származnak, bozótos erdőszéleken és száraz, silány talajon is megélnek, azonban fényigényes, csak napos helyen fejlődik szépen. 10 m magas, terebélyes fává, lombhullató. Levelei összetettek, 12 cm hosszúak, 5 cm szélesek, a levélfel-színük sötétzöld, ősze szép narancsvörösre színeződnek. Virágaik hajtásvégi bugában állnak, terméseik kicsiny piros csonthéjasok.

Juharfélék

A juharok ökológiai igényei tág határok között mozognak. Gyorsan fejlődő, nagy magasságot elérő fák. Jól érzik magukat a félmélyekben.

A juharnak igen sok faja ismert (kórislevelű, mezei, francia, illír, balkáni, granadai, tatár, hegyi, cukor stb.). A korai juharból sok van a területen. A korai és mezei juhart a Skandináv országokban felhasználják cukorkészítésre úgy, hogy a fa csapolt nedvét nyerik ki. A cukorjuharból őshazájában szintén az említett módon juharszirupot állítanak elő.

26. Korai juhar (*Acer platanoides*) 18 db.

Délnyugat-Ázsiában és Európában terjedtek el. 25 m-re is megnövő, gyorsan fejlődő, terebélyes fák. Levelei tenyeresen osztottak, élénkzöldek, ősze szép sárgára, ill. pirosra színeződnek. Termése ikerlependék. Platánlevelű juharnak is nevezik őket, sok nemesített változata is van.

27. Gömbjuhar (*Acer platanoides, globosa*) 2 db.

Az előbbi faj kertészeti változata. Utcai fasorok kedvelt ültetett fája.

28. Hegyi juhar (*Acer pseudoplatanus*) 8 db.

A faj több földrészen is meghonosodott, pl. Észak-Amerika, Anglia. 30 m-es, oszlopos, terebélyes lombhullató fa. A levéllemeze felül sötét, a levélfonákon világosabb. Lependék termésszárnyai derékszögben állnak.

29. Ezüst juhar (*Acer saccharinum*) 1 db.

A növény Észak-Amerikából származik, nyirkos talajt kedvel, de mégél más talajon is, egyszóval nem túl igényes. Gyorsan fejlődik, sötét kék kéreg eleinte sima, majd barázdált, fája könnyen hasad. Levelei tenyeresen szeldeltek, fonákjuk ezüstösen szőrös. Egyivarú, kis csupasz virágai kora tavasszal nyílnak.

Bokrétafélék

30. Bokrétafa (vadgesztenye) (*Aesculus hippocastanum*) 12 db.

Népies neve, a „vadgesztenye” a gesztenyére emlékeztető termésének köszönhető. Görögország északi részéről és Albániából származik. Levelei tenyeresek, meglehetősen nagy méretűek. Virágai nagy, felálló, kúpszerű bugában állnak, termése kerek, tüskés, barna magot burkoló tok. Külön bemutatást talán nem is igényel a faj, mert nagyon közismert és népszerű. Érdemes megemlíteni, hogy régen a szaponint tartalmazó magból szappant főztek, a gyógyászatban a mai napig használják. Aesculin hatóanyaga víz megkötésére, vizenyőre, visszérbántalmakra használható. Használják az állatgyógyászatban is.

Tekintélyt parancsoló méretű és egyedszámú bokrétafa található a kertben. Virágzás idején különös hangulatot ad a parknak. Mikroklimatikus hatásuk óriás lombkoronájuk miatt jelentős. Az itt élő egyedei szépen díszlenek, bár a kisvasút megálló mellett van egy tönkrement egyed.

Szappanfélék

31. Csörgőfa (*Koelreuteria paniculata*) 2 db.

Kína és Korea az elterjedési területe. Mindössze 12 m-re megnövő, lombhullató fa. Levelei 7–15, fogazott, karéjos levélkéből állnak. Virágai hajtásvégi bugában fejlődnek és a nyár második felében nyílnak. Termése jellegzetes, 4–5 cm hosszú, kihegyezett csúcsú, fel-fújt tok.

A park ún. keleti kapuja mellett található ennek a szép megjelenésű fának az egyik példánya, a másik a bekerített részen kívül, a Kossuth út felőli oldalon él.

Magyalfélék

32. Magyal (*Ilex aquifolium*) 4 db.

Elterjedése Közép- és Dél-Európától Kínáig terjed. Örökzöld, sűrűn ágas cserje, melynek idős, 300 éves példányai is lehetnek. Felálló ágain a levelek szórtan állnak, melyek 3–22 cm hosszúak, 1–3,5 cm szélesek, tojásdadok, kemény bőrneműek, hullámos tövisesek. A porzós virágai háromtagú fürtökben, a termősek az előző évi hajtások levélhórnáljában fejlődnek. Termése 4–10 mm-es csonthéjas, korallpiros bogyó.

Cserjetelepítésnél további példányok ültethetők.

Somfélék

Mindkét – kertben található – faj él a Mátrában, a madarak téli táplálkozásában igen fontos szerepet játszanak, további példányok ültetése lehetséges.

33. Húsos som (*Cornus mas*) 6 db.

Délkelet-Európai elterjedésű, 2–5 m-es nagyságú lombhullató bokor vagy alacsony fa. Levelei átellenesek, tojásdadok, vállukon lekerekítettek, hegyes végűek, 4–10 cm hosszúak. A virágai lombfakadás előtt kora tavasszal nyílnak, sárgán virít a környezetéből. Húsos termése 15 mm-es, piros csontár. Fogasztható, lekvár is készíthető belőle.

34. Veresgyűrű som (*Cornus sanguinea*) 2 db.

Levelei alapján elkülöníthető a másik fajtól, de már a virágzás időpontja is eltér, ez lombfakadás után május–júniusban van. Termése kerekded, feketés, 5–7 mm-es, gömb alakú csontár.

Bodzafélék

35. Hóbogyó (*Symphoricarpos orbiculatus*) 1 db.

Észak-Amerikából került Európába ez a vékony ágú, erősen sarjadzó cserje. Levelei a sarjképződéssel összefüggően változatosak, oválisak, karéjosak, szeldeltek. Virágai kicsi harang alakúak, bogyói hófehérek, szivacsos belsejűek.

36. Kánya bangita (*Viburnum opulus*) 2 db.

Egész Európában elterjedt. Kedveli a humuszos nedves helyeket ez a 4–5 m magasra növő cserje. Levelei átellenesek, juharlevélre emlékeztető formával, őszre pompás bíborvörös színre váltanak. Termései 8 mm átmérőjű, megnyúlt gömböcskék élénkvörös színnel, még a lombhullatás után is a bokrokon virítanak.

Olajfafélék

37. Magas kőris (*Fraxinus excelsior*) 33 db.

Európai elterjedésű, nyirkos élőhelyet igénylő, 40 m-re növő, terebélyes fa. Levelei szárnyaltak, a fa kérge jellegzetes halványszürke, sima, csak később repedezik be. Feltűnő fekete rügyei lombfakadás előtt fakadnak. Egy- vagy kétlakiak. Nagy csomókban fejlődő szárnyas lependék termései vannak. A magas kőris dominál a kertben, bár minden faja jól fejlődik.

38. Szomorú kőris (*Fraxinus excelsior; Pendula*) 1 db.

A szomorú kőris a magas kőris változata. A kertben, az óvoda felőli részen él rossz állapotban lévő példánya.

39. Keskenylevelű kőris (*Fraxinus angustifolia*) 1 db.

Észak-Afrika a származási helye. Szárnyalt levelei szúrósan fogazott levélszéllel rendelkeznek. Téli rügyei barnák, virágai aprócskák, termése világosbarna, 4 cm-es csomókban fejlődő lependék.

40. Virágos v. mannakőris (*Fraxinus ornus*) 2 db.

Délnyugat-Ázsiai és Dél-Európai elterjedésű, napos, száraz élőhelyet igénylő kőrisfaj. Levelei nagyok, szárnyaltak, tojásdadok, erősen fogazottak, felszínük fénytelen zöld. Virágzata négyszirmú, illatos, mutatós.

A mannakőris ágai amikor megsérülnek, édes nedvet adó mannamézzgává sűrűsödnek, ezt a gyógyszeripar is felhasználja. A kőrisfajok levelét a Skandináv országokban szarvasmarha etetésre használták, kérgéből lázcsillapítót, leveléből vizelet tisztítót, szív működést javító és reumás panaszok enyhítésére is alkalmas főzetet készítettek.

41. Orgona (*Syringa vulgaris*) 10 db.

A Balkán-félsziget középső részéről terjedt el. Lombhullató, levelei átellenesek, sima felületűek, szív formájúak. Lassan nő, de a 10 m-es magasságot is eléri, virágai 4 tagúak, nagy bugában állnak. Termése 10 mm-es tok.

Valamikor (50–60-as évek) sövény növényként volt jelen az Orczy-kertben, ennek ma nyomai vannak csupán. Most az orgona viszonylag új ültetés, nem a régi sövény helyén, de most is a kert északi részén található.

Szivarfafélék

42. Szivarfa (*Catalpa bignonioides*)

4 db.

Az USA déli és keleti partjairól származik, 15 m magas, nagy, szív alakú, nyeles levelei vannak. Fehér virágai május-júniusban nyílnak, ezek 15–20 cm nagyságú buga-virágzatok. Termése 1 cm széles, 40 cm hosszú toktermés, szivar alakú. Nagyon szép és érdekes (virága, hatalmas levelei, termése) fa. A kert ún. „sétány” részén vannak példányai.

Hársfafélék

A Hársfélék családjába több mint 700 faj tartozik. Az általunk ismertek az északi félteke mérsékelt övében élnek, többségük azonban a trópusokon őshonos. Apró, sokporzós virág öt szirmból, öt csészéből áll, amit keskeny, zöld fellelél övez.

43. Kislevelű hárs (*Tilia cordata*)

9 db.

Eredeti elterjedési területe Európa és a Kaukázus. Szabályos, kúp alakú koronája 30 m-re is megnő. Változó állású kis levelei 3–9 cm hosszú, enyhén deformált szív formával és fűrészfogas széllel rendelkeznek. Júniusban nyílnak 4–15 virágú álnyíós virágzatai, fel nem nyíló toktermése van.

Virágát gyógyteának használják. Kiváló hurutos megbetegedéseknél, jó izzasztó hatású. A méhészetben szintén jelentős, mivel az egyik legjobb a hármész.

44. Nagylevelű hárs (*Tilia platyphyllos*)

5 db.

Délnyugat-Ázsiából, és Európából származik a faj. A fa kérge szürke, repedezett. Halványsárga, illatos virágai nyár elején és közepén virágoznak.

45. Ezüsthárs (*Tilia tomentosa*)

1 db

A hársfák jól érzik magukat a területen, szép habitusukkal, virágzásuk idején kellemes illatukkal díszére válnak a kertnek.

Általánosan és szívesen is ültetett, hús árnyat adó fa. Előnyük – és még nem is utolsó –, hogy a légszennyeződést elég jól tűrik. Hátrányt jelenthet, hogy a levéltetvek kedvelik.

Mályvafélék

46. Szíriai mályvacserje (*Hibiscus syriacus*)

2 db.

Ez a lombhullató cserje a XVII. században került Ázsiából Európába. Számos kerteszeti változata terjedt el. Virágai 5 cm átmérőjűek, harang alakúak, sokféle színváltozattal.

Bazsarózsafélék

47. Bazsarózsa (*Paeonia suffruticosa*) 1 db.
Kelet-Ázsiai eredetű díszcserje. Szára ágas, virágai fehéres rózsaszínbe hajló árnyalatúak. Május-júniusban virágoznak.

Szilfafélék

A trópusi és mérsékelt övhöz tartozó területeken honosak a szilék. 150 faj tartozik a családba, lombhullatók vagy örökzöldek, fás szárúak. Leveleik általában szórt állásúak, virágaik egyneműek.

Valamikor a gyógyászatban is használták a szilfajokat, pl. féregűzőként.

48. Szilfa (*Ulmus sp.*)
A szilék kertészeti változatai, nemesített alakjai sokfelé élnek a kertkultúrákban. Az Orczy-kertben is fellelhetőek példányai.

49. Vénicszil (*Ulmus laevis*) 1 db.
Közép és Délkelet-Európában nedves talajú folyóvölgyekben honos. Levelei aszimmetrikusak, szőrösek a fonák oldalukon. Virágai, majd termései hosszú nyélen libegnek. Nagyon szép példánya található a kertben.

50. Nyugati ostorfa (*Celtis occidentalis*) 10 db.
Észak-Amerikából származik, szép, terebélyes, 25 m-re is megnövő fák, az élőhelytől függően azonban cserjésedhet is.

Jól tűri a környezetszennyezést, parkokban, zöldövezetekben közkedvelt. A kertben is szépen díszlenek magas példányai, melyek 25 m-re is megnőnek. Termése kerek, 1 cm-es, piros, csonthéjas. Ehető.

Eperfafélék

Az egész világon elterjedt, népes fajt (1200) magába foglaló család. Lombhullatók, örökzöldek, fák, cserjék, lágyszárúak egyaránt megtalálhatók a családjukban. Az eperfák és a fűgefélék is ide tartoznak.

51. Papíreperfa (*Broussonetia papyrifera*) 3 db.
Kína és Japán a származási helye, napos tisztásokon fejlődik a legszebben. Leveleik 20 cm hosszúak és 15 cm szélességgel nagy, tojásdad formájúak, néha karéjosak, durván fogazottak. Virágai kicsik, egyivarúak. Kétlakiak.

Szép habitusú terebélyes fává fejlődtek. A kert sok pontján, különösen a bokrok tövénél sarjhajtásai bújnak elő.

Nyírfafélék

Lombhullató egylaki fák és bokrok. A porzós barkák a nyírek legtöbbször lecsüngők, hármassával állnak, kis fellevelek fedik. A termős barkák felállóak és a termések tobozszerű füžérben állnak. Kérgük általában világos.

Felhasználják a nyírfa nedvét magas cukortartalma miatt édesítónak, a kozmetikai iparban és a gyógyászatban is.

52. Közönséges nyír (*Betula pendula*) 5 db.

Európa szerte honos, dekoratív, 30 m-re megnövő fa. Törzse fényes, fehér, parkultúrákban különösen szívesen ültetik.

53. Enyves éger (*Alnus glutinosa*) 5 db.

Az Ibériai félszigettől Nyugat-Ázsiáig van az elterjedési területe. Vizes területeken, vízfolyások mentén, tóparton él. A fák habitusát nagy, sűrű, sötétzöld korona, 30 m-es magasság jellemzi. Sötét szürkésbarna, lapos repedésekkel mintázott a kérgé. Levele visszás tojásdad vagy kerek. Virágai a porzós barka és a termős tobozszerű virágzat. Termése kis tobozszerű, apró szárnyas magokkal.

Gyógyászatban a kérgének főzetét torokfájásnál alkalmazzák.

Az égerek nem túl jó állapotban vannak. Sajátos biotópot képez, a leendő tó mentén további telepítése javasolt.

54. Törökmogyoró (*Corylus colurna*) 5 db.

A Balkánon honos, hegyvidéki erdők homokos talaján. Impozáns méretű, terebélyes lombhullató fa. Levelei tojásdadok, 15 cm-esek, 10 cm szélesek, válluknál szív forma, kétszeresen fogazott. A levélfonák az erek mentén szőrös. Ősszel a levelek szép sárgára színeződnek. Kérgé szürke. Virágai barkák, melyek tél végén már nyílnak. A porzós virágok 7 cm-es, lecsüngő barkák. Termése kupacslevelű makk, igen jóízű.

Kiemelten védett példánya a kastély keleti balkonja mellett található.

Rendkívüli a mérete, szépsége következtében a kert leghíresebb fája. A többi törökmogyoró fiatal példány.

Bükkfafélék

A mérsékelt övi erdők, többek között hazánk erdeinek is legfontosabb fái tartoznak ide, mintegy 1000 fajjal a világon. Az ember terjeszkedése előtt Európa nagy részét is tölgy és bükk fajokból álló erdők borították. Porzós és termős virágaik egyivarú barkavirágzatok, egylakiak. Jellegzetes makkterméseikről jól felismerhetők.

55. Kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*) 5 db.

Európa nagy részén elterjedt, levelei ékválúak, hosszabb, 1,5–2,5 cm-es levélnyelérről és a fonákon, lévő érszögeken található barnás szőröcsomóiról ismerhető fel. Makktermései kocsány, ill. nyél nélküli csomókban ülnek 2-6-os csoportokban.

56. Oszlopos tölgy (*Quercus robur*, *Fastigiata*) 3 db.
A kert sétány részénél, az út mentén vannak példányai.

57. Kocsányos tölgy (*Quercus robur*) 2 db.
Leginkább a hosszú, kocsányon csüngő makkterméseiről lehet felismerni, levelei kopaszok, mélyen karéjosak.

Sajnos a tölgyek – kivéve az oszlopost és a bokrétafák mellett – leromlott állapotban vannak. Újratelepítésük indokolt. Különbösen a tölgyfajok hosszú életű fák. Talajra nem túl érzékenyek, ha megfelelő tér áll rendelkezésükre, rendkívül szép habitusú fává fejlődhetnek.

A felmérésből rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy a fásszárú növények 57 fajának 330 egyede él a felmért területen.

A fajok megoszlása a következő:

A leggyakoribb a rózsafélék előfordulása, ezeket követik az olajfafélék (kőrisek), magas egyedszámmal élnek a pillangósvirágúak, a juharfélék (nagyon szép és értékes egyedei díszére válnak a kertnek). A ciprusfélék, majd nyírfafélék következnek egyedszámban, (itt jegyzendő meg, hogy a kert leghíresebb fája a törökmogyorófa, mely egyedi védelmet is élvez, e családba sorolandó). A fenyőfélék közül az atlasz cédrus csodálatos egyedei külön említést érdemelnek a csoportból. A szilfafélék közül a vénicszilt mindenképpen érdemes kiemelni, a hársfafélék egyedei szépek, különösen a nagylevelű hárs. A bokrétafafélék nagy jelentőséggel bírnak a kertben (sajnos nem mind egészséges). A bükkfafélék csodálatos fák, pótlás esetén e családokat kellene előnyben részesíteni. A tiszafafélék egy olyan család, melynek az idős példányait le kellene cserélni, ugyanakkor további példányok ültetése is javasolt. A további családokat a platánfélék, a liliomfafélék, ezüstoffafélék, eperfafélék, somfafélék fajai képviselik. Természetesen található a kertben 1–2 egyedszámban még néhány különlegesen szép és értékes növény, és fontos is telepíteni még több fajt. Ennek nem csak a génmegőrzés szempontjából van jelentősége.

A növények egy jelentős hányadának igen rossz az állapota, ezért nagy körültekintést igénylően érdemes ritkítást végezni a kiszáradásnak indult és sérült egyedekből, ill. az indokolatlanul túl nagy egyedszámban idetelepített vérszilvákából, valamint több fa esetében felújító metszés alkalmazása szükséges.

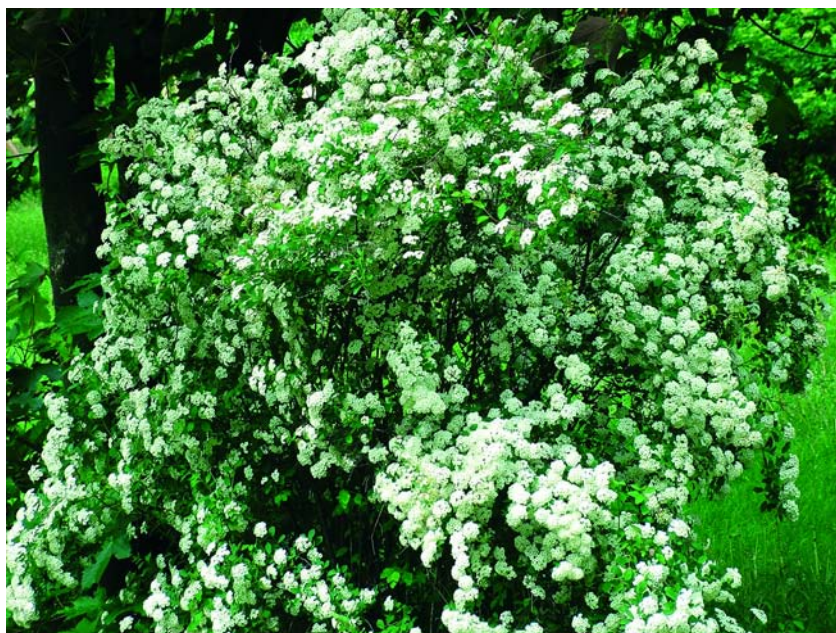
1. kép. Atlasz cédrus (Cedrus atlantica)

2. kép. Tiszafa (Taxus baccata)

3. kép. Liliomfa (*Magnolia soulangiana*)

4. kép. Gyöngyvessző (*Spiraea vanhouttei*)

5. kép. Egybibés galagonya vörös kertészeti változat (*Crataegus laevigata*)

6. kép. Bokrétafa (népies neve vadgesztenye) (*Aesculus hippocastanum*)

7. kép. Törökmogyoró (*Corylus colurna*)

8. kép. Őszi kertrészlet

9. kép. Őszi kertrészlet

Orczy Mansion of Gyöngyös

In the eastern part of Gyöngyös, next to the road 24 leading to the Mátra Hills, the classicist building of the Orczy Mansion can be found, which has been one of the cultural centres of the town since the 1950's. It has been home of the Mátra Museum for nearly 50 years; the books of the Franciscan Library were preserved here, and the building functioned as the local library between 1958 and 1984. Despite incomplete data, the history of its construction can be traced back to the end of the 18th century. This area and the buildings were connected with the Orczy family during centuries.

Due to his marriage to Zsuzsanna Petrovay, István Orczy became a landowner in 1708. After his death in 1749, the major part of the land was inherited by his son, Lőrinc I. The town itself became important for the family from the end of the 18th century. József Orczy I, whose wife was Borbála Berényi, and owing to this obtained the so-called Haller-land, lived all his life in this town. When he died in 1804, his sons, József II, Lőrinc II and László II inherited his property. József II got the Fabrika, a cloth-factory; László II got the Haller Mansion in Petőfi Street, while Lőrinc II inherited the Baroque mansion next to the road to the Mátra. Lőrinc Orczy II chose this building to be the main residence of the family. Since he did not have any sons, his estate became the heir of the Szapáry family, the Prince of Auersperg, the Westphalen family and later on the Wildburg family because of the marriages of the female line. The family namely the heiresses were present in the life of the town until the late 1930's. In the end, Mrs. Arthúr Wildburg sold the mansion to the town in the middle of the 1930's, and hereby the land-owning of the Orczy family was over in Gyöngyös.

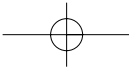
István Orczy, who became a baron in 1736, was one of the biggest landowners in the town, moreover he was also the captain of the Jazygians and the Cumanians. In 1723 he asked for a garden-site and he got it. It was the ground where the mansion is situated even now. His son, Baron Lőrinc Orczy, had a U-formed mansion in Baroque style built on the land of the one-time farmstead in 1769–70. This two-story building with open corridors was reconstructed at the end of the 1700's, in such a way that the open arcades upstairs were walled up, only some windows were cut to let the light in the corridors. In 1826 the mansion was rebuilt again, this time in classicist style, on the basis of Lőrinc Zohfal's design. Then the originally U-shaped building became a house with a closed yard, so that a new main entrance was constructed on the eastern side with the partial pulling down of the eastern annexe. The building became a bit higher, the external facade gained immense classicist style. Due to the construction of the new side-wing, the new main entrance and the new staircase, the one-time so impressive internal facades almost totally disappeared from the view of the guests and the visitors, who did not practically see the closed yard inside the annexes. Thanks to this, the facades in the yard were rather puritan in comparison with the pomp of the external facade. The northern wing, which closes the yard, was designed later.

The main task of the architectural research made by Zoltán Simon archeologist was to excavate the Baroque period or periods and to determine the degree of the classicist reconstruction. The results of this research showed that there had been a second Baroque period between 1789 and 1804, during which a staircase leading upstairs may have been built in the south-western corner of the mansion. The research also proved that though the original plans of the rebuilding of 1826 had remained, the classicist reconstruction left more baroque elements than it should have according to the plans. The original forms from the 18th century almost totally remained on the southern and western wings both downstairs and upstairs. The gate opening on the southern facade was also kept; now it is the main entrance, although with the opening of the entrance of the yard it only had commercial role after 1826. Over the gateway there is a Czech arched ceiling. Three-centred arch bends lie on the pilasters, while the aisle walls are decorated with semicircular blind arches. The classicist reconstruction affected the eastern and the northern parts of the mansion. This Baroque-classicist duality, which can be seen even nowadays, gives the building a special atmosphere.

Besides architectural researches, the traces of the possible wall-paintings from various ages had to be identified with wall-probe. Éva M.Nagy and Beatrix M.Bán restorer artists carried out this research. The room in the middle on the first floor of the southern wing and the room in the south-western corner must have been the most beautiful and the most impressive drawing rooms in the mansion. During the renovation of the building and the researches, huge wall-frescos that were made either in the second half or at the end of the 18th century appeared. In the rooms, from the floors to the ceilings there are frescos showing different scenes. Their frames are clay-like, painted architectural elements. In the corner-room townscapes, battle-scenes and landscapes can be seen in seven squares. On the basis of the soldiers' uniforms it is supposed that the artist wanted to paint the events of the seven-year war. It is also possible since Lőrinc Orczy took part in these battles as a colonel. The other reception room in the middle of the first floor, just like the south-western corner-room, was decorated with seven frescos. According to the present excavation, mainly landscapes cover the walls. The rooms upstairs in the northern wing may have been spare bedrooms, as there are some simpler marble-paintings than in the reception-rooms, though all of them are of good quality.

The classicist internal painting of the building is not only beautiful, but also unique in Hungary. The basic colours are grey, pink, purplish tawny and green. The basic pattern is a horizontal striped band, that runs to the 200-250-millimetre-wide closing stripe; it is divided vertically in some parts while it is not in other parts, so it occurs as typical classicist ashlar-painting. The simple scheme is surprisingly varied in the different rooms.

Both the Baroque mansion and the classicist one had gardens. As it can be seen on contemporary maps, there was a French garden on the western side of the 18th century building. Then it was enlarged not only eastwards, but also northwards at the beginning of the 19th century. According to the one-time fashion it became a so-called landscape garden. Only the "ruins" survived of this nationally known English garden, which originally, in 1826, covered 7 "hold" of land. A few photographs and some trees that have survived the stormy past can demonstrate how beautiful the one-time garden was. The guests of the baron family could have a rest under hazel-trees, maidenhair trees, yews, horse-chestnut trees,

ashes and pines, or wander among rosebushes. Now the legendary Turkish hazel near the eastern main entrance of the garden is under protection, and some old yews still delight the heart of the visitors.

Due to the reconstruction at the beginning of the 19th century, on the southern side of the area two huge gates were put, with a lion-statue on each pillar. The statues were made by Ferenc Uhl from Budapest. The eastern gate was more frequently used than the other one since this one led to the new main entrance of the mansion. The impressing classicist facade and the gates with the lions were accompanied by follies that made the sight of the area complete. Follies were popular architectural elements of English gardens. They could serve as look-out towers, but they also functioned as cool and pleasant places for rest.

We hope that the mansion and the garden around it will regain its original beauty thanks to reconstruction of the very near future. The visitors will be able to enjoy spreading trees, a pond and exhibition rooms of natural history in the renewed English garden, while in the mansion itself Baroque details and Baroque frescos will delight them.

